

Haidari: Medieomtalen av innvandrere og minoriteter i norsk presse

Banik: Pressens framstillinger av jøder i rettsreferater i mellomkrigstiden

Lien: «Jøden» og det nasjonale i den norske dags- og vittighetspresse 1905–1925

Døving: Den jødiske minoriteten i norsk presse

Syse: Norsk presses dekning av antijødisk politikk i Nazi-Tyskland

Krøvel: Frilyndte bondeanarkistar og puritansk reaksjon i Vestmannen

Ijäs: Omtaler av samer i avisa Nordlys 1970–2000

Lien: Pressens dekning av norske rom 1921–1956

van Es: Bildet av «muslimske kvinner» i Aftenposten 1975–2010

Ottosen: Fiendebilder på Twitter 22. juli

N O R S K
P R E S S E
H I S T O R
I S K F O R
E N I N G

NORSK PRESSES OMTALE AV MINORITETER

Pressehistorisk tidsskrift nr.24 2015

Norsk Pressehistorisk Forening

www.pressetidsskrift.no

Norsk presses omtale av minoriteter

Utgitt av
Norsk Pressehistorisk Forening

**Redaksjon for dette nummeret av
Pressehistorisk Tidsskrift:**

Erika Jahr (ansv. red.)
Marte Stapnes (red.sekr.)
© 2015 Forfatterne

Design: Endre Barstad
Omslagsfoto: Jødiske kvinner deporteres fra
Warsawa. Bildet trolig tatt av Propaganda Kompanie
nr 689. Foto: Wikimedia commons.
Grafisk produksjon: Endre Barstad

ISSN digital utgave: 2387-3655

Utgitt av Norsk Pressehistorisk Forening

Adresse:
Norsk Pressehistorisk Forening
c/o Mediebedriftenes Landsforening
Kongensg 14
0153 Oslo

Hjemmeside: www.presetidsskrift.no

Redaksjonsadresse:
Pressehistorisk tidsskrift
v/ Redaktør Erika Jahr
Drammensveien 113
0273 Oslo
Telefon: 971 41 306
E-post: erika.jahr@gmail.com

Leder:

Minoritetene og norsk presse

Erika Jahr
Redaktør
erika.jahr@gmail.com

Norsk presse har til tider ikke vært preget av balanse eller etiske overveininger i dekningen av etniske minoriteter. Som da Aftenposten i 1934 skrev om «En sigøinerbande som elsker Norge» som hadde forsøkt å komme seg inn i landet, men som ble nektet innreise av norske myndigheter. Eller avisens dekning av rettssaken i 1924 mot en jøde, der koblingen mellom jøder og kommunisme ble sentral. Bolsjevikjøden fikk et norsk ansikt som «den blodtørstige revolutions-jøde».

I september i år arrangerte HL-senteret, Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter, i samarbeid med Norsk Pressehistorisk Forening et seminar om norsk presses omtale av etniske minoriteter i ulike historiske perioder. Romfolk, jøder, samer, men også frilynte norske anarkister har blitt stemplet, karikert og undertrykt. Dette nummeret av Pressehistorisk Tidsskrift presenterer artikler som er basert på innleggene på seminaret.

Jødene har ikke bare en lang historie i Europa, men også en historie knyttet direkte opp mot norsk presse. Flere av artiklene i dette nummeret belyser fremstillingen av «jøden» fra ulike synsvinkler og perspektiv, for eksempel de karikerte fremstillingene i norsk

dags- og vittighetspresse mellom 1905 og 1925 som Lars Lien har undersøkt, eller dekningen av rettssaker mot norske jøder i mellomkrigstiden som Vibeke Kieding Banik har analysert. Norsk presses dekning av boikottaksjonen 1. april 1933 og Krystallnatten, pogromene 9.–10. november 1938, er gjennomgått av Harald Syse. Han finner at det var langt fra noen samlet norsk presse som tok inn over seg alvoret i den antijødiske politikken som Tyskland førte. Cora Alexa Døving har funnet fem temafelt i norsk presses omtale av jøder og jødedom: rituell slaktning, omskjæring av guttebarn, Israel, holocaust og antisemittisme. Hun har særlig sett på debattene om rituell slaktning og omskjæring. Det mest påfallende funnet er fraværet av direkte referanser til ordet jøde.

Utestengelsen av og debatten omkring romfolket er ikke ny. Presseomtalen var riktignok beskjedne i mellomkrigstiden, og det dreide seg om en liten gruppe på bare om lag 150 mennesker. Lars Lien går gjennom pressedekningen av norske rom i perioden fra 1921 til 1956. Sakene dreide seg om at norske rom ble nektet adgang til landet. Utestengelsen var hjemlet i den norske fremmedloven, som slo fast at sigøyerne skulle nektes adgang til riket. Men pressens holdning til rom endret seg i perioden: fra å være proteksjonistisk til å stille krav om humanisme, menneskeretter og borgerrettigheter for minoritetsgrupper.

Roy Krøvel setter søkelyset på en litt annerledes minoritet: gruppen av fritenkere og bondeanarkister som laget seg en plattform rundt bladet Vestmannen

i Volda på slutten av 1880-årene. Her fikk alle slippe til, og bladet førte ikke bare en kamp for opplysning, men også mot de tradisjonelle autoritetene og den pietistiske vekkelsesbevegelsen.

Arne Johansen Ljås ser på hvordan avisen Nordlys omtaler samer i perioden mellom 1970 og 2000. Nordlys skriver lite om samiske spørsmål gjennom nesten hele 1970-tallet. Kampen om Altavassdraget, der samene sto i spissen med demonstrasjoner og sultestreik, ga dem en helt annen oppmerksomhet i avisen. Og selv om dekningen gikk ned etter Alta-saken, førte konflikten til at Nordlys etterpå i større grad enn tidligere dekket samisk kultur og samfunn. Aftenpostens fremstilling av muslimske kvinner mellom 1975 og 2010 er temaet for artikkelen til Margaretha A. van Es. Hun ser på ulike stereotypier som avisen har skapt av disse kvinnene gjennom årene: fra å være stakkarslige og undertrykte husmødre, via modige flyktningkvinner til tvangsgiftede pakistanske jenter og kjønnslemlestedede somaliske jenter. Rune Ottosen har analysert et utvalg Twitter-meldinger fra 22. juli 2011. Han har sett på fiendebilder som kom til uttrykk de første timene før gjerningsmannen ble kjent. Det var en ordkrig der spekulasjonen om gjerningsmannens identitet var sentral. Ottosen har undersøkt om et disposisjonelt fiendebilde av islam bidro til at mange trakk forhastede konklusjoner om hvem som sto bak udåden.

Vi presenterer i dette nummeret også en mer personlige refleksjon over norsk presses omtale av inn-

vandrere og minoriteter. Masoud Haidaris tekst har delvis form som et essay, delvis som et minne fra barndommen og ungdommen da han var ny i Norge rundt tusenårsskiftet. Når blir jeg norsk i medienes øyne? er et av de eksistensielle spørsmålene Haidari stiller. Vi begynner der.

Oslo, desember 2015
God lesning!

Innhold

Leder	
Erika Jahr: Minoritetene og norsk presse	6
Masoud Haidari	
Når blir jeg norsk i medienes øyne?	11
Vibeke Kieding Banik	
Tiltalt, omtalt og forhåndsdomt?	21
Lars Lien	
«Jøden» og det nasjonale i den norske dags- og vittighetspresse 1905–1925	33
Cora Alexa Døving	
Historiens grep om samtiden. Den jødiske minoriteten i norsk presse	47
Harald Syse	
Norsk presses dekning av antijødisk politikk i Nazi-Tyskland i perioden 1933–1939	57
Roy Krøvel	
Frilyndte bondeanarkistar og puritansk reaksjon i <i>Vestmannen</i> i Volda 1887–1889	69
Arne Johansen Ijäs	
Fra usynlig til synlig. Omtaler av samer i avisa Nordlys 1970–2000.	83
Lars Lien	
Pressens dekning av norske rom 1921–1956. Fra degenerert rase til mennesker med individuelle rettigheter	93
Dr. Margaretha A. van Es	
Bildet av «muslimske kvinner» i Aftenposten 1975–2010.	103
Rune Ottosen	
Islamske terrorister eller norsk ekstremist? Fiendebilder på Twitter 22. juli	115
Om bidragsyterne	126
Pressehistoriske skrifter	128

GJENG-«BRØDRE»: En norskpakistaner (30) og hans norskmarokkanse kamerat (28) fra Furuset Bad Boys-miljøet er pågrepet og drapssiktet. I tillegg er en tredje siktet (28) på rømmen i Pakistan.

Faksimile Dagbladet 9.11.13, fra en sak om drapet på Mohammad Arshad. Artikkelforfatteren diskuterer hvordan innvandrere og minoriteter omtales i mediene. Når en kriminell handling er begått, blir det ofte fremhevet om gjerningsmannen ikke var etnisk norsk, mens om det er en bragd som skal beskrives, gjøres ikke denne distinksjonen like tydelig.

Når blir jeg norsk i mediernes øyne?

Et essay om medieomtalen av innvandrere og minoriteter i norsk presse

Masoud Haidari
Journalist
masoud_haidari@hotmail.com

Jeg er lamslått. Alle stirrer på meg. Blikkene som møter meg, tar knekken på selvtilliten min. Jeg begynner å svette og vil hjem. Jeg savner vennene mine i Afghanistan. «Hei, Masoud. Velkommen til 4a», står det på tavla på Furulunden barneskole i Mandal. Året er 2001. Jeg har vært i Norge i noen måneder. Jeg hører at medelevene og læreren snakker, til meg, men jeg reagerer ikke. Jeg vet at den ledige pulten ved siden av hun pene, blonde jenta er min. Navnet mitt står på den. Jeg tør ikke å gå bort. «Vær så god og sitt», sier læreren. Jeg blir stående¹.

Noen uker tidligere var jeg i en klasse med syv andre som meg. Minoriteter. Her lærte vi å snakke og skrive på norsk. Her lærte vi forskjellen mellom en, ei og et, for ikke å glemme: hei og ha det bra. Denne klassen var annerledes. Her hadde vi alle svart hår, og luktet det samme. Vi satt ikke i samme bygg som de andre elevene. De med blondt hår og blå øyne. Selv om minoritetsklassen satt i et eget bygg, fikk vi likevel besøk fra dem med blondt hår. De eldste av dem pleide å åpne døra inn

«Fatima, som var fra Somalia, ble kalt «neger». Ingen av oss visste hva disse ordene betydde, så vi lo»

til klasserommet vårt og rope «pakkiser, dere er alle pakkiser», for så å legge på sprang. Fatima, som var fra Somalia, ble kalt «neger». Ingen av oss visste hva disse ordene betydde, så vi lo. Det provoserte dem. Etter hvert ble elevene med blondt hår og blå øyne fysiske. I friminuttene sparket de ballen mot oss. De kastet snøballer mot oss. En gang ble jeg truffet i ansiktet. Det resulterte i tårer. De begynte å le. Ingen-ting ble gjort med den saken. I neste friminutt holdt jeg meg inne. Jeg satt utenfor klasserommet og gråt. Jeg ville hjem. Jeg lærte fort at jeg var annerledes fra dem med blondt hår og blå øyne. De fortalte meg at jeg var annerledes.

Når blir jeg norsk i mediernes øyne?

Mediene forteller meg også at jeg er annerledes. Hvordan mediene beskriver minoriteter, ser ut til å avhenge av hva mennesker med minoritetsbakgrunn gjør. Hvorfor blir minoriteter omtalt som norske

og «vanlige borgere» om de gjør noe bra? Hvorfor er det viktig å presisere noens opprinnelse om det skjer noe dårlig – som at en «norskmarokkaner» står bak et drap? Dette er i hvert fall slik det oppfattes. Derfor ønsker jeg å belyse hvordan innvandrere² og minoriteter blir fremstilt i norske medier, og hvilke minoriteter som får komme til orde.

¹ Essayet er basert på en oppgave skrevet i forbindelse med bachelorutdanningen min i journalistikk ved Universitetet i Nordland.

² Statistisk sentralbyrå benytter følgende standard-definisjon på innvandrere: «Personer født i utlandet av to utenlandsfødte foreldre, og de barna foreldrepår med slik bakgrunn føder etter ankomst til Norge.»

I Retriever-undersøkelsen *Medieanalyse: Innvandring og integrering i norske medier* fra 2011 fremkommer det at når personer med innvandrerbakgrunn uttaler seg som «vanlige borgere i samfunnet» – eller eksperter – er det sjelden det gis opplysninger om bakgrunnen til vedkommende. Dette er vanlig å lese i artikler der sportsutøvere eller folk i underholdningsbransjen med minoritetsbakgrunn intervjues.

Sportsjournalistikk utgjør en stor del av omtalen der personer med innvandrerbakgrunn blir brukt som kilder, uten at bakgrunn oppgis. I denne typen artikler er personens bakgrunn eller status ikke ansett som relevant, det er prestasjonene som er i fokus. (Strand, Ane Kathrine, Milde, Fredrik med flere, 2011, s. 33)

Videre viser retrieverundersøkelsen at bakgrunn blir ansett som relevant der minoriteter blir omtalt i kriminelle saker.

Kriminalitet er også det temaet der det i hyppigst grad forekommer at det opplyses om at personen har en annen bakgrunn enn norsk, uten at vedkommende brukes som kilde eller intervjuobjekt. (ibid., s. 33)

I undersøkelsen fastslås det videre at bakgrunn og status ikke har blitt ansett som relevant å nevne i sportsjournalistikk og underholdningsjournalistikk. Der er prestasjonene i fokus.

Torsdag 30. oktober 2014 skrev Dagbladet om boksedronningen Cecilia Brækhus: «Men den norske mesteren ble imponert over kvalitetene til den kroatisk bokseren.» (Berg, Bengt, 30.10.14) Brækhus er født i Colombia, av utenlandske foreldre. Men journalisten i Dagbladet velger å skrive den «norske» mesteren, og ikke den «norsk-colombianske» mesteren. Et annet eksempel er en nordmann som har foreldre fra Marokko. Han er bedre kjent under kallenavnet «Moa». Hans fulle navn er Mohammed Abdellaoue, og han er fotballproff i utlandet, nærmere bestemt Tyskland. 25. september 2013 skriver Dagbladet:

Moa har slitt benken i Stuttgart etter overgangen fra Hannover i sommer, men var med i førsteelleveren i cupkampen. Nordmannen kom ikke på scoringslisten og ble byttet ut på stillingen 0-1 etter en drøy times spill. (Dagbladet-NTB, 25.9.13)

I forbindelse med drapet på Mohammed Arshad på Manglerud i Oslo i 2013, skriver samme avis:

Norskmarokkaneren dro til Marokko etter drapet, men ble etterlyst internasjonalt, pågrepet da han krysset grensa til den spanske enklaven Ceuta og utlevert fra Spania til Norge. Nå er han tiltalt for medvirkning til forsettlig drap. (Klungtveit, Harald S., dagbladet.no, 25.11.14)

«Norskmarokkaneren dro til Marokko etter drapet»

28. desember 2013 skriver Verdens Gang om en straffedømt minoritet som har brutt våpenloven flere ganger. Allerede i ingres-

sen får vi vite bakgrunnen til personen det er snakk om.

I løpet av de siste ni månedene har politiet funnet seks skarpladde håndvåpen i hjemmet og på jobben til en norsk-pakistaner (28). (Widerøe, Rolf J., Hopperstad, Morten S., VG+ 28.12.13)³

Elisabeth Eide, professor i journalistikk og mediefag ved Høgskolen i Oslo og Akershus, mener mediene har visse tendenser til å sette mennesker i bås.

Mediene elsker ofre, helter og skurker. Sånne *clear cut types*. Men mange som blir satt i denne kategorien blir ikke elsket av mediene i samme grad, med mindre de får være helter. Det er komfortabelt å være fotballhelten som scorer for Stuttgart, men det er ikke så komfortabelt å være skumle «Ali» på Furuset i Oslo, eller å være stakkars «Fatima» som blir holdt inne av sin mann. (Eide, Elisabeth, intervju⁴ 8.4.15)

3 Norskfødte Adil Boujedain ble sammen med tre andre siktet og tiltalt for drapet på familiefaren Mohammed Arshad i Oslo Tingrett.

4 Intervjuene det vises til, er gjort i forbindelse med oppgaven denne teksten er bygget på.

Bevisst eller ubevisst?

Spørsmålet er om det finnes noen etiske retningslinjer i redaksjonene som tar hensyn til benevnelsen og omtalen av minoriteter, eller om dette er opp til hver enkelt journalisters skjønn. Det kan virke som det siste er mer vanlig enn det første.

Hver og en har forskjellig magesfølelse og ryggmargsrefleks, og det avhenger av hvem man ellers er som individ. Når folk sier at de har stolt på magesfølelsen, så synes jeg at det er litt floskelaktig, fordi etikk skal være grunnlagt i noe mer enn sånn type kroppslighet som dette henviser til. (Eide, Elisabeth, intervju, 8.4.15)

Jeg vet både fra egen erfaring og fra samtaler med minoriteter at mange lesere av norske aviser føler på medienes fremmedgjøring. De føler seg forskjellsbehandlet og ekskludert fra samfunnet når mediene er selektive i omtalen.

Du kan være en god borger hele tiden, og delta i samfunnet, da går det bra. Da er du norsk. Men hvis du er uheldig, og gjør noe kriminelt, så får du med en gang slengt i trynet at du er fra Somalia også. Dermed blir den kriminelle handlingen indirekte koblet mot bakgrunnen din i mediene. (Mohammed, Abdi, intervju, 13.4.15)

Mediene dekker saker av nyhetsverdi, som igjen ofte gir spalteplass til det fåtallet av minoriteter som begår kriminelle handlinger eller er involvert i ekstreme grupper.

Navn som Arfan Bhatti og Ubaydulla Hussain er gjengangere i mediene, men vi hører langt sjeldnere om anstendige «Hassan» og «Ali» som er imot alt de ekstreme står for. Slik kan vi si at avisene indirekte er med på å skape et skille mellom minoritetene og storsamfunnet.

Jeg pleide å lese veldig mye i norske aviser som VG og Dagbladet. Det har jeg sluttet med. Grunnen er enkel; hver

gang det er en artikkel om somaliere, så står det at de enten snylter på velferdssystemet, eller at de sender søstre og døtre sine til Somalia for å bli omskåret. Det står aldri noe om sånne som meg, som er fire måneder unna å bli ferdig med mastergrad i siviløkonomi, og som anser seg selv som norsk, og ikke somalier. (Kadir, Mohammed, intervju, 13.4.15)

Et av de beste minnene mine fra skoletiden i Mandal var at vi så film annenhver fredag etter storefri. En fredag hadde to gutter i klassen bestemt seg for å tømme innholdet i sekken min i do. Til og med den fine blå matboksen min med Tom&Jerry på. Den jeg likte så godt. Friminuttet var over, og alle løp inn. Jeg løp til ingen ting. Ingen sekk. Ingen matboks. Ingen pennalhus. Jeg fant alt tømt i do.

«Når folk sier at de har stolt på magesfølelsen, så synes jeg at det er litt floskelaktig, fordi etikk skal være grunnlagt i noe mer enn sånn type kroppslighet»

Gråtende løp jeg bort og dyttet en av dem som hadde gjort det. Da kom læreren bort til meg, hun tok tak i armen min og sa: «Masoud! Her i Norge slår vi ikke. Her i Norge snakker vi sammen.» Jeg fikk aldri

muligheten til å forklare hva som hadde skjedd, ei heller hvorfor jeg ble så sint. Jeg fikk aldri komme til orde. Læreren glemte derimot å fortelle dem som hadde tømt sekken min, at her i Norge så mobber vi ikke dem som er annerledes enn oss selv. Vi er snille mot hverandre.

Hvem får komme til orde?

Hendelsen i klasserommet i Mandal var en bagatell. Likevel illustrerer det viktigheten av å komme til orde, og forsvare seg selv. Å fortelle sin side av saken – eller i det minste se den representert i mediene – ser ut til å være en selvfølge for mange andre grupper i befolkningen. Men, som Medieanalyse-undersøkelsen fra 2011 viser, minoriteter som meningsyttere er lite synlige i mediene.

I perioden 2010/2011 fikk personer med innvandrerbakgrunn kun komme til orde i to prosent av artiklene i noen av landets største papiraviser og nettaviser. Samtidig som

DØDE: Politiet betegner saken som en familietragedie, etter at to menn ble funnet døde på en gård i Levanger. Foto: Terje Næss

- Politiets hovedteori er at dette er en familietragedie

Den ene mannen skal ha drept den andre før han begikk selvmord.

Faksimile Dagbladet 31.12.14. Denne side og neste: Begrepet «æresdrap» er ofte tilknyttet mord i minoritetshjem, mens «familietragedie» er forbeholdt etniske nordmenn.

innvandrere er lite synlige som kilder i norske medier, viser nøkkeltall fra SSB at personer som enten har innvandret til Norge eller er født i Norge med innvandrerforeldre, nå utgjør 12,2 prosent av den norske befolkningen. (Strand, Ane Kathrine, Milde, Fredrik med flere, 2011, s. 27)

Hvorfor slipper innvandrere i så liten grad til som intervjuobjekter eller meningsyttere? Heller ikke når de er omtalt, får de komme til orde, for da er det såkalte «eksperter» som skal svare for dem. Og er det ikke «eksperter», så er det noen minoritetsgjengangere som har blitt medieyndlinger, da de mot alle «odds» har klart å distansere seg fra de kulturelle rammene fra hjemlandene sine, og blir ansett om «vanlige borgere» og regnes som nordmenn.

En utenforstående kan lettere bli trodd på når han uttaler seg om en gruppe, enn representanter for gruppen selv. De risikerer å bli stemplet som inhabile og ikke-objektive. Særlig gjelder dette om den utenforstående sosialt blir regnet som høyere enn gruppen det blir snakket om. (Eide, Elisabeth, Simonsen, Anne Hege, 2007, s. 119)

Jeg har selv opplevd å bli ringt opp av NRK for å uttale meg om ramadan, og da har jeg svart at NRK selv har mennesker som Atta Ansari og Noman Mobashir som vel så godt som meg kan svare på dette. Snakk med dem da, for søren, har jeg sagt. Det er noe med hvordan ekspertisen overskygger dem som har skoen på hele tiden. (Eide, Elisabeth, intervju, 8.4.15)

I fare: Kvinner over hele verden blir drept av sin partner. Ofte er motivet ære eller sjalusi.

Foto: Chris Goldberg

Æresdrap i alle kulturer

Ofte sees det grusomme overgrepet kun som et islamsk fenomen. Flere skriftlige og kulturelle kilder, samt forskere Utrop har intervjuet, forteller imidlertid **det stikk motsatte**.

Faksimile Utrop 20.05.2012.

Medieyndlingene

Et av problemene ved å ha få meningsyttere med minoritetsbakgrunn er at de få som uttaler seg, ser ut til å prate på vegne av mange. 4. november 2014 hadde dokumentaren *Frivillig tvang*, produsert av Ulrik Imtiaz Rolfen, premiere på Brennpunkt i NRK. Han er en anerkjent minoritetsstemme som har gjort seg bemerket gjennom sine kinofilmer som *Izzat* og *Haram* som tar for seg problematikken i minoritetskulturene i Norge. Han er også kjent for å bryte kulturelle pakistanske mønstre og prøve å belyse at det eksisterer frivillig tvang hos pakistanere flest.

Men uansett hvilke intensjoner Rolfen har med å fokusere på problemområder i minoritetskulturer, er det umulig for ham å spille hele det pakistanske miljøet. Nettopp derfor er det viktig at det lille han kan spille av miljøet, ikke stadfestes som sannheten,

men heller blir en stemme blant mange.

Svensk forskning gjort på journalistikk om innvandrere viser til begrepet «medieskygge» (Sandström, 2004). Begrepet viser til fraværende dekning eller ensidig negativ omtale av innvandrere.

Medieskyggen ligger over det normale, det dagligdagse, det flersidige og komplekse. Det underliggende argumentet er at dersom det som ligger i skyggen ble belyst, ville bildet av innvandrere endret seg og etter alt å dømme gjort «dem» mer individuelle, flertydige og slik sett mer lik «oss». (Eide, Elisabeth, Simonsen, Anne Hege, 2007, s. 150)

Mediene rapporterer om det usedvanlige og det ekstreme. Men det gir samtidig en veldig skjev presentasjon av samfunnet.

Det er en lang medial tradisjon om at det polariserte er mer interessant, og det er for å få folk til å tro at verden er mye mindre fredelig enn det den er (Eide, Elisabeth, intervju, 8.4.15)

Mediene kan og bør være en debattarena som skal flytte etniske grensesteiner. Medienes oppgave er ikke å «låse» minoriteter i kategorier definert av majoritetssamfunnet. Likevel er det påtagelig at måten mediene ofte velger å referere til minoriteter på, gjør at de ikke oppfyller sin samfunnsrolle.

Æresdrap og familietragedier

La oss se på forskjellen mellom medieomtalen av drap begått i hjemmene til minoriteter og etniske nordmenn. Begrepet «æresdrap» er ofte tilknyttet mord i minoritetshjem, mens «familietragedie» er forbeholdt etniske nordmenn.

I juni 2013 ble 17 år gamle Fahezeh Ahmadi knivdrept av sin 28 år gamle mann, som etter drapet forlot landet med deres to år gamle datter.

Drapet på Fahezeh Ahmadi var et planlagt æresdrap, og ikke et drap som ble begått på impuls, det mener bistandsadvokaten for fornærmedes to år gamle datter. (Rikoll, Monica, 14.1.2014)

I 2004 drepte en 53 år gammel mann sin kones tidligere samboer som var politibetjent, og avisene omtalte det som familietragedie.

Handlingen kan ikke knyttes til hans arbeid, men er en familietragedie, understreker politiet i Søndre Buskerud politidistrikt. Den drepte jobbet i Oslo politidistrikt. (NRK-NTB, nrk.no, 26.8.2004)

31. desember 2014 kunne vi i Dagbladet lese om enda en «familietragedie», denne gangen begått i Levanger.

Politiet betegner dødsfallene på en gård i Levanger i Nord-Trøndelag onsdag som en familietragedie. (Doksheim, The- rese, 31.12.2014)

20. mai 2012 var det en artikkel på utrop.no som tar for seg akkurat denne problematikken. Der fremkommer det at såkalte «æresdrap» eksisterer også blant vestlige mennesker i mange vestlige land, og at det ikke er noen sammenheng mellom etnisitet og «æresdrap». Førsteamanuensis i Midtøsten-studier ved Universitetet i Oslo, Berit Thorbjørnsrud, sier at det vanlige er å straks ta i bruk «æresdrap» når det snakk om minoriteter.

Vi forenkler og fortegner virkeligheten på en måte som gjør det vanskelig å forstå hva som faktisk har skjedd og hvorfor. Igjen strider dette med vår etablerte rettspraksis, som nettopp bygger på å undersøke hvert enkelt drap i sin fulle sammenheng. (Castello, Claudio, 20.5.2012)

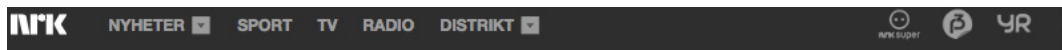
*«Mediene kan og bør være
en debattarena som skal flytte
etniske grensesteiner»*

Hører vi ordet «tragedie», er det naturlig å tenke at noe svært trist har funnet sted. Liv har gått tapt, uten at ordet er negativt ladet. Ordet «æresdrap» derimot, har en negativ klang. Det

betyr at noen har tatt utgangspunkt i sin «utenlandske kultur», og utført et drap for å opprettholde sin ære og sine verdier – ifølge mediene, vel å merke.

Da vi flyttet fra Mandal til Oslo i 2003, startet jeg på Abildsø barne- og ungdomsskole. Allerede da hadde jeg tilegnet meg gode norskkunnskaper, og gjorde det spesielt bra i norsktimene. Jeg husker veldig godt da vi skulle på leirskole med hele trinnet. Før avreise kom jeg i prat med et par av foreldrene til noen elever i klassen. «Hvor kommer du fra da?» ble jeg spurt. Jeg svarte Norge. «Men hvor kommer du egentlig fra?» Jeg ble da nødt til å svare Afghanistan. Da fikk jeg høre at jeg snakket veldig godt norsk for å være fra et annet land.

En av foreldrene kunne ikke fatte og begripe at jeg snakket så godt norsk gitt mine forutsetninger og antallet år jeg hadde bodd i Norge. For meg var det ingen stor overraskelse at jeg kunne snakke godt norsk. Men overraskelsen var stor for forelderen.

Hedmark og Oppland

Tips oss Radiosendinger Østnytt Innlandsscenen Ungdoms-OL 2016

– Dette var et planlagt æresdrap

Drapet på Fahezeh Ahmadi var et planlagt æresdrap, og ikke et drap som ble begått på impuls, det mener bistandsadvokaten for fornærmedes to år gamle datter.

Journalist
Monica Rikoll
@monica_rikoll

[MER OM GRUA-DRAPET](#)

Publisert 14.01.2014, kl. 13:3

Faksimile NRK 14.01.2014. På bildet: bistandsadvokat Inger Marie Støen.

Minoritetsbefolkningen i Norge er en sammensatt gruppe. De fleste ønsker å passe inn og delta i samfunnet på lik linje med alle andre. Dessverre finnes det også noen som ikke deler samme behov. Jeg er nå en voksen mann, og har tilbrakt store deler av livet mitt i Norge. Et land som er like kjær for meg som mitt andre hjemland, om ikke litt mer. Det har vært en lang prosess fra dag én, og jeg strever fortsatt for å passe inn. Jeg ønsker å bli anerkjent. Jeg ønsker at mine egne handlinger skal definere meg, ikke handlingene til en kriminell minoritet, eller utsagnene til Ulrik Imtiaz Rolfsen.

«Men hvor kommer du egentlig fra?»

Mediene spiller en viktig rolle i å belyse forskjeller og ulikheter mellom majoriteten og minoritetene, slik at vi sammen kan finne løsninger på utfordringene som kommer med et flerkulturelt samfunn. Dessverre kan det se ut til at noen av mediene innøvde måter å omtale minoriteter eller finne stemmer som kan uttale seg på, ikke samsvarer med det å oppnå bedre innsikt og dialog. Mengden journalister og kilder med minoritetsbakgrunn har økt med årene, med ambisjonen om å speile den øvrige befolkningen. Men eksemplene viser at vi fremdeles har en lang vei å gå.

Litteratur

- Alghasi, Sharam, Fangen, Katrine, og Frønes, Ivar (2006). *Mellom to kulturer*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Arshad, Hajrah (2014). «Det er ikke faren min som gjør det vanskelig for meg å være en norsk-pakistaner. Det er du, Ulrik Imtiaz Rolfen». I *Aftenposten* <http://www.aftenposten.no/meninger/debatt/Det-er-ikke-faren-min-som-gjor-det-vanskelig-for-meg-a-vare-en-norskpakistaner-i-Norge-Det-er-du-Ulrik-Imtiaz-Rolfen-7776772.html> [sist lest 15.03.2015].
- Berg, Bengt (2014). «Hat i blikket forrige gang». I *Dagbladet* http://www.dagbladet.no/2014/10/30/sport/boksing/cecilia_brekhus/35999924/ [sist lest 15.03.15].
- Castello, Claudio (2012). «Æresdrap i alle kulturer». I *Utrop* <http://www.utrop.no/Nyheter/Kulturnytt/22168> [sist lest 15.03.2015].
- Doksheim, Therese (2014). «Politiets hovedteori er at dette er en familietragedie». I *Dagbladet* <http://www.dagbladet.no/2014/12/31/nyheter/levanger/verdalen/pressekonferanse/innenriks/36960834/> [sist lest 15.03.2015].
- Eide, Elisabeth og Simonsen, Anne Hege (2007). *Mistenkelige utlendinger. Minoriteter i norsk presse gjennom hundre år*. Høyskoleforlaget AS – Norwegian Academic Press.
- Klungtveit, Harald S. (2014). «Pistolran, narkosalg, vold, 'bad boys' og russisk rulett». I *Dagbladet* http://www.dagbladet.no/2014/11/25/nyheter/drap/manglerud-drapet/furuset_bad_boys/36418575/ [sist lest 15.03.15].
- Rikoll, Monica (2014). «Dette var et planlagt æresdrap». På *NRKnrk.no* http://www.nrk.no/ho/_-dette-var-et-planlagt-aeresdrap-1.11468961 [sist lest 15.03.2015].
- Said, Edward W. (1979). *Orientalism*. New York: Vintage Books A Division of Random House.
- Strand, Ane Kathrine, Milde, Fredrik og Nilsen, Kristina. (Desember 2011). *Medieanalyse: Innvandring og integrering i norske medier. Retriever Norge AS*. http://www.imdi.no/Documents/Rapporter/Medieanalyse_BLD_12-2011.pdf
- Sandström, Lasse (2004) *Rosengård i medieskugga: Om medier som medel och hinder för integration*. Stockholm: Mediestudier förlag.
- Widerøe, Rolf J., Hopperstad, Morten S. (2013) «Fant våpenlager hos B-gjeng-medlem» i *VG Pluss*. http://pluss.vg.no/2013/12/28/1469/1469_22685929 [sist lest 15.03.2015]
- (2004) «Politimann drept i familietragedie». På *NRK.no* <http://www.nrk.no/norge/politimann-drept-i-familietragedie-1.513655> [sist lest 15.03.2015].
- (2013) «Ikke noe cupeventyr for Moa og Stuttgart» fra *Dagbladet / NTB* <http://www.dagbladet.no/2013/09/25/sport/fotball/moa/29462351/> [sist lest 15.03.15.]

Intervjuer og samtaler

Elisabeth Eide, professor på Institutt for journalistikk og mediefag, ved Fakultetet for samfunnsfag, Høgskolen i Oslo og Akershus. Dato: 08.04.2015

Intervjuer/samtaler med etniske minoriteter i Oslo, med spesielt fokus på Abdi (18) og Mohammed (25). Dato: 13.4.2015

Skjemaet utfylles i 3 eks.
Helst maskinskrivet!

51
Date 7-3-1942

Spørreskjema

for

jøder i Norge

fra

Oslo politidistrikt.

Etternavn (For kvinner også pikenavn)	Glas		
Samtlige fornavn (Bruknavnet understrekes)	Herald Marcus Glaser		
Født (sted, datum, år)	Rezeskna 2/1-1902	hvilket land	Uttland
Privatadr. (gt., nr., by)	Sigurd Rungt 22 D	Privatlif	Arbeid
Nuværende religionsamfund	Jødene	Siden når	
Tidligere religionsamfund	Jødene		
Familieforhold: (Ugift, gift, enkestand, skilt)	Gift		
For- og etternavn på ektefellen (For kvinner pikenavn)	M. M. Kristiansen		
Ektefellens fødested, datum og år	29-3-1904 i Oslo		
Har ektefellen jodisk innslag i familien?	Nei		
Antall barn:	3	(Alder)	(Oppholdstid)
	Sanja Lisa	15 år	Oslo
	Rosa	10	"
	Tora	3	"
Nuværende erhvervsyrke	Kasserer i K. M. R. danmark		
Yrke av fag	S. K. M. R.		
Event. byrker	S. J. M. R.		
Teoretisk og praktisk utdannelse	Fol. Høyskole i Oslo		
Militær utdannelse	J. M. R.		
Offentlige tillitshverv	J. M. R.		
Medl. av fagl. organisasjoner før	Oslo Høyskole i Oslo		
Medl. av fagl. organisasjoner nu	Oslo Høyskole i Oslo		
Medl. av andre foreninger og organisasjoner	Nei		
Har De vært frimurer?	Nei	Fra	til
Hvilken grad?	Hverv		
Nasjonalitet	Uttland	Statsborgerskap	Uttland
Når kom De til Norge	1913		
Siste oppholdstid utenfor Norge	Uttland		

2. G. siden trykt, Oslo

Fra «Spørreskjema for jøder i Norge». Skjemaet er hentet fra Statspolitets arkiv. Spørreskjemaene ble utfylt av 1419 jøder første halvår 1942. De dannet grunnlaget for arrestasjonslister som ble brukt ved jødeaksjonene noen måneder senere. Skjemaene er ikke bare utfylt av de som ble deportert, men også av dem som rømte til Sverige eller på annen måte slapp unna. Kilde: <http://www.arkivverket.no/arkivverket/Bruk-arkivet/Nettutstillinger/Riksarkivets-vaarslipp-2010/Norske-joeder>.

Tiltalt, omtalt og forhåndsdomt?

Pressens framstillinger av jøder i rettsreferater i mellomkrigstiden

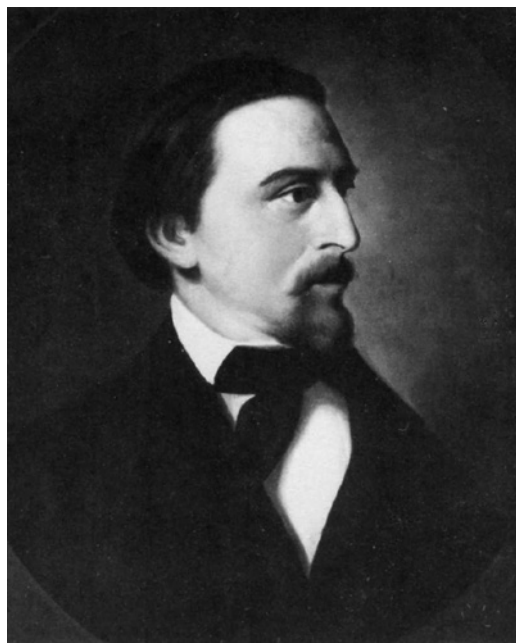
Vibeke Kieding Banik
Frilans historiker
v.k.banik@iakh.uio.no

Negative forestillinger om jøder har dype røtter i europeisk historie, men forestillingene skiftet karakter i andre halvdel av 1800-tallet. Fra å være religiøst definert ble jødene nå også definert ut fra datidens ideer om rase, og forestillingene om jødene ble utvidet til å inkludere karaktertrekk forbundet med den «jødiske rasen»¹. En grunn til dreiningen var at jødene gradvis oppnådde en juridisk likestilling med majoritetssamfunnet i en rekke europeiske land, og at det «jødiske spørsmål» – debatten om hvilken plass jødene faktisk skulle ha i samfunnet – kom til å prege dagsordenen. I forbindelse med dette oppsto begrepet *antisemittisme*, popularisert av den østerrikske journalisten Wilhelm Marr, som selv brukte det som en betegnelse på dem, ham selv inkludert, som mislikte jødene nye stilling i samfunnet. Da hadde *semittisme* vært et vanlig begrep for datidens nye samfunnsfenomener, slik som kapitalisme, et borgerlig-liberalt samfunn, sosialisme og fraværet av et nasjonalt sinnelag siden tidlig i 1870-åra². Å være antisemitt hadde altså et markant innslag av moderniseringsskepsis, og jødene fikk skylden for det som ble oppfattet som en negativ samfunnsutvikling³.

¹ Se Fein, 1987 for en grunnleggende innføring i antisemittisme.

² Lorenz, 2005, s. 288.

³ Hoffmann, 2001.

Wilhelm Marr, den østerrikske journalisten som populariserte begrepet antisemittisme.

Samtidig viser antisemittismebegrepet hvor mobile og motsetningsfylte fordommene artet seg, og at fenomenet fylte flere funksjoner enn rent jødehat⁴.

Antisemittismen varierte med tid og sted, men var samtidig en del av en europeisk mentalitet fram til andre verdenskrig. Og til tross for lokale variasjoner fantes det flere fellestrekk ved forestillingene – alt

⁴ Adorno, 1960, s. 610.

tter egen politisk overbevisning og sosiale posisjon. *Kapitalistjøden* kan stå som en fellesnevner for dem som forbandt jødene med handel, penger og økonomisk innflytelse. Relatert til dette var oppfatninger om deres grådighet, uærlighet og gjerrighet. *Parvenyjøden*, den jødiske oppkomlingen, kunne være et resultat av disse egenskapene⁵.

En annen utgave finnes i den *illojale jøde*. En utbredt oppfatning var at jøder primært var lojale mot «sine egne», for eksempel i forretningstransaksjoner eller i forholdet til storsamfunnet. Oppfatningen om troløshet og jødiske konspirasjoner var særlig tydelig i *Sion Viser Protokoller*, hvor det blir hevdet at jødernes egentlige prosjekt var å ødelegge samfunnet innenfra, for deretter å ta over verdensherredømmet⁶. Overtakelsen skulle blant annet finne sted ved jødisk økonomisk kunnskap og dominans, og illustrerer tydelig hvor elastiske de ulike stereotypene var. I mellomkrigstiden ble skriftet spredt i millionopplag, og den første norske utgaven kom i 1920⁷. Andre steder ble det vist til sionistbevegelsen som et organisatorisk uttrykk for jødernes konspiratoriske hensikter.

En annen stereotypi er *bolsjevikjøden*. Jødene ble av politiske motstandere tett forbundet med kommunisme og sosialisme, og ikke minst en antinasjonal verdensanskuelse. Dette ble forsterket med den russiske revolusjonen, som ble ansett som et forvarsel på hva som ville skje dersom «bolsjevikene» fikk makten andre steder. Samtidig var bolsjevikjøden nok et eksempel på hvordan jødene ville ta makten for de som trodde på *protokollene*.

Mens voldelig antisemittisme ikke forekom, konkluderer forskere med at heller ikke Norge var fri for antijødisk tankegods. Når jøder først opptrådte

i norske medier, det være seg i tekst eller tegning, var stereotypiske oppfatninger sjelden langt unna⁸. Samtidig har studiene i overveiende grad konkludert med at de negative oppfatningene, som ikke opptrådte veldig hyppig, var tuftet på ideen om en abstrakt jøde. Det var svært sjelden at konkrete jødiske individer ble diskutert. I denne artikkelen spør jeg derfor om hvordan norske jøder ble beskrevet når de opptrådte i avisene. Ved å ta for meg omtalene av og referatene fra tre rettsaker hvor jøder var tiltalt, spør jeg om de antisemittiske holdningene forekom med samme hyppighet og hadde samme form som når jøder generelt ble omtalt. Jeg har tatt for meg de riksdekkende avisene Aftenposten, Arbeiderbladet, Nationen, Dagbladet, Morgenbladet, Klassekampen, Norges kommunistblad og Tidens Tegn. Analysen vil bidra til å nansere vår forståelse av antijødiske holdninger i perioden, fordi avisene representerte ulike politiske retninger.

*«heller ikke Norge var
fri for antijødisk
tankegods»*

Jeg har valgt ut tre av de identifiserte rettssakene med jødiske tiltalte i undersøkelsesperioden, og de presenteres fortløpende. De er innbyrdes ulike, men alle er av en slik karakter at det er nærliggende å ty til antijødiske stereotypier for å beskrive dem hvis ønskelig. For å få med nyanser og underliggende meninger har jeg først lest hva hver enkelt avis har skrevet om rettssakene, og dannet meg et overordnet bilde av synspunkter på de tiltaltes jødiske opprinnelse og relevansen av dette i forhold til tiltalen. Samtidig har jeg foretatt en nærlesning av tekstene, og blant annet sammenliknet de ulike avisenes rettsreferater for å se hva de enkelte avisene vektla, og hva de utelot.

Den blodige bolsjevikjøden

Harald Moses Chaim Claes kom til Norge med fami-

5 Brenner, 1993, s. 176–194.

6 Bronner, 2000.

7 Aasvengen, 2010.

8 Simonsen, 2009; Sund, 2014; Foskum, 2005; Brakstad, 2006; Eide og Simonsen 2007.

lien som elleveåring i 1913.⁹ Som voksen var han aktiv i den kommunistiske bevegelsen, både som foredragsholder og som økonomileder i et lokallag¹⁰. I oktober 1924 deltok han på et møte i Bærum, hvor kommunistene hadde invitert til debatt. Og diskusjonen gikk høyt, ikke minst om forholdene i Sovjetunionen. Claes deltok, skal vi tro referatet, fordi han ble irritert over hvor lite de frammøtte høyrefolkene faktisk visste om forholdene der¹¹. I den sammenhengen uttalte han at den franske og russiske revolusjon var blodig, men at det ikke var noe som tilsa at en framtidig revolusjon i Norge skulle bli mindre blodig.

Borgerskapets blod skulle «rinde i stride strømmer» også i Norge, og han brukte både bannord og fakter for å understreke påstandene¹².

Selv om utsagnene ikke kan ha vært ukjente, de var ikke svært annerledes enn i samtidens revolusjonære retorikk, ble Høyres representanter svært oppbragte. Møtet fant sted ti dager før Stortingsvalget, som var det første etter Arbeiderpartiets utmeldelse fra Komintern og etter at Norges Kommunistiske Parti var etablert. Asker og Bærum budstikke var den første avisen som trykket et referat som deretter sirkulerte rundt i hovedstadsavisene. Da kriminalsjefen i Kristiania, Johan Søhr, leste det, beordret han Claes arrestert, og han ble satt i varetekt fram til rettsaken startet. Søhr hadde lenge vært nidkjær i sin kamp mot påståtte spioner og innvandrede kriminelle ele-

Kriminalsjef i Kristiania, Johan Søhr.

menter, og hadde tidligere advart mot «saadanne tvilsomme eller kanske utvilsomme individer af den internationale jødetype.»¹³

Søhr sørget for at Claes ble tiltalt for ulovlig omførselshandel og for å ha utsatt «den almindelige Fred for Fare ved offentlig at forhaane eller ophidse til Had mod Statsforfatningen eller nogen offentlig Myndighed eller ved offentlig at ophidse en Del af Befolkningen mod en anden, [...]»¹⁴ Og det var spørsmålet om Claes hadde oppfordret til revolusjon rettssaken i realiteten kom til å dreie seg om.

Av hovedstadsavisene var det Aftenposten som først refererte fra møtet. Da hadde avisen samme sommer hatt en artikkelserie som rettet seg mot jøders nærvær i Norge og som ikke minst innebar en kobling mellom jøder av østeuropeisk opprinnelse og kom-

9 Opplysningene er hentet fra «Spørreskjema for jøder i Norge», utfylt mars 1942: Ruben, Harald Moses, Alexander, Daniel, Jacob og Sofie Claes, se <http://www.arkivverket.no/arkivverket/Bruk-arkivet/Nettutstillinger/Riksarkivets-vaarslipp-2010/Norske-joeder>, lest 13.9.2015. Her staver familien etternavnet sitt Claes, og det er slik jeg skriver navnet her.

10 Norges Kommunistblad 26.4.1924, Norges Kommunistblad 1.4.1924.

11 Asker og Bærum Budstikke, 7.1.1925. Denne artikkelen er brukt som grunnlag for framstillingen av møtet på Høvik. Artikkelen er et referat av rettssaken mot Claes. Se også Aftenposten 5.1.1925.

12 Aftenposten 17.10.1924.

13 Aftenposten 17.12.1917.

14 Straffeloven §135.

munisme.¹⁵ Og i Aftenpostens omtale av Claes og rettssaken mot ham var denne koblingen det sentrale. I omtalen av saken skilte avisen seg ut, sammen med *Tidens Tegn*, ved konsekvent å bruke antijødiske stereotyper. I den første teksten, en leder av politisk redaktør Thorstein Diesen, ble Claes omtalt som russer. Men allerede i kveldsutgaven samme dag gjorde Søhr det klart at russeren også var en jøde, som var tidligere kjent for politiet i forbindelse med gateuro og påstander om innbrudd¹⁶. Allerede dagen etter ble Claes i et leserinnlegg assosiert med kommunisme, og bolsjevikjøden hadde fått et norsk ansikt¹⁷. For å understreke dette bragte Aftenposten et bilde av Claes, ledsaget av «Slik ser han ut den mand, [...] som i en med eder spækket tale til norske arbeidere erklærte, at det var hans mission at arbeide for den mest bloddryppende revolution, verden endnu har set [...]».¹⁸ Han var blitt den norske utgaven av «Den blodtørstige revolutions-jøde»¹⁹.

Under rettssaken fortsatte Aftenposten og Tidens Tegn den samme retorikken. I en undertittel utdyppet Aftenposten at «Han var kommet til Norge for at lave en revolution, som skulde bli den blodigste av alle»²⁰. Familiens flukt fra økonomisk misere og trusler om pogromer ble omskrevet til å dreie seg om en kommunistisk konspirasjon mot den norske staten og dens innbyggere. Men der Tidens Tegn ender rettsreferatet fra selve saken, fortsatte Aftenposten med hva som skjedde utenfor rettssalen. Under tittelen «Kurtise» fikk leserne vite at Claes benyttet anledningen til å kurtisere to kvinner som vitnet til hans fordel. Den ene «lot sig klappe baade her og der av den

*«Den ene «lot sig klappe
baade her og der av den motbydelige
bolsjevik-jøde»»*

motbydelige bolsjevik-jøde». Avisen kan også berette at tilhørerne var i hovedsak jødiske, jiddisktalende og med «mer eller mindre udprægede racetræk»²¹.

Avisene er i seg selv et grelt eksempel på en mangefasettert antisemittisme, med *bolsjevikjøden* som en sentral stereotypi, og er tydelige partsinnlegg i rettssaken. Det ble overhodet ikke reflektert rundt retten til frie ytringer og politisk engasjement. En diskusjon om eventuelle kulturforskjeller mellom kommunister og borgerlige var fraværende. Det ble heller ikke reflektert over hvorvidt russere – eller russiske jøder – kanskje snakket mer med fakter og kroppsdeler enn gjennomsnittsnordmannen. Forsvarets vitner ble ikke tillatt noen vekt, og summarisk omtalt. Aktoratets vitner hadde all troverdighet, og forklaringene ble detaljert referert. Dette er ytterligere understreket når vi leser kommentaren til Claes' løslatelse en drøy måned senere. På lederplass i Aftenposten ble den konspiratoriske anklagen om at han var i Norge

for å forberede revolusjonen gjentatt sammen med utsagnene om en blodig framtidig revolusjon²².

Diesen utelot alle utsagn av formildende karakter fra rettssaken, og forlangte at den «motbydelige» Claes,

som også var et «fremmed snyltedyrt» og «unyttig plante», skulle utvises fra landet med den klare oppfordringen «[U]t med pakket!». Sammen med en tegning av Claes avsluttet Diesen med at «hans ædle trekk bør erindres».

Det er interessant å se hvordan flere av de andre avisene, til tross for at de færreste av dem kan sies å ha kommunistiske sympatier, i liten grad følger Aftenpostens og Tidens Tegns retorikk. Riktignok hadde Nationen ingen forståelse for Claes' politiske holdninger, og de trakk fram hans jødiske herkomst, men i referatene gjenfinnes ikke den samme intensiteten som hos Aftenposten og Tidens Tegn. Symptomatisk for Nationen som for mange av de andre avisene mer

¹⁵ Se for eksempel Aftenposten 3.7.1924. Se Sund, 2014 for en utførlig analyse av Aftenpostens omtale av jøder.

¹⁶ Aftenposten 17.10.1924, Aftenposten 17.10.1924.

¹⁷ Sund 2014, s. 82.

¹⁸ Aftenposten 18.10.1924.

¹⁹ Aftenposten nr. 600, 20.10.1924.

²⁰ Aftenposten 3.1.1925.

²¹ Aftenposten 5.1.1925.

²² Aftenposten 10.2.1925.

i midten av det politiske landskapet, var at de viet saken langt mindre oppmerksomhet.

Klassekampen og Norges kommunistblad var ikke overraskende på Claes' side i rettssaken. Førstnevnte kommenterte dommen med at «vi får stadig mere og mere å hevne», mens sistnevnte var mer opptatt av at Claes var nok en kommunist som ble forfulgt for sin politiske overbevisnings skyld²³. Avisen er, sammen med Arbeiderbladet, den eneste av de undersøkte som eksplisitt setter saken i forbindelse med Stortingsvalget umiddelbart etterpå, og refererte forsvareren som hevdet at «borgerpressen trengte en slik skremmehistorie og opererte med den saa godt den kunne»²⁴.

En jødisk fallitt

Sverre Lemkow, opprinnelig Isaiah Lenkoff, kom til Norge i 1909. I 1915 etablerte han en egen forretning i Kristiania, hvor han solgte manufakturvarer²⁵. Virksomheten gikk godt, og ti år senere eide han to forretninger og to bygårder²⁶. I den ene hadde han en konfeksjonsfabrikk som svigerfaren bestyrte. Og svigerfamilien, i tillegg til en jødisk skredder og presser, sannsynligvis ansatte hos Lemkow, var blant dem som er oppført som leietakere²⁷. Selv hadde familien flyttet fra relativt beskjedne kår i Møllergata til en staselig villa i Professor Dahls gate 26 på Majorstuen. De hadde bil med sjåfør, og da eldstesønnen ble bar mitzvah, hadde de invitert 100 gjester til middag tilberedt av en kokk fra Theatercaféen, på et servise som visstnok opprinnelig hadde tilhørt en russisk tsar²⁸.

«Klassekampen og Norges kommunistblad var ikke overraskende på Claes' side i rettssaken»

Professor Dahls gate 26, hvor familien Lemkow etter hvert flyttet inn. Foto: Oslo Museum/ Byhistorisk samling / Anders Wilse.

Lemkow, som i 1920-åra omtalte seg som grosserer, etablerte seg utenfor Oslo, blant annet i Bergen, Tønsberg og Sarpsborg. Men høsten 1930 begynte det å gå dårligere. I Aftenposten var det ikke lenger hjelp

til forretningene og i hjemmet som ble etterlyst, men store annonser fra Wangs kunsthandel hvor inventaret fra Professor Dahls gate skulle selges²⁹. Konkursen var et faktum, og i prosessen ble omfattende mis-

ligheter avdekket, blant annet med hensyn til regnskapsførsel og lån til svært høye renter fra bekjente. Etter rettslige forundersøkelser var det som Aftenposten omtalte som «Lemkow-affæren», et faktum. 11. desember 1933 begynte rettssaken³⁰.

På denne tiden hadde nazistene tatt over i Tyskland. Aftenpostens pro-tyske holdninger er velkjente, og vi har tidligere sett eksempler på antijødiske holdninger hos avisen. Nå hadde avisen en osloboer av jødisk avstamning som hadde spilt et høyt økonomisk spill, tapt grundig og trukket andre med seg i fallet. Han var en arbeidsgiver for mange, hvorav majoriteten

23 Norges kommunistblad 20.10.1924, 21.10.1924, 5.1.1925.

24 Norges kommunistblad 5.1.1925, Arbeiderbladet 18.10.19254.

25 Norsk Kundgjørelsestidende 27.10.1915.

26 Adressebok for Oslo 1927.

27 Adressebok for Oslo 1927, s. 1380.

28 Tutte Lemkow 1989, s. 91, 95; Adressebok for Oslo 1927, s. 1022 (Alex Smirnoff, kokk på Teatercaféen).

29 Se blant annet Aftenposten 13.10.1930.

30 «En sjeldent omfangsrik tiltalebeslutning. Lemkow-affæren for Oslo byrett i dag», Aftenposten 11.12.1933.

ikke var jøder, og han hadde lånt penger av venner og bekjente til det som ble omtalt som ågerrenter. Her hadde altså avisene generelt, og ikke minst Aftenposten, en gylden mulighet til å framheve Lemkows etnisk bakgrunn eller hans «rases egenskaper» som en av grunnene til at Lemkow hadde gått fallitt. Men fikk saken en slik vinkling i mediene?

En «handels- og pengejøde» for retten?

Ifølge Aftenposten inneholdt den rettslige forundersøkelsen anklager om manglende regnskapsførsel på et beløp på ca. kr 400 000,- for uriktig regnskapsførsel, for ødsel levemåte, forfordeling av kreditorer, for salg til underpris, kredittbedrageri og underslag³¹. Det er altså ingen tvil om at Lemkows høye privatforbruk og manglende respekt for normal forretningsførsel var kjent for avisens lesere, men samtidig satte redegjørelsen for forundersøkelsen tonen for hvordan rettssaken, som fant sted et drøyt år senere, ble referert for leserne. Lemkows misgjerninger ble aldri knyttet til hans jødiske bakgrunn. Aftenposten, som hadde en omfattende dekning av saken, anvendte, i likhet med Dagbladet og Arbeiderbladet, en relativ nøytral tone. Avisene forsvarte på ingen måte hans livsstil og misgjerninger. Riktignok finnes overskrifter som

*«Lemkows misgjerninger
ble aldri knyttet til hans
jødiske bakgrunn»*

Lemkowaffæren: «Hypersangvinsk bokholdermessig analfabet». Stifter gjeld på en million kroner, hvorav over halvparten er av ågerliggende art. Salomonsens leksikon bestod av bare permer, og maleriene i villaen i Professor Dahls gate syntes kjøpt etter meterpris. Blir kjøpmannsforeringens sekretær nektet å avgis vitneprov?»³²

Men overskriften er samtidig presis, og derfor fri for ladede ord. Generelt framstår Lemkow mer som uvetting enn usympatisk, både blant jødiske vitner,

som han ofte hadde lånt penger til høy rente av, og ikke-jødiske vitner, slik som hans regnskapsfører og tidligere ansatte. Det ble heller framholdt som formidlende at Lemkow var uten regnskapsmessig skoleling, at han var blitt særlig rammet av stigning i kronkursen og at han hadde satt tæring etter næring da de økonomiske problemene ble klare for ham³³.

Siden Claes-saken hadde en tydelig politisk slagside og enkelte borgerlige aviser ikke kviet seg for å bruke antijødiske stereotypier, har jeg særlig analysert referat og retorikk i arbeiderbevegelsens aviser i Lemkow-saken. Det er ingen tvil om at hans konkurs berørte familier som tilhørte arbeiderklassen, og som sannsynligvis hadde problemer med å finne nye jobber i en tid med stor arbeidsledighet. Således ville utsagn som pekte i retning av jødene som kapitalister, gjerrige og uærlige være av interesse. Mens Norges kommunistblad og Klassekampen ikke omtalte saken, ga Arbeiderbladet et sobert referat av den. Overskriftene var gjennomgående mindre sensasjonelle enn

Aftenpostens ovenfor. Arbeiderbladet viser ingen sympati for Lemkows situasjon, men samtidig var hans jødiske opprinnelse aldri et tema.

Imidlertid har Morgenbladet noen interessante momenter som er verd å bemerke. I motsetning til de andre avisene, som alltid omtalte Lemkow ved hans fornorskede fornavn, brukte avisen konsekvent det langt mer jødiske Saie³⁴. Morgenbladet gjorde, som eneste avis, et poeng av at han snakker gebrokkent norsk, og utsagnet om at «når han kjøpte seg bil til 26 000 kroner så var det for at kone og barn skulde ha noget fint å kjøre i», gir assosiasjoner til forestillinger om parvenyjøder. Det ble også holdt mot Lemkow at hans «trosfeller» vitnet for ham i rettssaken, til tross for at de var blitt lurt til å tro at han var langt bedre økonomisk stilt enn det som var tilfellet. Omtalen

31 «Grosserer Lemkows transaksjoner. Rettslig forundersøkelse åpnet», Aftenposten 15.11.1932.

32 Aftenposten 13.12.1933

33 Se for eksempel Arbeiderbladet 11.12.1933, 13.12.1933.

34 Morgenbladet 13.12.1933.

av dommen mot Lemkow kan ha noe av det samme i seg. Morgenbladet, som en av få aviser, framholdt at Lemkow også tidligere hadde vært i konflikt med straffeloven, og at dette virket i skjerpene retning når dommen skulle utferdiges. Samtidig understreket avisen at det hadde vært stor tvil i retten om flere av tiltalepunktene, noe som var til Lemkows fordel.³⁵

En jødisk heler og advokat

Einar Nathan hadde en helt annen bakgrunn. Han var sønn av den danskfødte komponisten og pianisten Mathilde Berendsen Nathan og kjøpmannen og grosserer John Nathan. Foreldrene kom til Norge fra Tyskland allerede i 1850-åra og slo seg opp på forretningsdrift med ferdigsyde klær³⁶. John Nathan var en av stifterne av Det Mosaiske Trossamfund, og sønnen var født i Norge. Einar Nathan ble ferdig jurist i 1909 og overrettssakfører samme år. Fra 1911 drev han egen praksis, og i 1923 ble han høyesterettsadvokat og fortsatte å jobbe som jurist til han ble arrestert av nazistene i første halvdel av 1942³⁷. Han var en av de første med en akademisk utdanning i den jødiske minoriteten i hovedstaden. Videre var han svært aktiv i Det Mosaiske Trossamfund, og bistod tidvis dem og andre jøder med juridisk hjelp.³⁸

I mai 1925 ble Nathan tiltalt for heleri av sølvstøp han ifølge avisene hadde kjøpt for «en rent urimelig pris» fra en av sine klienter og solgt videre via sin jødiske svigerfar i København³⁹. I tillegg hadde han kjøpt 12 sølvskjeer til seg selv ved en tidligere anledning. Rettssaken startet i april året etter, og han var også tiltalt for å ha oppfordret den samme klienten til å lyve i retten for ham. Ingen av referatene var så gro-

ve som da Claes ble omtalt, men igjen skiller Morgenbladet seg ut. Referatet kan tolkes i retning av at avisen syntes advokaten var skyldig ved blant annet at forsvarers vitner ble referert langt mer summarisk enn aktors vitner, og at avisen ikke refererte fagfolks formening om at prisen Nathan hadde betalt, ikke var så lav at han måtte forstå at det var tyvegods⁴⁰. Samtidig er de subtile antydningene igjen til stede. Avisen er den eneste som framhever at Nathan hadde sagt til svigerfaren at «dette blir det nok penger av» da de hadde sett på sølvstøpet de senere kjøpte⁴¹. Avisen mente også å vite at sølvstøpet ikke var «kjøpt for videre salg, men for at skaffe Beckers søn en billig bryllupsprekent».⁴² Videre framholdt den at fru Nathan syntes prisen for sølvskjeene var for høy. Vi aner konturene av forestillingene om grådige og gjerrige jøder.

*«Vi aner konturene
av forestillingene om
grådige og gjerrige jøder»*

Da Nathan ble kjent skyldig, fikk 45 dagers fengsel og ble fradømt advokatbevillingen sin, hadde Morgenbladet ingen kommentarer. Det hadde imidlertid Arbeiderbladet, som på

lederplass betegnet dommen som opprørende og mente at han var dømt på høyst tvilsomme utsagn av like tvilsomme vitner⁴³. Dette er interessant fordi den tidligere klienten og hennes forlovede, som var aktorats viktigste vitner, helt klart var langt nærmere arbeiderklassen i sosial posisjon enn advokat Nathan. Lederen avsluttes med at «Folkets dom er dog utvilsom», og mente at de hadde folket på sin side i sin bestyrrelse over utfallet. Også Dagbladet var overrasket over at han ble dømt.

Mens Nationen og Tidens Tegn ikke viste interesse, viet Aftenposten og Dagbladet rettssaken spalteplass. Aftenposten hadde i forkant gått langt i å forhånds-dømme Nathan, men under rettssaken var begge

35 Morgenbladet 16.12.1933.

36 Gjernes (2012).

37 Halbo (1933), s. 338; [https://digitalt.uib.no/bitstream/handle/1956.2/2466/1942.05.mai.pdf?Lest 13.9.2015](https://digitalt.uib.no/bitstream/handle/1956.2/2466/1942.05.mai.pdf?Lest%2013.9.2015).

38 Hatikwoh 9/1933.

39 Aftenposten 15.2.1926, Aftenposten 9.5.1925.

40 Morgenbladet 14.4.1926.

41 Morgenbladet 14.4.1926.

42 Morgenbladet 15.4.1926. Becker var Nathans svigerfar.

43 Arbeiderbladet 16.4.1926.

Norges Kommunistblad var en av avisene som tok til ordet for at avisene burde tiltales for æreskrenkelse i forbindelse med rettssaken mot Claes – ikke krenkelse av tiltalte selv, men av kvinnene som vitnet for ham.

var minst like opptatt av hvor dårlig inntrykk aktors vitner hadde gitt, og hvor generøs Nathan hadde vært med særlig kvinnen tidligere⁴⁴. Han hadde lånt henne penger og hjulpet henne med jobb da hun ble ung enke. Hans generøsitet, på grensen til godtroenhet og naivitet, ble også framhevet av andre, både jødiske og ikke-jødiske⁴⁵.

... engstelige og lett sårbar, nettopp fordi han tilhører en annen rase⁴⁶

Saken mot Nathan fikk en god slutt da han ble frikjent i lagmannsretten måneden etter. Slik det også var tilfelle med Lemkow, ble det ikke lagt vesentlig vekt på Nathans jødiskhet i rettsreferatene i noen av sakene. Men i motsetning til sakene mot Claes og Lemkow var dette et vesentlig punkt hos Nathan selv, og hans egne uttalelser kaster lys over Morgenbladets subtile antijødiske utsagn og hvilken virkning rettssaken mot Claes må ha hatt på det jødiske miljøet. I den første rettssaken kom det fram at Nathan mente at han ble diskriminert i arbeidslivet fordi han var jødisk, og at han derfor la vekt på å opptre så korrekt som mulig⁴⁷. I ankesaken fortalte Josef Ziew, en aktet mann i det jødiske miljøet, at Nathan alltid hadde formant andre jøder om å «opptre korrekt og respektere landets skrevne og uskrevne lover. [...] for vi jøder måtte være opmerksom på at vi var mer

utsatt når noe galt skjedde enn andre».⁴⁸ Aftenpostens framferd overfor Claes var et godt eksempel på dette, og forskning viser også at en strategi blant jødene var å holde en lav offentlig profil fordi de ville forhindre antisemittisme⁴⁹.

Den svenske historikeren Hugo Valentin har brukt begrepet en «antisemitisk undervegetation» for å forklare forekomsten av antijødiske holdninger i mellomkrigstidens Sverige⁵⁰. Religionshistoriker Terje Emberland har hevdet at norsk antisemittisme i samme periode i hovedsak var latent, men kunne blusse opp ved konkrete hendelser⁵¹. Jeg har vist at selv i konkrete hendelser, i sakene mot Nathan og Lemkow, behøvde den ikke å blusse opp, men at fenomenet likevel var tydelig til stede i en underskog av antijødiske stereotypier i majoritetsbefolkningen, og at deler av pressen videreformidlet dem ukritisk. Forestillingene om den abstrakte jøden ble, bevisst eller ubevisst, inkorporert i omtalen av konkrete jøder og antyder at de var utbredte i deler av befolkningen. Samtidig tyder den samlede analysen av de tre sakene på at det var lettere å trekke på antisemittiske stereotypier når jødene forble abstrakte. Det er for eksempel påfallende at Nationen, som Kjetil B. Simonsen konkluderer med at stort sett omtalte

⁴⁴ Aftenposten 17.2.1926.

⁴⁵ Se blant annet Dagbladet 13.4.1926.

⁴⁶ Arbeiderbladet 13.4.1926.

⁴⁷ Arbeiderbladet 12.4.1926.

⁴⁸ Arbeiderbladet 13.5.1926.

⁴⁹ Kjeldstadli (2003).

⁵⁰ Valentin (1964), s. 140.

⁵¹ Emberland (2005), s. 401.

jøder i stereotypiske vendinger, i disse sakene er relativt tilbakeholdne⁵².

Selv om det ikke er mulig å bortforklare Aftenpostens rabiate utsagn i saken mot Claes, har avisen det til felles med de andre borgerlige og liberale avisene at vi ikke kan forstå deres holdninger uten i samtidens antikommunistiske kontekst. Sannsynligvis var Claes' jødiske bakgrunn av sekundær betydning. Avisene ville komme kommunismen til livs, de var bekymret for oppslutningen, men i denne kampen grep de til en retorikk som var velkjent i samtidens Europa, samtidig som de kombinerte retorikken med en like velkjent raseideologi. Hadde antisemittismen hos avisen vært mer grunnfestet og konsekvent, ville den også ha kommet til syne i de to andre sakene. Samtidig har analysen klart vist at andre aviser greide å skille mellom politikk og etnisitet, slik at «kommunistfrykt» som et argument for formildende omstendigheter ikke bør vektlegges for mye.

Til slutt kan resultatene av undersøkelsen antyde at antijødiske holdninger, bevisste eller ubevisste, sto langt sterkere i enkelte borgerlige kretser enn andre steder. Men arbeiderbevegelsen, slik den framsto i Arbeiderbladet og Norges kommunistblad, bekjempet på ingen måte fenomenet bevisst. Det er interessant å merke seg at mens de to avisene så Claes-saken som forfølgelse av individer med en annen politisk overbevisning, var det ingen av dem som reflekterte over de antijødiske beskyldningene som også florerte. Dette blir særlig tydelig at da anklager om æreskrenkelse kom opp, dreide det seg om Aftenpostens omtale de to kvinnelige vitnene som Claes hadde «kurtisert». Diesen krevde at de burde utvises fra landet sammen med Claes blant annet på grunn av vitneprovne, noe som førte til en oppbrakt leder i Arbeiderbladet og kommentar i Norges kommunistblad⁵³. De mente at kvinnene var så ydmyket at avisene burde tiltales for æreskren-

kelse⁵⁴. At Claes kunne ha vært fornærmet over de mange antisemittiske utsagnene, var ikke tema. De så vekk da han ble angrepet for sitt etniske opphav, men samtidig forklarte de aldri Nathan og Lemkows handlinger med deres jødiske bakgrunn eller stereotypier som kapitalistjoden. For arbeiderbevegelsens aviser var etnisitet lite relevant, skal vi tro referatene fra de tre rettssakene.

Litteratur

- Adorno, T. W. (1960). *The Authoritarian Personality*. New York: Wiley Publishers.
- Brakstad I. J. (2006). *Jødeforfølgelsene i Norge. Om-tale i årene 1942–1948. Framstilling og erindring av jødeforfølgelsene i Norge under andre verdens-krig, i et utvalg aviser og illegal presse*. Masteroppgave, Oslo: Universitetet i Oslo.
- Brenner, D. (1993). «Out of the Ghetto and into the Tiergarten: Redefining the Jewish Parvenu and His Origins in Ost und West». *The German Quarterly*, 66, nr. 2: 176–194.
- Bronner, S. E. (2000). *A Rumor About the Jews. Anti-semitism, Conspiracy, and the Protocols of Zion*. Oxford: University Press.
- Eide, E og Simonsen, A. H. (2007). *Mistenkelige ut-lendinger. Minoriteter i norsk presse gjennom hun-dre år*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Emberland, T. (2005). Antisemittisme i Norge 1900–1940. I T.B. Eriksen, H. Harket og E. Lorenz, *Jøde-hat. Antisemittismens historie fra antikken til i dag*. Oslo: N.W. Damm & Søn.
- Fein, H. (1987). «Dimension of Antisemitism: Atti-tudes, Collective Accusations, and Actions». I H. Fein (red.). *The Persisting Question. Sociological Perspectives and Social Contexts of Modern Anti-semitism*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Foskum, K. (2005). *Nationen og antisemittismen. En undersøkelse av avisa Nationens holdning oven-for jøder i perioden 1926–1938*. Masteroppgave. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Gjernes, M. (2012). «Uldjøder, tøyjøder og klesjøder, Jødar i norsk varehandel 1851–1940». I *Heimen*, bd. 49, s. 145–62.

52 Simonsen 2009.

53 Aftenposten 10.2.1925, Arbeiderbladet 12.2.1925, Norges kommunistblad 12.2.1925.

54 Norges kommunistblad 12.2.1925.

- Halbo, S. M., (1933). *Norges advokater og sakførere 1932*. Oslo: H. Aschehoug & co.
- Hoffmann, C. (2001). «'The New' as a (Jewish) Threat. Anti-modernism and Antisemitism in Germany». I L. A. Ytrehus (red.). *Forestillinger om den andre*, Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- K. Kjeldstadli (2003). «I nasjonalstatens tid», bd. 2. I K. Kjeldstadli (red.) *Norsk innvandringshistorie*. Oslo: Pax Forlag.
- Lemkow, T. (1989). *På tå hev. Den betagende beretningen om jødegutten fra Møllergata som ble internasjonalt stjerneartist*. Oslo: Gyldendal norske forlag A/S.
- Lorenz, E. (2005). «Berlin: Framveksten av den moderne antisemittismen». I T. B. Eriksen, H. Harket og E. Lorenz. *Jødehat. Antisemittismens historie fra antikken til i dag*. Oslo: N.W. Damm & Søn AS.
- Simonsen, K. B. (2009). «Den store jødebevægelse». *Antisemittiske bilder av jøden i bondeavisene Nationen og Namdalen, 1920–1925*. Masteroppgave. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Sund L. L. (2014). *Aftenposten og «jødene» – En undersøkelse av holdninger til jøder uttrykt i Aftenposten fra 1920 til 1925*. Masteroppgave. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Valentin, H. (1964). *Judarna i Sverige*. Stockholm: Bonnier.
- Volkov, S. (1978). «Antisemitism as a Cultural Code. Reflections on the History and Historiography of Antisemitism in Imperial Germany». I *Leo Baeck Institute Year Book XXIII*.
- Aasvanger L. (2010). «En fare som truer os alle». *Utgivelsen og omtalen av Sions vises protokoller i Norge 1920–1925 med vekt på Albert Hiorths religiøse tilnærming*. Masteroppgave i historie. Oslo: Universitetet i Oslo.

Jøden.

– Jeg arbejder ogsaa for internationalismen. Et ben i London, det andre i Paris og det tredie i Berlin. Og min hale har føling med Moskva.

Le Rire (Paris)

«Jøden» og det nasjonale i den norske dags- og vittighetspresse 1905–1925

Lars Lien

Historiker og formidler ved HL-senteret
lars.lien@hlsenteret.no

I 1933 var det registrert 1500 jøder i Norge. Hvordan kunne en minoritet som utgjorde noen promille av befolkningen, bli koblet til sentrale økonomiske, politiske og sosiale stridsspørsmål vi kjenner fra norsk historie?

Forestillinger om jødene har lange røtter i Norge og inngår langt på vei i europeiske forestillingskomplekser som vi kjenner fra land som Frankrike, Tyskland, Russland og Polen. I likhet med de nasjonalt tilpassede representasjonene av jøder i disse landene ble også forestillinger om jøder knyttet til særnorske forhold en del av et norsk nyhetsbilde.

Forestillinger om jødene ble mer markante etter 1905 og er direkte koblet til kampen om hvem som representerte «norskheten» i et motsetningsfylt politisk og sosialt klima som preget Norge etter unionsoppløsningen og frem til midten av 1920-årene. Etter at den nasjonale selvstendigheten var vunnet, var det ikke lenger like tydelig hva som definerte «det norske», og indre motsetninger endret også fiendebildene: Elementer som klassekamp, interessekonflikter mellom by og land og industrialisering versus jordbruk var kimen til partipolitiske konfliktområder og

ideologiske motsetningsforhold hvor normative elementer ispedd grandiose nasjonale selvbilder fordret en nydefinering av hva det ville si å være nasjonal¹.

Jødene, det jødiske og «jøden»

Da Aftenposten, Tidens Tegn og Dagbladet så nærmere på konsekvensene av jødisk innvandring til Norge i 1911 og 1913, var det et relativt nøkternt bilde av den jødiske hovedstadsminoriteten som ble skissert for norske lesere: Jødene ble beskrevet som få, at de ikke utgjorde noen trussel for Norge, og at de befant seg innenfor flere profesjoner, men

hovedvekten befant seg innenfor handel. Sosialt ble minoriteten beskrevet som tilbaketrukket, men avisen mente dette ville forandre seg over tid, siden de jødiske barna gikk på norske skoler. Når det gjaldt boforhold, ble det fastslått

«Til tross for de positive fremstillingene av den jødiske minoriteten i Norge, var slike fremstillinger forsvinnende få»

at de bodde tett med mange personer per husstand, men at man ikke kunne snakke om noen form for gettotilstander i Norge². Slike fremstillinger forandret seg heller ikke nevneverdig i årene etter første verdenskrig, og uttrykk for det jødiske gjennom reisingen av synagogen i Bergstien eller den norske sionistforeningens arbeid ble omtalt respektfullt³. I tillegg viste et protestskriv mot pogromene i Polen i 1918 og 1919, utstedt av Det mosaiske trossamfunn i

1 Wyller, 1975, s. 154.

2 Aftenposten, 24. januar 1911, Dagbladet, 29. januar 1911 og Tidens Tegn, 14. mai 1913.

3 Aftenposten, 22. mai 1920 og Tidens Tegn, 14. og 15. mai 1920.

Hvepsen nr 2 1925.

Kristiania, sympati med jødernes sak gjennom at det ble underskrevet av en rekke prominente norske politikere og geistlige⁴.

Til tross for de positive fremstillingene av den jødiske minoriteten i Norge, var slike fremstillinger forsvinnende få sammenlignet med en annen forestilling: den abstrakte «jøden» (heretter «jøden»).

En karikatur vittighetsbladet Tyrihans hentet fra franske Le Rire, fanget et sentralt nøkkelbegrep ved forestillingen om «jøden» og det nasjonale. Et gjennomgående trekk ved «jøden» var at forestillingen aldri refererte til konkrete jøder, jødiske grupperinger, men var et adresseløst elastisk symbol for en rekke saker på den politiske dagsordenen som i perioden

ble oppfattet som en trussel. «Jøden» som ble fremstilt i Tyrihans' karikatur, fremhevet eksplisitt kjernen til koblingen mellom «jøden» og det nasjonale: «jøden» som internasjonalist.

*«Symbolsk ble «jøden»
et uttrykk for Ahasverus,
den vandrende jøde»*

«Jøden» og «nordmannen»

Forestillingen om «jøden» som internasjonalist i det antisemittiske verdensbildet springer ut fra jødernes diasporatilværelse.⁵ Det

faktum at jøder var spredt til alle verdenshjørner, ble i en nasjonalistisk kontekst et uttrykk for «jødens» fedrelandsløshet og mangel på nasjonal ånd og moral. Begreper som 'rotløshet', 'egennytte' og 'kosmopolitisme' satte «jøden» i skarp kontrast til nasjonale forestillinger om «nordmannens» rotfasthet, fellesskapsfølelse og fedrelandskjærlighet. Symbolsk ble «jøden» et uttrykk for Ahasverus, den vandrende jøde,

4 Jf. Bergens Tidende, 17. januar 1918.

5 Jf. Dagsposten, 20. august 1920.

som etter å ha hånt Jesus på vei til korsfestelsen, ble forbannet og dømt til å vandre hvileløst rundt på jorden. «Jødens» forbannelse forseglet «jøden» som karakter, og manifesterte «jøden» som evig og uforanderlig, ute av stand til å innordne seg i et nasjonalt felleskap.

«Jøden» som uskikket til nasjonalt liv ble plassert i et motsetningsforhold, en dikotomi til «nordmannen». Som det fremkommer av en karikatur som ble trykket i Hvepsen i 1925, måtte «nordmannen» til tross for sin hederlige karakter ta til takke med mindre av verdslige goder, men var allikevel den egentlige vinneren, fordi hans indre karakter er rikere enn «jødens» materialisme. Den visuelle symbolikken i fremstillingen av «nordmannen» ga assosiasjoner til den kristne ikontradisjonen gjennom å fremstille hans måtehold gjennom hans skrinne figur – sjel fremfor verdslig rikdom, kulturell kapital fremfor gullstykkene.

En forutsetning for at karikaturer som kontrasterte «jøden» og «nordmannen» skulle være mulig å kode for et norsk publikum, var at klisjeer knyttet til «jøden» var etablert for et norsk publikum. Allerede ved etableringen av den norske vittighetspressen i 1860-årene ble «jøden» en gjenganger da tegnerne skulle fremstille unorske og fremmede karakteristikk som avvek fra den norske samfunnsnormen. I vittighetspressen ble «jøden» et uttrykk for evige «sannheter» om usympatiske karaktertrekk med små variasjoner over samme tema. Den monotone framstillingen la grunnlaget for at «jøden» ved inngangen til 1900-tallet var en kjent figur.

Som det fremkommer av tabellen oppe til høyre, ble «jøden» et vrengebilde av nasjonale moralske og åndelige karakteristikk. Der den internasjonale «jøden» kom til kort gjennom skruppelløshet og manglende moral og åndelige kvaliteter, ble «nordmannen» fremhevet som rotfast, produktiv og tradisjonsbunden, et symbol på den nasjonale dygd og samvittighet.

«Nordmannen»	«Jøden»
rotfast	vandrende
nasjonal	internasjonal (antinasjonal)
natur	urban
moralsk	umoralsk
ærlig	uærlig
nøysom	grisk
felleskap	egennytte
produktiv	utslettende
åndsliv	ytre ritualer/materialisme
kristen	gudløs
tradisjon	brudd
naiv	utspekulert
åpen	skjult

Stereotyper tilknyttet henholdsvis nordmannen og jøden.

«Den internasjonale jødekapital» – konsesjonsstriden og hjemfallsretten

Så langt har vi sett på de generelle typologiseringene av «jøden», fremstillinger som satte seg fore å peke på evige «sannheter» om «jøden» uten å henvise til noen spesifikke politiske, økonomiske eller sosiale temaer som opptok journalister eller det avislesende publikum i Norge. Der det generelle bildet av «jøden» var relativt statisk fra midten av 1800-tallet og frem til midten av 1920-årene, fikk man en vending etter unionsoppløsningen med Sverige, hvor «jøden» ble trukket inn i sentrale temaer som rørte seg i det norske samfunnet. Ved undersøkelser av perioden fra 1905 og frem til den russiske revolusjon i 1917, var det likevel først og fremst i vittighetspressen «jøden» fremtrådte i en norsk samfunnskontekst. Her er det likevel et vesentlig poeng at den tematikken som ble belyst i vittighetspressen, hentet sin inspirasjon og sine saker fra debattene i den norske partipressen.

Det å koble «jøden» til unasjonale holdninger hos norske embedsmenn og/eller partier forekom også før unionsoppløsningen, men var en forestilling som forekom relativt sjelden. Et talende eksempel ble imidlertid publisert i Tyrihans i 1896. I forbindelse med debattene rundt konsulatsaken benyttet Tyrihans «jøden» som et symbol på Høyres unionsvenn-

Tyrihans nr. 18, 1896.

Held dich, Norge, :|:
 som har schlike mænd.
 Højres schakkerjøder
 überalt du møder —;
 strør det gule :|:
 ud fra grænd til grænd.

lighet, fremstilt gjennom både karikatur og tilhørende sang, etter tonene til «Gubben Noa». «Høyres politiske schakkerjøder» spredte «sildesaltaten», det norske unionsflagget, fra grend til grend, som et symbol på Høyres unionslojalitet. Der flagget symboliserte Høyres lojalitet til unionen, symboliserte «jøden» de nasjonale holdningene vittighetsbladet mente preget den konservative fløyen i debattene rundt konsulatsaken.

Likevel var det først med konsesjonsstriden fra 1906 at «jøden» for alvor trådte inn i som et integrert ledd i vittighetspressens samfunnsdebatt, en debatt

som i dagspressen sammenflettet tre kjernepunkter i den politiske debatten: nasjonal selvstendighet, industrialisering og sosial polarisering. Det norske samfunnet gjennomgikk en hurtig moderniseringsprosess og industrialisering, noe som førte til økonomiske og sosiale omveltninger i likhet med andre industrialiseringsprosesser på kontinentet. Forestillinger om Norge som et land i fullkommen harmoni fikk en slagside, og motsetningsfylte politiske og so-

siale kontraster kom til syne i det norske samfunnet⁶.

Sammenfattet vil det være rimelig å hevde at brytningene mellom norsk nasjonalkultur og fremmede impulser preget pressen frem til første verdenskrig og ble et barometer for et Norge i kamp med seg selv for å finne sin egenart i den nasjonale gjenreisning som fulgte unionsoppløsningen⁷. Mens kulturnasjonalismen hadde nådd sitt

høydepunkt i kampen for selvstendigheten, fulgte en økonomisk nasjonalisme som pekte i to retninger: På den ene siden ble det å utvikle landet økono-

misk og industrielt betraktet som en nasjonal oppgave, på den andre markerte det seg en proteksjonistisk nasjonalisme som vurderte det moderne industrisamfunnet som en trussel mot den nasjonale selvstendigheten, og som ønsket strenge reguleringer som favoriserte nasjonen. Som fremhevet i Dagbladet dreide problemstillingen seg vel så mye om et nasjonalt spørsmål som et politisk eller økonomisk,

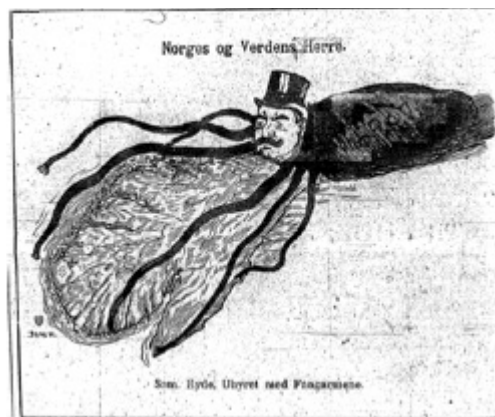
«I forbindelse med debattene rundt konsulatsaken benyttet Tyrihans «jøden» som et symbol på Høyres unionsvennlighet»

⁶ Furre, 1991, s. 18.

⁷ Wasberg, 1969, s. 318.

Vikingen nr. 15. 1907.

Humoristen nr. 3, 1910.

og proteksjonismen ble betraktet som «Nationens økonomiske selvforsvar».⁸

Der dagspressen, med få unntak, refererte til utenlandsk eller internasjonal kapital i forbindelse med konsesjonsstriden, refererte vittighetspressen til forestillingen om den «internasjonale jødekapital». Årsaken til at utenlandsk kapital ble satt i intim forbindelse med «jøden», har trolig to årsaker: For det første var forbindelsen mellom «jøden» og kapitalismen en etablert klisje i utenlandsk vittighetspresse, og for det andre gjorde legemliggjøringen av «jøden» som kapitalist et abstrakt begrep tegnbart.

I den nasjonale ånd ble slagordet «Norge for normændene» en gjenganger i karikaturene, og særlig i konsesjonsstridens tidlige fase ble avvisning av «jødens» kapitalinvesteringer blank avvist av profilerte norske statsmenn (figuren på toppen av siden, Vikingen nr. 15. 1907). Etter hvert som tiltroen til norske politikere og finansmoguler avtok i forbindelse med konsesjonsdebatten, fikk imidlertid «Norge for

normændene» en mer ironisk tone, hvor særlig Hydros grunnlegger, Sam Eyde, statsminister for Frisin-nede Venstre, Wollert Konow (S.B), og statsminister for Venstre, Gunnar Knudsen, skulle spille en sentral rolle i korrupsjonsbeskyldninger.

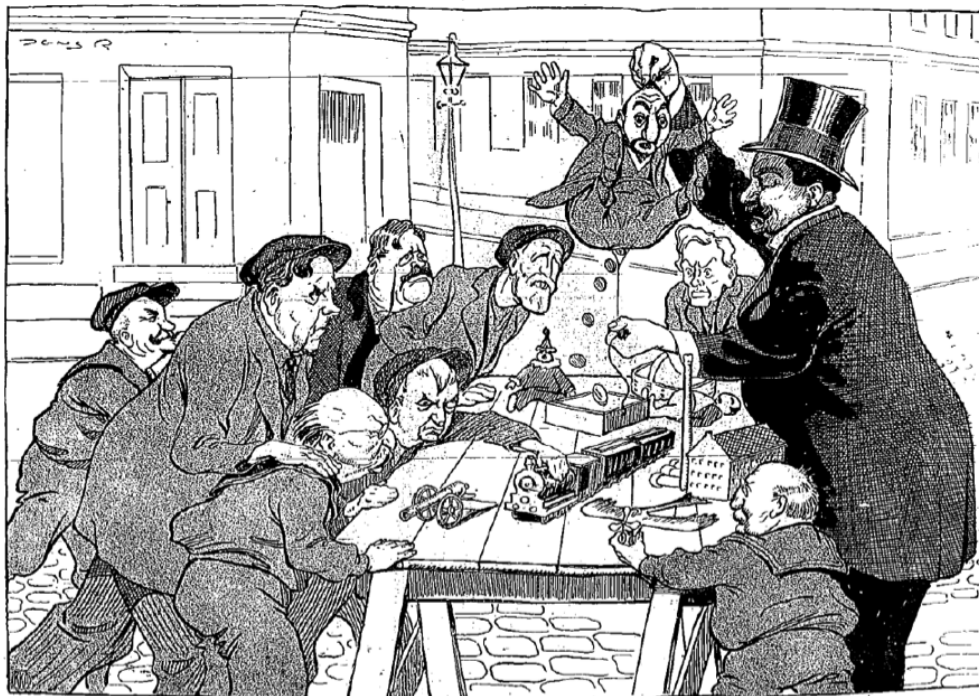
At Hydro nærmest i sin helhet var finansiert gjennom utenlandsk kapital, gjorde selskapet til en yndet skyteskive for i hvilken grad industrien var et uttrykk for nasjonale verdier. I tillegg ble Eyde fremstilt som en eneveldig hersker

som dominerte regjeringen og pressen. Til tross for at det ikke var noe «jødisk» ved de utenlandske investeringene i Hydro, ble det antinasjonale ved både selskapet og Eyde referert til gjennom referanser til «jødens» pengemakt. Som det ble fremstilt i Hvepsen i 1913, hevdet Eyde at «jødekapitalen» var fremtiden hvis den norske regjeringen, her ledet an av Venstres Gunnar Knudsen, ønsket å bygge et fremtidig industriparadis. Underforstått var den gevinst som ble frembrakt gjennom «jødekapitalen», å selge Norge idet den nasjonale friheten var vunnet, noe som skulle bli særlig tydelig i forbindelse med debatten om hjemfallsretten i 1910. Som uttrykt av Dagbladet samme

«Norge for normændene»

8 Dagbladet, 24. mars 1910.

Den utenlandske kapital.

Direktør Eyde i „Børnones paradis“: „Denne sprellenganden er slik indrettet, at han slipper en guldmynt hvergang man trækker i snoren.“

Hvepsen nr. 30, 1913.

år, var selvstendigheten på ny truet hvis utenlandske kapitalister fikk fritt spillerom⁹.

Helt sentralt i debatten rundt hjemfallsretten sto Wollert Konow, statsminister i samarbeidsregjeringen mellom Frisinnede Venstre (heretter Frisinnede) og Høyre. I forbindelse med konsesjonsstriden anså Frisinnede at Venstres statlige innblanding som hemmende for industriutviklingen. Frisinnede ble derfor under Konows regjeringsperiode beskyldt av vittighetspressen for å gå i «jødekapitalens» tjeneste. Det var ikke kravet om konsesjoner Konow ville til livs, men kravet om hjemfallsretten som han hevdet var et brudd på eiendomsretten slik den var formulert i Grunnloven. Sammen med Eyde ble Konow et symbol på sviket mot norske kjerneverdier og selvråde-

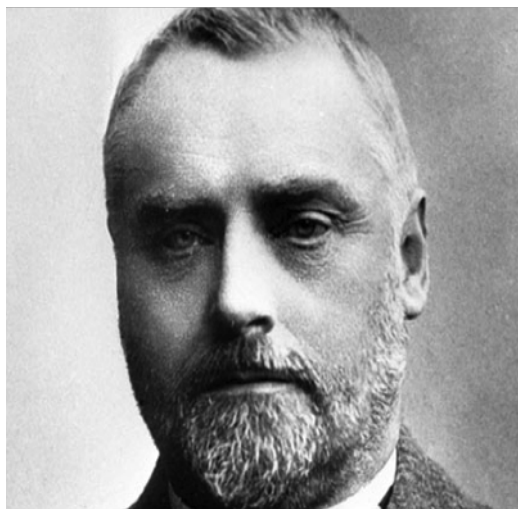
rett, og Konow ble i enda større grad enn Eyde satt i intim forbindelse med «jødekapitalen», særlig i vittighetsbladet Veslefrik, som i 1910 nærmest hadde en kampanje rettet mot den frisinnede statsministeren¹⁰. Som uttrykt av Humoristen var Konow trygg på at «udenlandske pengemænd» ville strømme til Norge bare deres interesser ble ivaretatt¹¹. I karikaturen ble Konow fremstilt i Pans skikkelse som gjennom vakre toner lokket til seg «jødekapitalister» til norske fossefall.

Symbolbruken i sammenheng med det nasjonale svik ble enda tydeligere i forbindelse med Konow enn med Eyde, særlig gjennom at statsministerens politikk gjennom «den internasjonale jødekapital»

9 Jf. Dagbladet, 29. mars og 5. april 1910

10 Jf. Veslefrik, nr. 7, nr. 17, nr. 24, nr. 32, nr. 37 og nr. 39, 1910

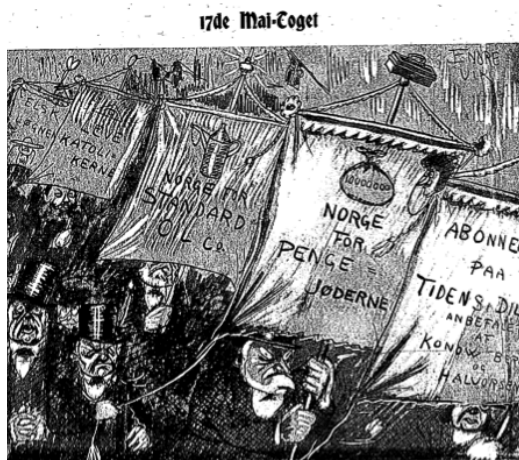
11 Humoristen, nr. 14, 1910.

Wollert Konow, parlamentarisk leder for Frisinnede Venstre og statsminister 1910-1912.

ble satt i skarp kontrast til nasjonale symboler som 17. mai og den seier unionsoppløsningen hadde vært for den norske nasjonen.

I Veslefrik ble statsministeren fremstilt i 17. mai-toget, bærende på en fane med teksten «Norge for pengejødene», hvor pengekassen tronet på toppen av fanen. Hensikten var ettertrykkelig å blotte Konows «forjødede» og unasjonale verdier for bladets lesere. Budskapet hadde til hensikt å peke på at maktens relasjoner til norske kjerneverdier og moral var på vikende front. Der nasjonal frihet, mot og kampvilje hadde vært slagordene i forbindelse med unionskampen, hadde verdiene endret seg betraktelige på bare fem år. Mens Christian Michelsen på sin hvite hest red i fronten til lyden av dundrende kanoner i kampen mot svenskene, red Konow på «pengejøden» til lyden av tyske champagnekorker. Friheten, tradisjonen, moralen, den nasjonale stoltheten og fellesskapsfølelsen hadde allerede i 1910 blitt offer for et utbyttingsprosjekt gjennom «forjødede» statsledere og investorer som hadde ofret den nasjonale selvråderetten på den umoralske, egennyttige og utslettende «internasjonale jødekapitals» alter.

Isar led på en elskverdig Overraskelse, Idet Dagens Mand demonstrerede med sine forskjellige Programmer for derved at sprede Hygge og Glæde lod 17de norske Hjem.

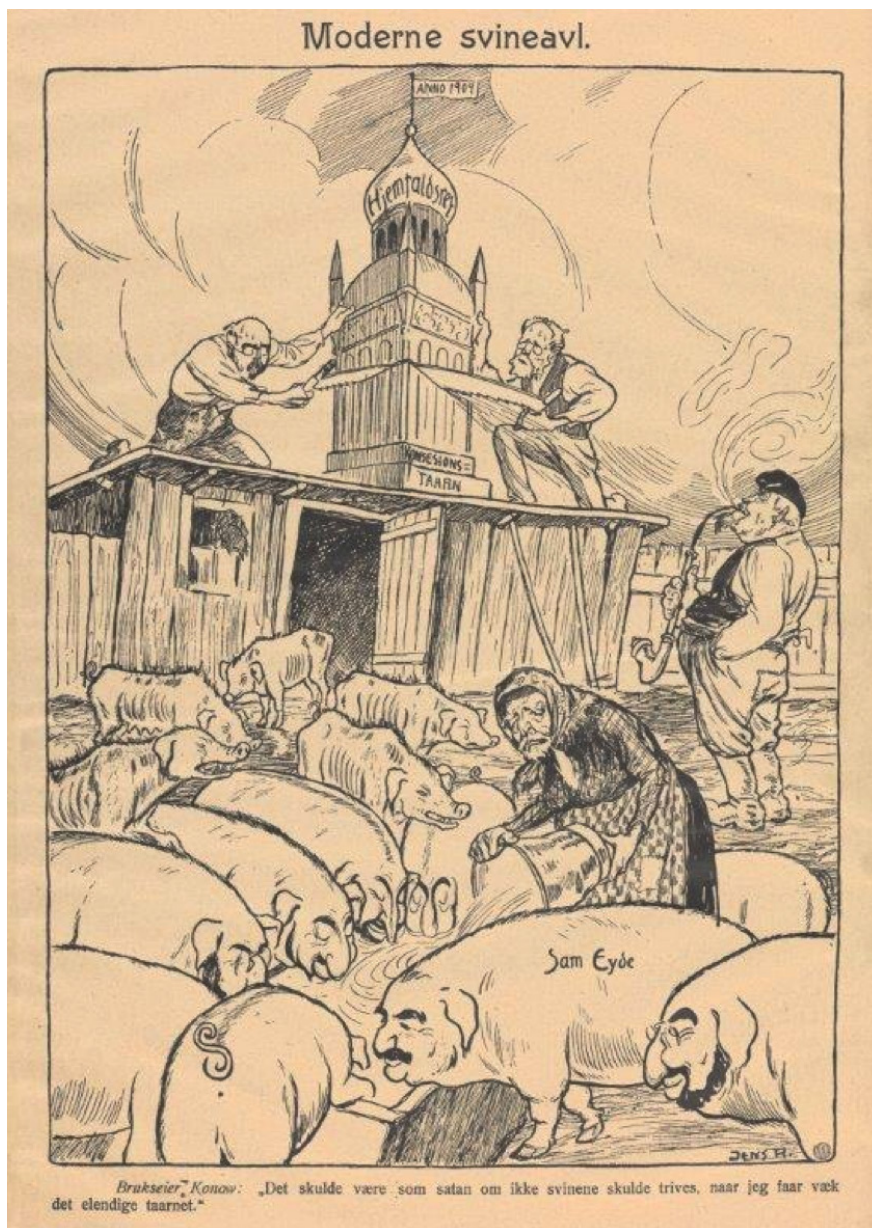

Veslefrik nr. 21, 1910 og Veslefrik nr. 25, 1910.

«Jødebolsjevismen» – sosial polarisering og klassekamp

I årene etter første verdenskrig ble forestillingen om «jødekapitalismen» også å finne i dagspressens spalter. Ifølge aviser som Tidens Tegn, Dagsposten og Social-Demokraten var det jødene som dominerte verdens børser og sto bak alle former for umoralsk handel og spekuljonskapitalisme¹². Likevel, med unntak av i Nationen, dreide «jødekapitalen» seg i svært begrenset grad om norske forhold, men refererte til store nasjoner som England, Tyskland og Frankrike. Det var heller ikke det forestilte samkvem-

¹² Jf. Tidens Tegn, 20. juni, 1922, Dagsposten, 17. juli, 1923 og Social-Demokraten, 3. juni, 1919.

En karikatur som ble publisert i Hvepsen sammenfattende forestillingen om forbindelsen mellom regjeringen, industrien og «jødekapitalen». Mens «mor Norge» foret Eyde og «jødesvinene», ble de skrinne «norske grisene» skjøvet bort fra matfatet. Det at Konow, som febrilsk kapper bort hjemfallsretten fra konsesjonstårnet, hadde satt seg som mål å sikre «jødesvinene» evig eierskap til det norske matfatet ville på sikt føre til at nordmennene sto ribbet tilbake. Hvepsen, nr. 8, 1910.

Veslefrik nr. 3, 1919.

met mellom «jøden» og kapitalen som skulle dominere i dagspressen, men forestillingen om «jødens» dominante rolle i forbindelse med Den russiske revolusjon. Som hevdet av Tidens Tegns redaktør Rolf Thommesen var det ikke russere som sto bak revolusjonen «[...] men jøder, som gjemmer sig under sine slaviske navn».¹³

Nitide gjentakelser om «Moskva-jødens» voldsregime i Russland og artikler om hvordan fenomenet var i ferd med å spre seg til resten av Europa, ble integrert i den konservative pressen og bondepressens omtaler av bolsjevikrevolusjonen med økende intensitet frem til midten av 1920-årene. I lederartikler og redaksjonelle artikler ble «jødens» utplyndringsprosjekt i Russland beskrevet i saftige ordelag, fulgt opp av teologer, forfattere, kunstnere, historikere og andre som utgjorde offentlighetens stemme i kriseretorikken som fulgte revolusjonen.

Et vesentlig spørsmål i denne sammenhengen er i hvilken grad forestillingen om «jøden» og revolusjonen trakk inn den jødiske minoriteten i Norge som

en del av det verdensomspennende revolusjonære nettverket. Ifølge Tidens Tegns utenrikskorrespondent i Paris, Bjarne Eide, var «jødens» tilstedeværelse påtakelig også i Norge:

Ogsaa her hjemme i Norge har vi vore frasvulmende vindhjerner a la Lenin. Men forrest paa bænkene, naar de holder sine brand- og mordforedrag, ser vi atter de samme: jøder, sorte krusede orientaler¹⁴.

Eides utsagn er imidlertid i svært liten grad representativ for den norske pressen etter revolusjonen. I likhet med «jødekapitalisten» i vittighetspressen refererte ikke «jødebolsjevismen» til konkrete personer eller grupperinger i Norge i dagspressens fremstillinger, men handlet i langt større grad om et klassespørsmål, eller avvisning av at det fantes et klassespørsmål i Norge. I de første årene etter verdenskrigen var nok revolusjonsfrykten reell, men etter hvert som den norske arbeiderbevegelsen kom på defensiven, særlig etter splittelsen i 1923, ble sammenstillingen mellom «jøden» og sosialismen i større grad et polemisk verktøy for å sverte sosialister i Norge.

¹³ Tidens Tegn, 1. juni, 1923.

¹⁴ Tidens Tegn, 30. november 1918.

I likhet med vittighetspressens fremstilling av det internasjonale aspektet ved «jødekapitalen», ble «jøden» som internasjonalt sentral i forbindelse med bolsjevismen. Ifølge utenriksanalytiker i Aftenposten, Einar Woxen, var årsaken til at jødene ble forfulgt i Polen, «[...] jødernes unationale optræden» i sammenheng med at de ledet an den «[...] unationale bolsjevikbevegelse baade i og utenfor Russland».¹⁵

Koblingen til arbeiderbevegelsen i denne sammenhengen var enkel: Arbeiderbevegelsen stilte seg utenfor etablerte ideer om nasjonen og var en bevegelse som gikk til kamp mot den borgerlige nasjonalstaten i solidaritet med arbeiderklassen på et internasjonalt nivå. Som det fremkom i en karikatur i Tidens Tegn, sto arbeiderbevegelsen i et motsetningsforhold til den nasjonale fellesskapsfølelsen og matet arbeiderklassen med fedrelandsfjendtlige ideer (jf. figur 11). Ved å stille seg utenfor det parlamentariske og demokratiske systemet og mane til revolusjon stilte arbeiderbevegelsen seg bak fremmede og unasjonale ideer. Her lå også koblingen til «jøden»: I likhet med den internasjonale «jødekapitalismen» ble «jødebolsjevismen» fremstilt som en internasjonal bevegelse som hadde til hensikt å bryte ned nasjonalstaten. Som aksjemegler fra Trondheim, Hans Henrik Bell, konkluderte med i en artikkelserie i Dagsposten:

Utvilsomt er denne fædrelandsfornektelse kommet med i den socialistiske lære, fordi jøderne selv er fædrelandsløse. [...] Ogsaa paa hjemlig grund føler vi den intime forbindelse mellem socialismen og jødedommen. [...] Socialismen er et jødisk aandsprodukt og er bragt ind i det praktiske liv av jøder, som – især den senere tid – ogsaa har tat aktiv del i dens utbredelse. Forlangendet om forminsket arbeidsmængde og nedsat arbeidstempo er nøiagtig som det skulde være bestilt for de arbeidssky jøder!¹⁶

*«nøiagtig som det
skulde være bestilt for de
arbeidssky jøder»*

¹⁵ Aftenposten, 9. april 1919.

¹⁶ Dagsposten, 24. august 1920.

Tidens tegn 18. oktober, 1924.

Slik det fortonet seg hos Bell, var det ikke noe motsetningsforhold mellom kapitalismen og bolsjevismen. Der de to retningene normalt betraktes som økonomisk-ideologiske motsetninger, ble de i det antisemittiske verdensbilde et uttrykk for den internasjonale «jødemakts» ulike virkemidler for å nå et mål: å underlegge seg og bryte ned det kristne og nasjonale Europa. Ifølge kunstneren Anders Castus Svarstad hadde «jøden» mislykkes i sitt forsøk på å lokke borgerskapet med på sitt nedbrytningsprosjekt, og hadde derfor siktet seg inn på arbeidermassene. «Jødebolsjevismen» utgjorde derfor en større trussel enn «jødekapitalen» fordi den underla seg det uvitende proletariatet både i Norge og ellers i Europa. Den norske arbeiderbevegelsen manglet det nasjonale sinnelaget og gjorde seg derfor til nyttige idioter for «jødens» revolusjonære ideer:

Kommunisterne advarer mot radio. Den synger nemlig «Ja vi elsker» 365 ganger om året.

Vikingens påskenummer 1924.

For de fleste av vore [Den norske arbeiderbevegelsen] er det en æressak, ikke at eie nogen selvstændig mening – ikke eie nogen anden aand end den de har indaandet under den arrogante jødes bak¹⁷.

Som det ble fremstilt i en karikatur i Vikingen i 1925 (jf. figur 12), foraktet «bol-sjevikjødene» alle aspekter ved det nasjonale, i denne sammenhengen fremstilt gjennom deres aversjon mot den norske fedrelandssangen. Ifølge den konservative pressen og bondepressen hadde arbeiderbevegelsen latt seg forlede av fremmede og unasjonale ideer og underkastet seg «Moskva-jødens» strenge kontroll. Som hevdet i Aftenposten av første redaktør av Nordlys, Alfred Eriksen, forsto ikke arbeidermassene hvilke krefter de ga sin tilslutning til:

*«De maa efter sit dybeste
raceinstinkt arbeide for det
europæiske samfunds
sammenbrud»*

Den er frembragt av jøderne, og der findes ingen anden end jøder som har kunnet skape bolschevisme. Hos os har man jo ikke den ringeste forstaaelse av, hvad der er det særegne ved den jødiske race, hele denne eiendommelige tænkemaate og moral som i dem er en vældig kraft, men

ogsaa sætter en uoverstigelig avgrund mellem os og dem. De maa efter sit dybeste raceinstinkt arbeide for det europæiske samfunds sammenbrud¹⁸.

Et vesentlig poeng i den konservative pressen var

at i likhet med at det var mindretallet som sto bak blodbadet i Russland, var det mindretallet som hadde latt seg forlede av utopiske forestillinger om makt for en kuert arbeiderklasse også i Norge. Ifølge den konservative pressen hadde arbeiderklassen det samme nasjonale sinnelaget som resten av befolkningen, men hadde latt seg kue av «[...] spinkle herskere som en Kyrre Grepp, Schefflo og Tranmæl, disse som

17 Tidens Tegn, 3. juni 1922

18 Aftenposten, 4. april 1921.

selv er slaver under russiske jøder». Den borgerlige antikommunistiske politikken ble derfor fremstilt som å komme arbeiderklassen til unnsetning, før det «forjødede» mindretallet i arbeiderbevegelsen førte stolte norske arbeidere ut i ulykken. Mindretallets overgrep mot arbeidermassene burde derfor kriminaliseres fordi de forhindret en sunn og demokratisk utvikling for norske arbeidere og frarøvet arbeiderklassen sin rettmessige plass innenfor det norske nasjonale fellesskapet.

Konklusjon

Som det fremkommer av gjennomgangen av norsk presse i årene 1905–1925 er konkret omtale av den jødiske minoriteten i Norge minimal sammenlignet med den abstrakte «jøden». Det å trekke inn den jødiske minoriteten var fånyttet, siden minoriteten var liten og transparent, samt at det ikke fantes jøder i maktposisjoner innenfor det norske samfunnet. I norsk sammenheng ble antisemittiske klisjeer fremstilt som en trussel utenfra, en fare som ble forestilt leserne at ville materialisere seg i Norge hvis man ikke handlet i tide. «Jøden» ble fremstilt som et vrengebilde av norske verdier, en kontrast til det nasjonale åndsliv, til nasjonal moral og selvstendighet. «Jødens» internasjonalsisme pekte ikke alene på «jøden» som årsak til moderne økonomisk-ideologiske retninger som kapitalismen og kommunismen, men på den jødisk-materialistiske ånd som hadde «smittet» over på «forjødede» norske kapitalister og sosialister. Forestillinger om fedrelandsfjendtlige og fremmede ideer som «samfunnsforjødning» materialiserte seg særlig i dagspressen etter bolsjevikrevolusjonen i 1917, men ble etablert allerede før unionsoppløsningen. Til tross for at de antisemittiske forestillingene i den norske dags- og vittighetspressen i svært liten grad siktet seg inn på den norsk-jødiske minoriteten, er det liten tvil om at forestillingskompleksene gikk utover norske jøder og begrenset deres handlingsrom i det norske samfunnet. Som det fremkommer av jødiske tidsskrifter og til dels i den ordinære dagspressen, reagerte jøder på norsk presses omtale av jøder

i inn- og utland¹⁹. Det faktum at *Den norske Zionistforening* i 1923 dannet en «komité til bekjæmpelse av antisemittisme og belysning av jødiske spørsmål» vitner om at jøder bosatt i Norge hadde en bevissthet ovenfor antisemittiske holdninger i Norge²⁰.

Litteratur

- Furre, Berge (1991). *Vårt århundre. Norsk historie 1905–1990*. Oslo: Det norske Samlaget.
- Lien, Lars (2015, upublisert). «... pressen kan kun skrive ondt om jødene». *Jøden som kulturell konstruksjon i norsk dags- og vittighetspresse 1905–1925*. Avhandling for ph.d-graden i historie. Institutt for arkeologi, konservering og historie, Det humanistiske fakultet, UiO.
- Mendelsohn, Oskar (1969). *Jødernes historie i Norge gjennom 300 år*. Bind I. Oslo: Universitetsforlaget.
- Wasberg, Gunnar C. (1969). *Norsk presse i hundre år 1820–1920. Utsyn og overblikk*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Wyller, Thomas Chr. (1975). *Christian Michelsen. Politiker*. Oslo: Dreyers Forlag.

Kilder

- Aftenposten
Bergens Tidende
Dagbladet
Dagsposten
Humoristen
Hvepsen
Israeliten
Jødisk Tidende
Social-Demokraten/Arbeiderbladet
Tidens Tegn
Trondhjem Adresseavis
Veslefrisk

19 For eksempler se: *Israeliten*, nr. 6 og nr. 11. 1917, nr. 7 og 12 1918, nr. 7 og nr. 9 1919, nr. 1 og nr. 3 1920, *Jødisk Tidende*, nr. 2 og nr. 3 1918, *Tidens Tegn*, 3. og 29. desember 1918, *Trondhjem Adresseavis*, 25. juli 1920, *Dagsposten*, 27. august, 8. og 4. september 1920, *Social-Demokraten/Arbeiderbladet*, 11. februar 1922 og 8. august 1924.

20 Mendelsohn, 1969, s 557

Ved jødisk rituelt slakt skal en tradisjonell slaktekniv brukes. Den må til enhver tid være sylskarp og ren.

Historiens grep om samtiden. Den jødiske minoriteten i norsk presse

Cora Alexa Døving
Forsker ved Senter for studier av
Holocaust og livssynsminoriteter
c.a.doving@hlsenteret.no

Den jødiske minoriteten har ikke bare en lang historie i Norge, men også i norsk presse¹. Medierte stereotyper av jøder fra mellomkrigsårene er godt dokumentert, men hvordan fremstilles minoriteten i dag? Hvilke diskurser dominerer når jødiske tradisjoner inngår i nyhetsbildet? Er det rom for forhandlinger mellom majoritet- og minoritet i norsk presse, der også en jødisk stemme er tydelig? Artikkelen diskuterer også hvorfor det å argumentere for egen norskhet og samtidig for retten til å markere sin annerledeshet, synes å være spesielt problematisk for den jødiske minoriteten.

Hvordan en minoritetsbefolkning blir representert i

vesteuropeisk offentlighet, har endret seg over tid: fra å være framstilt på bakgrunn av farge gjennom 1950–60-årene, til «rase» gjennom 1960–1980-årene, til etnisitet gjennom 1990-årene og til religion fra år 2000 (Grillo, 2020). Disse endringene finner vi også i norsk presse: Negeren ble gambier og til slutt muslim. Betegnelsen på jøder har imidlertid alltid vært ordet jøde, men hva betegnelsen refererer til, viser en lignende endring. Det finnes flere eksempler fra tidlig 1900-tall der jøder omtales som fargede eller til tider svarte, og bruken av ordet rase (den jødiske

rasen) er velkjent fra mellomkrigs- og krigsårene, men fra rundt 1960-årene har jøder blitt klassifisert som hvite, ikke bare i betydningen hudfarge, men også i betydningen klasse- og kulturell tilhørighet. I denne artikkelen skal jeg gi noen eksempler fra saker der jøder eller jødedom har vært hoved-referansen i norsk presse i tidsepoken 2000–2012. Hva slags innramming er sakene presentert i? Hvilke diskurser dominerer de ulike debattene? Hvordan kommer forestillinger om et nasjonalt fellesskap til uttrykk i saker relatert til jødedom, og hvordan er «det jødiske» posisjonert i forhold til samtidens Norge? Er det rom for forhandlinger mellom majoritet og minoritet i norsk presse, der også en jødisk stemme er tydelig?

Noen generelle trekk

Sammenlignet med andre av dagens minoritetsgrupper har den jødiske befolkningen en lang historie i norsk presse. Historikere har vist hvordan jøder i mellomkrigstiden stort

sett ble omtalt som «jøden» i betydningen en anonym masse med en rekke negative stereotyper². Jødene ble fremstilt som mennesker med spesielt dårlig forretningsmoral, og var de ikke kapitalister, så var de i hvert fall Moskvas lange kommunistiske arm. Oppgjøret med slike stereotyper etter annen verdenskrig gjør et spørsmål om en åpenbar kontinuitet i fremstillinger av «jøden» i pressen før og nå lite relevant. Like fullt er det et faktum at denne minoritetsreligionen har en særegen historie hva gjel-

*«jødene ble fremstilt som
mennesker med spesielt dårlig
forretningsmoral»*

1 Foredraget er basert på et kapittel i boka *Religion i pressen*, Døving & Kraft, Universitetsforlaget 2014.

2 Kildereferansen er her fra et utkast til ph.d.-avhandlingen «jøden som kulturell konstruksjon i norsk dags- og vittighetspresse, 1905–1925».

Regjeringen.no

Tema ▼ Dokument ▼ Aktuelt ▼ Departement ▼

Du er her: [regjeringen.no](#) • [Historisk arkiv](#) • [Foreslår lovregulering av rituell omskjæring](#)

HISTORISK ARKIV

Publisert under: Regjeringen Stoltenberg II
Utgiver: Helse- og omsorgsdepartementet

Foreslår lovregulering av rituell omskjæring

Nyhet | Dato: 26.04.2011

Rituell omskjæring av gutter må skje på forsvarlig måte. Det er formålet med lovforslaget som i dag blir sendt på høring.

Fra høringsnotatet fra Helse- og omsorgsdepartementet under Stoltenberg II-regjeringen høsten 2011. Notatet satte i gang en større debatt om hvorvidt og hvordan omskjæring av gutter skulle foregå.

der stereotyp fremstilling, og spørsmålet om en mer diffus kontinuitet i stereotypier har vært relevant i min lesning av nyhetssakene.

Pressens interesse for islam og muslimer overgår interessen for enhver annen minoritet, men den jødiske minoriteten kommer på en overraskende andreplass: Til tross for at minoriteter som hinduer og buddhister er langt flere i antall i Norge, er saker relatert til den jødiske minoriteten langt fler. Forklaringen på det ligger i den jødiske historiske tilstedeværelsen i Europa. Med A-tekst som kilde er det tydelig i hvilken grad jødiske tradisjoner er del av avisenes kulturdel: bokanmeldelser, teaterstykker, kunst, film og faglitteratur. Slike mediasaker vitner om i hvilken grad jøder er del av og skrives inn i en europeisk narrativ. Daniel A. Berkowitz skriver i boken *The Cultural Meaning of News* (2011), om hvordan reportasjer i pressen kan analyseres med henblikk på i hvilken grad eller hvordan kulturelle nøkkelverdier inngår i oppslage-

ne og skaper en form for gitt bakgrunn og dermed en bestemt resonans hos leseren. Den lange jødiske historien i Europa, og den skjebne jødene led, danner med andre ord ofte et tydelig bakteppe. Som vi skal se, er dette en resonans som virker inn også når saker dreier seg om noe helt annet enn historien, som for eksempel omskjæring av guttebarn i dagens Norge.

Presentasjonen av jøder og jødedom skiller seg også ut med hensyn til avisenes ideologiske ståsted. Saker relatert til islam eller muslimer har relativt lik grad av dekning i de ulike avisene. Tendensen for jødedom er derimot at spesifikke saker dekkes kun av en avis, og at redaksjonell vinkling varierer fra avis til avis. Eksempelvis dekker Aftenposten og Vårt Land antisemittisme og saker relatert til Det Mosaiske Trossamfund langt oftere enn de andre riksavisene. Vårt Land har i tillegg mer stoff om jødedommens religionshistorie og rituelle praksis, mens Klassekampen har flest debatter om konfliktene i Midtøsten, men

også flest debatter om konfliktene der jøder/jødedom inngår som en referanse. Et illustrerende eksempel på ulik grad av dekning i ulike medier kan være søket på ordet antisemittisme fra 1. januar 2012 til 1. august samme år: Vårt Land ga 51 treff, Aftenposten 42, Klassekampen 30, mens søk i VG og Dagbladet ga henholdsvis 11 og 13 treff. Det er likevel et generelt trekk at antisemittisme har blitt et eget saksfelt som er viet en ny form for alvorlighetsgrad i norsk presse³.

Rituell slakt av dyr, omskjæring av guttebarn, Israel, holocaust og antisemittisme er de fem temafeltene som utkrystalliseres via A-tekst med søkeordene «jøder» og «jødedom» og «Det Mosaiske Trossamfund» fra år 2000 til 2012. Materialet knyttet til rituell praksis består i hovedsak av kronikker og debattinnlegg, mens materialet om Midtøsten og om antisemittisme i langt større grad er preget av redaksjonelt vinklet stoff. I denne artikkelen vil jeg kun vise til eksempler fra det som omhandler rituell praksis.

Rituell slakt av dyr

Debattene om rituell slakt er ikke store i Norge, men dukker opp med jevne mellomrom. Historisk sett har omtalen inngått i en antisemittisk retorikk som særlig blomstret rundt innføringen av et forbud mot jødisk religiøs slakt i 1929. Debatten om *kosher* blusset opp igjen i kjølvannet av det nye omfanget av *halal*-produkter i norske butikker, og eksemplifiserer dermed tendensen til at debatter om muslimsk praksis fører til fokus på jødisk praksis. I kjølvannet av EU-regulativer som åpnet for en opphevelse av forbudet mot slakt uten bedøvelse, kom flere leserinnlegg. Her ble rituell slakt gjerne presentert som

*«rabbineren kutter strupen
på et dyr i dødsangst»*

et brudd med det siviliserte:

Det er et tankekors at man med den viten man i dag har om dyrs bevissthetsgrad kan foreslå religiøse slaktemetoder bygget på overtro når de bryter mot norsk lov. Deres eldgamle religiøse og kulturelle skikker som rituell slakt skal ha forrang for norsk lov, må man også tillate hvilke som helst andre kulturelt og religiøst betingete skikker (Nationen 8.12.2007).

Blodige beskrivelser av slakt i andre land der «rabbineren kutter strupen på et dyr i dødsangst», preger innleggene, sammen med spørsmålet om vi ønsker «slike tilstander i Norge»⁴ (fraværet av beskrivelser fra norske slakterier er verd å merke seg). Overtro, blodighet og avstand fra norskhet utgjorde nøkkelargumentene i flere innlegg i avisen Nationen, som også er den avisen som i sterkest grad utgjør en arena for debatter om slakteritualer.

Forholdet mellom menneskelighet, godhet og religiøse ritualer ble også

tematisert med dyrene som referanse. «Rituell umenneskelighet» er eksempelvis tittelen på et innlegg i Dagbladet (31.1.2008). I denne kronikken ble både *kosher*- og *halal*-slakt satt i direkte motsetning til europeisk opplysningstid, som ifølge forfatterne var et vendepunkt når det kom til behandling av dyr. «Parallelt med kravet om dyrevelferd har den tanken vokst frem, at mennesket ødelegger seg selv ved å behandle dyr på en grusom måte. Vi kan miste vår menneskelighet», skriver forfatterne videre og setter nokså eksplisitt rituell slakt frem som noe som ikke bare skader dyr, men som også forderver vår menneskelighet.

Forbausende få saker debatterer forbudet ut fra et diskrimineringsperspektiv. Bortsett fra likestillings- og diskrimineringsombud Beate Gangås, som satte forbudet i lys av minoriteters rettigheter, var det kun

3 Det er særlig fire ulike perspektiver som har dominert: 1) forholdet mellom Israel-kritikk og antisemittisme (særlig relevant etter Gaza 2009), 2) antisemittismens historie i Norge (økt fokus, særlig Stoltenbergs unnskyldning til norske jøder 2012), 3) økningen av antisemittisme i Norge generelt og blant muslimer spesielt, 4) antisemittisme i lys av andre former for rasisme/gruppehat/hets.

4 Ordvalget er her fra debattinnlegg i Nationen 1.1.2007.

stemmer fra Det Mosaiske Trossamfund som berørte dette perspektivet. De påpekte at samer er bevilget retten til å slakte reinsdyr uten bedøvelse og med kniv. I et innlegg fra lederen av KrFU dukket også jaktparallellen opp: «Det er på tide at vi legger holdninger fra 30-tallet til side og tillater jødiske slakteritualer slik vi tillater jakt og reinsdyrslakt» (Vårt Land 2011). Her ble religiøse forskrifter plassert inn i både et rettferdighetsperspektiv og et antisemittisk perspektiv.

Samlet sett kan vi si at begreper som «vestlig sivilisasjon» og «barbariske metoder» er med på å underbygge at dette er slaktemetoder og matregler som gjelder for «andre», dvs. ikke-norske. Referansene til «Europas opplysningstid» og «menneskelighet» tydeliggjør tilsvarende at jødiske tradisjoner fremstilles som fremmedelementer i det opplyste Norge. I debattene om slakt er det flere referanser til *tid*, men «jødenes urgamle tradisjoner» settes altså i opposisjon til den opplyste tiden og til moderne teknologi. Koplingen mellom jødedom og noe veldig, veldig gammelt inngår også i den langt mer omfangsrike debatten om omskjæring av guttebarn. Her er «jødenes tusenårige tradisjon» et mer tvetydig argument, brukt både som et negativt speil for moderne legevitenskap og som et argument for å bevare skikken.

«Å skjære forhuden av forsvarsløse barn». ⁵ Omskjæringsdebatten

Da Helse- og omsorgsdepartementet ytret ønske om lovregulering av omskjæring av guttebarn, blusset det opp en debatt som skulle vare lenge. I et høringsnotat presenterte departementet to modeller basert på hvem som bør ha lov til å utføre inngrepet. Den ene innebærer en lovfesting av at helsepersonell organiserer et tilbud, men at andre enn helsepersonell kan få tillatelse til å utføre inngrepet (en modell som vil ivareta den jødiske tradisjonen der en *mohel*, eller en som er kvalifisert til å utføre omskjæring, skal utføre omskjæringen). Den andre modellen bygger på at kun helseper-

Lokalene til Det Mosaiske Trossamfund i Oslo.

«Det er på tide at vi legger holdninger fra 30-tallet til side og tillater jødiske slakteritualer slik vi tillater jakt og reinsdyrslakt»

sonell skal ha lov til å utføre rituell omskjæring, og at dette skal være et tilbud fra offentlig helsevesen. Lovforslagene ble sendt ut på høring til en rekke institusjoner i april 2011. I de offentlige debattene som fulgte, stod spørsmålet om «forbud eller ikke forbud» sentralt, en tematikk som ikke ble berørt i Helse- og omsorgsdepartementets

to modeller. Omskjæringsdebatten i 2011 og 2012 var på ingen måte entydig, men majoriteten av kronikker og debattinnlegg argumenterte for en lov mot omskjæring av guttebarn. Omskjæringsdebatten var preget av flere etablerte diskurser: 1) en medisinsk diskurs, 2) en likestillingsdiskurs, 3) en rettighetsdiskurs og 4) en minoritets- og tilhørighetsdiskurs. Av plasshensyn vil det her kun refereres til noen av disse.

Innenfor den medisinske diskursen ble omskjæring debattert med referanse til helse og vitenskap, og gjennomgående omtalt som «en skikk», dvs. uten å referere til jødedom eller islam. Medisinske fakta ut-

⁵ Formuleringen er fra et innlegg i *Nationen* 30.4.2011.

OFFENTLIG OMSKJÆRING: Helse- og omsorgsminister Anne Grete Strøm-Erichsen foreslår å lovfeste at rituell omskjæring av guttebarn skal være et offentlig ansvar ved at inngrepet skal bekostes og gjennomføres på norske sykehus. Foto: Erling Hægeland

Omskjæring i lovens gråsoner

Omskjæring av guttebarn bør ikke være en virksomhet staten institusjonaliserer og betaler.

Faksimile av kronikk i Dagbladet 9. mai 2011, skrevet av Inger-Lise Lien, Jon Håkon Schultz og Geir Borgen, Forskere ved Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.

gjør hovedkilden både for tilhengerne og motstanderne av forbud. Flere debattinnlegg kom i form av et forfattersamarbeid mellom jøder og muslimer som forsvarte tradisjonen på bakgrunn av nettopp medisinske argumenter (eksempelvis i Aftenposten 6.5.2011). Omskjæring ble her definert som en gevinst for folkehelsen. Forstander i DMT, Ervin Kohn, benyttet også eksempelvis medisinsk argumentasjon i intervju i pressen da han hevdet at omskjæring forhindrer urinveisinfeksjon. Senere i debatten begynte imidlertid Kohn å omtale omskjæring som en eksistensiell praksis for jøder

*«omskjæring forhindrer
urinveisinfeksjon»*

(Dagsavisen 26.10.2011). Et eksempel fra motsatt hold er en forfattertrio fra Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress som kritiserte myndighetene for å fremme tradisjoner som «fjerner friskt vev fra barnekroppen» (Dagbladet 9.5.2011). De samme forfatterne videreførte argumentet i et senere innlegg (31.5.2011) der de tilbakeviste jødiske og muslimske debattanters «folkehelseargument», som de mente var tuftet på følelser heller enn medisinske fakta. Tittelen på innlegget deres var «Ingen plass i norsk virkelighet». Seksualitet utgjorde en vesentlig del av den medi-

*Det Mosaiske Trossamfunds tidligere forstander Anne Sender, her med sin bok *Vår jødiske reise* (2013).*

sinske argumentasjonen. Sexolog Kristin Spitznogle hevdet i en kronikk at omskjæring av guttebarn er bestialsk og en «krenkelse av genital og seksuell integritet» (VG 8.6.2011) under tittelen «Inngrep og overgrep». Med formuleringen «Å opprettholde et skadelig ritual og legitimere det med tradisjonsalibier går mot alt hva vårt opplyste samfunn er bygget på» plasseres ritualen til fortidens og sektenes mørke.

Tittelen «Statsvelsignet lemlestelse» er et eksempel på et innlegg der det argumenteres heftig for at «rituell omskjæring» skal gis dets rette navn, nemlig «mannlig kjønnslemlestelse» (Klassekampen 1.10.2011). Kronikken viste også til at FNs konvensjoner innebærer å ta hensyn til barnets beste, og at staten her har forpliktelser. Argumentasjonen om barnets beste er her, som i flere andre innlegg, sekulær og hege-

monisk. Det ligger utenfor en tenkelig debatt å i det hele tatt diskutere om «det beste for barnet» kan være å bli gitt en etablert gudsrelasjon og et tegn på at man er jøde. Fraværet av debatt om hva som kan ligge i «barnets beste», synliggjør den medisinske (og det seksuelle) hegemoni i forestillinger om menneskets ve og vel.

Foreldres makt ble i flere innlegg fremsatt i et overgriperperspektiv: «At foreldre har lov til å påføre sine barn et irreversibelt tegn på sin egen tro, kultur, eller tradisjon er merkelig. Jeg ser ingen forskjell på dette og på brennemerking med en sekts merke, faktisk ville det innebære mindre medisinsk risiko» (VG 29.4). Generelt sett er det sterke ord som blir brukt i innlegg der barns rettigheter utgjør et hovedargument. Samtidig finnes spor av historisk befestede stereotypier. I uttalelsen sitert overfor settes den jødiske tradisjonen inn i en ramme av sekters makt, lukket-het og merking av sinn og kropp.

Flere stortingsrepresentanter gikk offentlig ut med støtte til et forbud. En særlig tydelig stemme kom fra Senterpartiets justispolitiske talskvinne, Jenny Klinge, som begrunnet nødvendigheten av et forbud med at det dreier seg om en «uhyrlig praksis som man med religiøs og kulturell begrunnelse utfører» (Dagbladet 21.12.2011). I mai 2012 fikk debatten et nytt oppbluss etter at et muslimsk guttebarn døde av infeksjoner etter omskjæring på et legekonsultor. Klinge omtalt da omskjæring som en «usivilisert skikk som et moderne samfunn må ta et oppgjør med» (Aftenposten 13.05.2012).

I Klinges uttalelser ser vi spesielt godt hvordan referansene til ordet jøde og jødedom er fraværende til tross for at det dreier seg om et sentralt jødisk ritual. Dersom vi hadde satt inn ordet jødisk foran hennes uttalelser, ville vi få uttrykk som «jødisk uhyrlig praksis» og «en jødisk usivilisert skikk som et moderne samfunn må ta et oppgjør med». Ved å utelate ordene som viser direkte til en adressat, unngår man å

iverksette assosiasjoner til fortidens antisemittisme⁶.

Jødernes minoritetshistorikk i Norge kom også frem gjennom henvisninger til antisemittisme i tidligere tider. Etter at barneombudet i 2011 kom med et utspill om aldersgrense på 15 år for omskjæring, gikk Det Mosaiske Trossamfunds tidligere forstander Anne Sender hardt ut med kritikk. Hun satte saken i et perspektiv som tydeliggjorde både jødedommens internasjonale karakter og jødernes partikulære historie i Norge: «Dette forslaget kommer til å gå i jødiske medier verden rundt og støtte opp under Norge som et 'jødefiendtlig' land. Og vi er enig – dette vil i praksis bety at 'jøder ikke har tilgang til Riket' (NTB, Dagsavisen 4.5.2011). I et intervju i Dagsavisen knyttet også Ervin Kohn fra DMT temaet til rommet for tilhørighet i Norge: «dersom det kommer et forbud mot omskjæring i Norge, betyr det at det ikke er rom for jøder her» (Dagsavisen 26.10.2011). Slik ble debatten nok så direkte koplet til et spørsmål om antisemittisme.

Den jødisk minoriteten i norsk presse – analytiske refleksjoner

Den medisinske argumentasjonen i omskjæringsdebattene så vel som debat-

tene om rituell slakt plasserer tematikken i opposisjonen mellom tradisjon og modernitet/religion og sivilisasjon. Uavhengig av hva jødedommens elde brukes til å legitimere, bidrar det til at jødedom og det jødiske fellesskap får noe antikvarisk over seg. Jødedom fremstår som noe som ikke riktig hører til i samtiden. Det er ikke bare forestillinger om *tid*, men også *sted* som preger sakskompleksene. Hva som «hører hjemme her», er en hyppig referanse, og uklare forestillinger om den jødiske minoriteten – som norsk versus ikke-norsk – har fremkommet i flere av eksemplene. Noen ganger inngår nyhetssa-

kene, særlig de som omhandler rituell praksis, i debatter som ligner dem vi kjenner fra integreringsdiskursene, der forhandlinger om hva som verdimessett kan høre hjemme i landet, står sentralt. I disse debattene blir den jødiske minoriteten, til tross for sin status som en nasjonal minoritet, fremstilt som bærer av noe ikke-norsk.

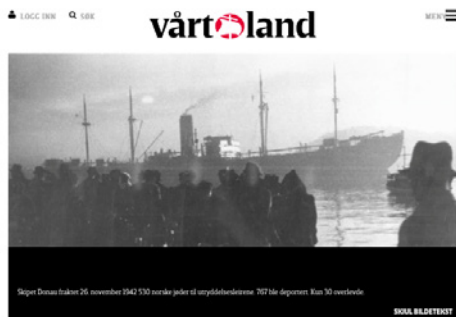
Konklusjoner om pressen som arena for reproduksjon og produksjon av stereotype forestillinger, har gått igjen i flere studier av minoriteter i pressen. Men pressen kan også fungere som arena for saklig informasjon for *forhandling*. I hijabdebattene (med referanse til debattene om bruk av hijab i politiet) for eksempel, ble pressen en arena for mange nye minoritetsstemmer, samtidig som – det i hvert fall til tider – kunne oppstå saklige debatter om hvordan et norsk multikulturelt samfunn skulle se ut. Pressen som arena for forhandlinger er spesielt tydelig i saker der minoritetsbefolkningen har mobilisert. Vi

ser antydninger til dette i omskjæringsdebattene, der det etter hvert deltok tydelige jødiske stemmer, og der også uenigheter innad i en liten minoritet kom frem.

«Dette forslaget kommer til å gå i jødiske medier verden rundt og støtte opp under Norge som et 'jødefiendtlig' land»

Med referanse til forhandlingsperspektivet er det en interessant forskjell med hensyn til hvordan henholdsvis muslimer og jøder uttrykker sin tilhørighet. I hijab-debattene understreket muslimske debattanter sin lojalitet til Norge *samtidig* som de hevdet retten til å synliggjøre muslimsk identitet og gruppetilhørighet. Få jødiske debattanter viste til jødisk identitet i forbindelse med nyhetssaker om omskjæring av guttebarn. Å argumentere for norskhet – tilhørighet til nasjonalstaten Norge – og samtidig for retten til å markere sin annerledeshet synes å være spesielt problematisk for den jødiske minoriteten. Mistenksomhet knyttet til jødernes lojalitet til en nasjonalstat har preget antisemittismens historie. Seig-livede fordommer mot jøder som at «de holder seg til sin gruppe», at de først og fremst er jøder, og at de ser på seg selv som bedre enn andre, kan forklare

6 Å kritisere jødiske tradisjoner bør i likhet med kritikk av andre tradisjoner ha full legitimitet, her er poenget å vise til rommet som sterkt nedsettende ordbruk ser ut til å få i pressen når adressaten for uttalelsen ikke nevnes.

Stoltenberg til norske jøder: Beklager

– Jeg finner det i dag riktig å uttrykke vår dypeste beklagelse over at dette kunne skje på norsk

Faksimile fra Vårt Land om Stoltenbergs beklagelse til jødene.

at mange ikke ønsker å debattere jødisk identitet offentlig⁷. Bevissthet om slike fordommer kan meget vel forklare hvorfor jødiske debattanter i liten grad viser til det identitetsmessige aspektet ved omskjæring av guttebarn. Ved å unngå det unngår man også å aksentuere fordommens resonans.

Flere jødiske debattanter refererte imidlertid til minoritetsbaserte juridiske rettigheter; fremfor å vise til gruppeidentitet som jøde, viste de til internasjonale menneskerettigheter som sikrer tros- og livssynsfrihet, eller til prinsipper fra multikulturalistisk rettighetspolitikk. Argumentet om at samene har rett til unntak fra norske regler for slakt mens jødene ikke har det, eller at restriksjoner på omskjæringsritualet bryter med forpliktelser Norge har overfor en minoritet, er eksempler på dette. Ved å fremme sitt syn innenfor en etablert multikulturell rettighetsdiskurs kan jødiske debattanter argumentere uten å refe-

rere direkte til en jødisk gruppeidentitet. Når argumentene viser til en politisk idé om like rettigheter for minoriteter, kan debattantene støtte seg på en ideologi utviklet i storsamfunnet og ikke innad i den jødiske minoriteten. Pressen kan med andre ord fungere som en trygg arena for rettighetsforhandlinger for en sårbar minoritet.

Det mest påfallende funnet i materialet er imidlertid fraværet av direkte referanser til ordet jøde. Å benytte seg av uttrykk som overgrep og lemlestelse i samme tekst som ordet jøde blir brukt, synes å være vanskelig. Slik kan vi lese det som sies og det som ikke sies, med referanse til det vi innledningsvis har pekt på som et historisk bakteppe. Det synes imidlertid å være mer komplekst enn at ordet jøde assosieres med Holocaust. En bred analyse av presesaker viser hvordan konnotasjonene til ordet jøde kan knyttes til både offer- og overgriperoller, til det arkaiske og det moderne, til kristendommens røtter og til kristendommens motsats, til Europas skam og til Europas gjenreisning. Videre omfatter konnotasjonene til ordet jøde både verdensborgere og en biologisk definert gruppe med et geografisk senter.

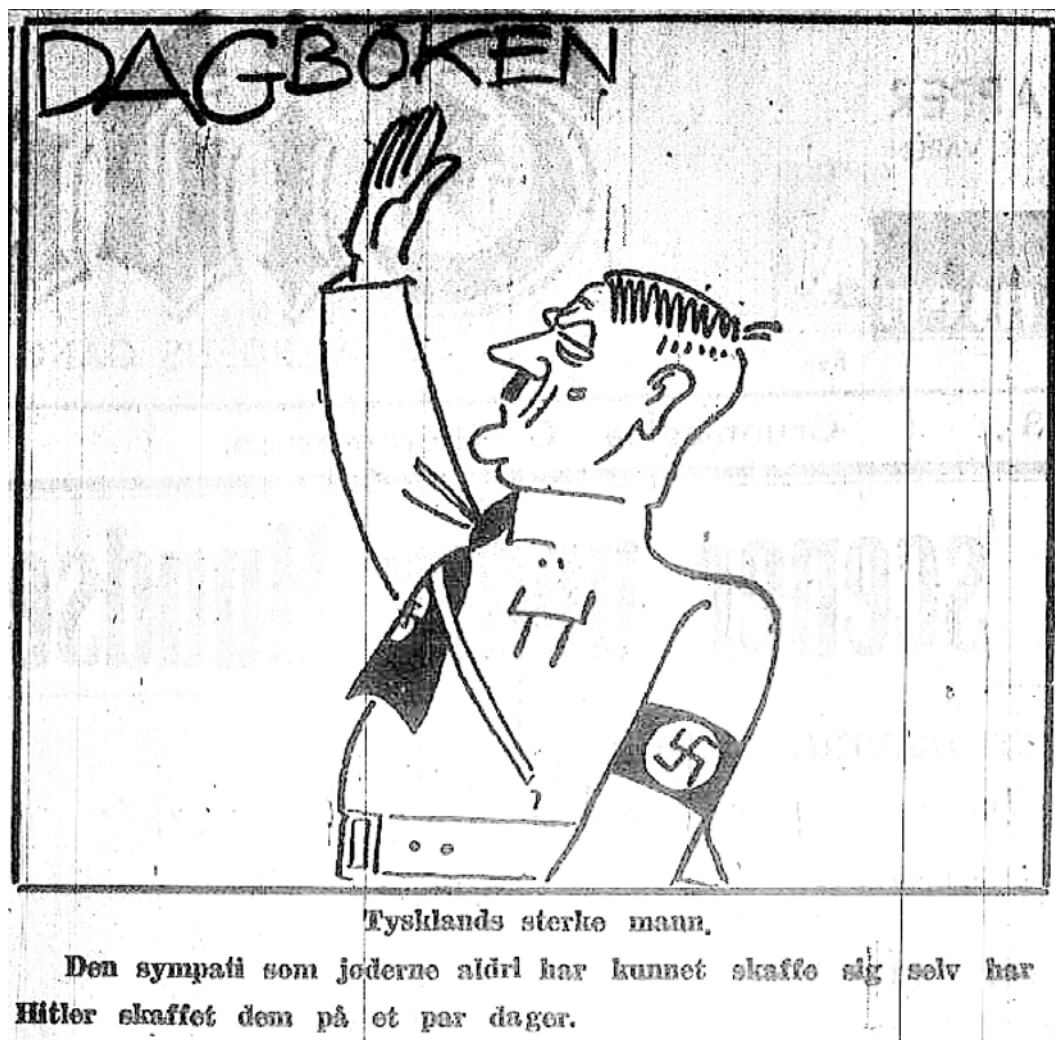
Lesningen av saker om jøder eller jødedom i norsk presse har gitt assosiasjoner til den analysen som antropologen og strukturalisten Claude Levi-Strauss foretok av skikkelser i mytologiens univers. Personer, dyr eller fantasivesener i mytologien er sterke meningsbærende enheter, fordi de rommer i seg en kulturens motsetninger og konflikter, skriver Levi-Strauss (2001). Fordi de forener i seg motsetningspar (som natur–kultur, kvinne–mann, liv–død osv.) som de både stiller til skue og evner å forene, er de mytiske skikkelsene potente formidlere av mening. Den semantiske bruken – og til tider fraværet av bruken – av begrepene jødedom og jøde kan tyde på at disse har en lignende, men mer underliggende rolle i offentlig diskurs enn den Levi-Strauss fant i meningsbærende mytiske skikkelser.

⁷ I en undersøkelse av holdninger til jøder i den norske majoritetsbefolkningen mente 26 prosent at «jøder ser på seg selv som bedre enn andre» (HL-senteret (2012): *Antisemittisme i Norge? Den norske befolkningens holdninger til jøder og andre minoriteter*).

Holocaust som en tilsynelatende alltid tilstedeværende innramming fører til at ordet jøde får en emosjonell ladning, først og fremst som ofrene for og dermed sannhetsvitnene til Europas skam. Når eksempelvis antisemittisme tematiseres i pressen, får det innslag av nasjonal skyld og nødvendigheten av et oppgjør. Samtidig kan den jødiske historien brukes til å illustrere oppreisningen. I statsminister Jens Stoltenbergs tale som ble trykket eller referert til i flere aviser, ser vi bekreftelser på at den norske staten tar ansvar for at jøder skal være trygge i Norge. Slik inngår saker knyttet til antisemittisme i et historisk skambelagt nasjonalt blikk, samtidig som jødernes historie inngår i offentlige uttrykk for Norge som et demokrati som ivaretar sine minoriteters rettigheter. «Jøden i pressen» er med andre ord et speil både for Norges skam og oppreisning.

Litteratur

- Berkowitz, D.A. (2011). *The Cultural Meaning of News: a text-reader*. Thousand Oaks, Calif: Sage.
- Bucher, T., Terragni, L. og Vramot, L. (2009). «*Religious slaughter in Norway: Main issues in the media debate*». SIFO report, part of DIALREL, Encouraging Dialogue on issues of Religious Slaughter.
- Cumper, P. and Lewis, T. (red.) (2012). *Religion, Rights and secular society*. European perspectives. Edgar Eldwall.
- Døving, C.A. (2012). «*The Hijab Debate in the Norwegian press: Secular or Religious Arguments*». In *Journal of Religion in Europe* 5 (2012), 1–21.
- Eide, E. og Simonsen, A.H. (2007). *Mistenkelige utlendinger. Minoriteter i norsk presse gjennom hundre år*. Oslo: Høyskoleforlaget.
- Grillo, R. (2010). «British and others: From 'race' to 'faith'», i Vertovec, S. and Wessendorf, S. (2010). *The Multiculturalism Backlash. European discourses, policies and practices*. London: Routledge.
- Habermas, J. (2005). «Religion in the Public Sphere». In the seminar report *Religion in the Public Sphere*. The Holberg prize Seminar 2005.
- Hervik, P. (2002). *Mediernes muslimer: en antropologisk undersøgelse af mediernes dækning af religioner i Danmark*. København: Nævnet for etnisk ligestilling.
- Levi-Strauss, C. (2001). *Myth and Meaning*. London: Routledge.

Karikatur i Tidens Tegn 3. april 1933 i forbindelse med boikottaksjonen i Nazi-Tyskland mot butikker eid av jøder.

Norsk presses dekning av anti-jødisk politikk i Nazi-Tyskland i perioden 1933–1939

Harald Syse

Formidler, Senter for studier av
Holocaust og livssynsminoriteter
harald.syse@hlsenteret.no

I 1933 kom Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (NSDAP) til makten i Tyskland. Regimet iverksatte ganske raskt en antijødisk politikk som i den første fasen hadde til hensikt å segregere de tyske jødene og presse dem til å emigrere. Artikkelen gir en komparativ analyse av hvordan syv norske aviser dekket to konkrete tilfeller av antijødisk politikk i Nazi-Tyskland i 1930-årene, og drøfter i hvilken grad avisenes syn på naziregimet fremkommer i nyhetsdekningen. De to tilfellene av antijødisk politikk er boikottaksjonen 1. april 1933, som ifølge propagandaminister Goebbels var innrettet mot «verdensjødedommens grusomhetskampanje»,¹ og Novemberpogromen (Krystallnatten) 9.–10. november 1938.

Disse to hendelsene er valgt fordi de jevnt over ble slått stort opp i norsk og utenlandsk presse, og fordi de skjedde innenfor to ulike stadier av den nazistiske statens utvikling mot utryddelsesstat og slik sett representerer en gradvis forråelse eller akkumulativ radikalisering. De syv norske avisene som inngår i analysen, er Aftenposten, Dagbladet, Tidens Tegn, Nationen, Arbeiderbladet, Adresseavisen og Bergens Tidende.

*«Aftenposten ble et viktig
talerør for naziregimet i Norge
under okkupasjonen»*

Utvalget av aviser og tilfeller av antijødisk politikk ble foretatt i forbindelse med arbeidet med å samle et utvalg kilder for undervisningsformål i 2012–2013. Kildene skulle belyse hvordan forfølgelsen av de europeiske jødene ble dekket i norsk presse mens den pågikk. Sluttresultatet ble kildesamlingen «Forfølgelsene 1933–1945», satt opp som en avis. Transkriberingen av kildene ble opprinnelig utført for undervisningsformål, og stavemåten er forsiktig modernisert.

Dekningen av boikottaksjonen

Aftenposten var landets største avis i perioden 1933–1939, med et opplag på 93 062 for morgenavisen.

I Norsk presses historie 1660–2010² står det at Aftenpostens holdninger til Nazi-Tyskland kunne være nokså flytende, men at avisen totalt sett var preget av en positiv holdning i perio-

den 1933–1938. Guri Hjeltnes viser at Aftenposten ble et viktig talerør for naziregimet i Norge under okkupasjonen, og utsatt for hard kritikk etter okkupasjonen³. Tormod Valaker går lenger og hevder at holdningene i de borgerlige avisene i 1930-årene er et «trist kapittel», med Dagbladet og helt til slutt Morgenbladet som unntakene⁴. I forbindelse med boikottaksjonen publiserte Aftenposten en lederartikkel 4. april 1933 som i dag inngår i HL-senterets permanente utstilling om Holocaust, i den delen av utstillingen som tar for seg antisemittisme. På redaksjonell plass kunne man dagen i forveien lese følgende:

² Dahl og Ottosen, 2010, s. 362.

³ Hjeltnes, 1990

⁴ Valaker, 2001, s. 16.

¹ Herf, 2006, s. 39.

I går ga tyskerne atter et fullgyldig bevis på sin enestående disiplin. [...] I Berlin ble ikke et utstillingsvindu knust, ikke en jøde personlig forulempet. [...] Selv i ganske vanskelige situasjoner opptrådte «brunskjortene» med fasthet, men alltid med stor takt og verdighet, og de lot seg ikke bringe ut av fatning⁵.

Her fremgår det at Aftenposten omtaler boikottaksjonen og regimet nokså ukritisk, og går så langt som å rose Sturmabteilung (SA), en paramilitær, voldelig organisasjon, for eksemplarisk opptreden. Noe av det samme kan sies om Tidens Tegn⁶, som i likhet med Aftenposten vektlegger at boikotten i det store og det hele har gått rolig for seg. Ytterligere tydelig blir skjønnmalingen når man kontrasterer Aftenpostens oppslag mot måten Arbeiderbladet omtaler samme hendelse på, betydelig mer kritisk og med følgende tittel:

Aksjonen mot jødene har alt ført til en rekke overgrep.

Tåregassbomber i jødiske varehus. Kundene stemplet i ansiktet⁷.

Arbeiderbladet er den av de undersøkte avisene som tydeligst fremhever vold og usivilisert opptreden, og dermed fremstiller regimet i Tyskland klart negativt. Det sammenfaller med omtalen av Arbeiderbladet i Norsk presses historie 1660–2010, der det skrives at Arbeiderbladet knapt lot noen anledning gå fra seg til å drive antinazistisk opinionsdanning⁸. Her bør det imidlertid legges til at Arbeiderbladet kan kritiseres for en lite konsekvent holdning til sterkt undertrykkende regimer. Avisen inntok ikke samme kritiske holdning til det stalinistiske Russland, hvilket det var god grunn til å gjøre i 1933, og som Aftenposten også påpeker i en leder under tittelen «Mistet

«I går ga tyskerne atter et fullgyldig bevis på sin enestående disiplin»

5 Aftenposten 3. april 1933.

6 Tidens tegn 3. april 1933.

7 Arbeiderbladet 1. april 1933

8 Dahl og Ottosen, 2010, s. 362.

Fra boikottaksjonen 1. april 1933. En SS-mann holder vakt utenfor en jødisk forretning i Berlin merket med davidstjerne. Plakaten lyder: Tyskere! Vokt dere! Kjøp ikke av jøder!

forstanden», med klar adresse til Arbeiderbladet⁹.

Unntak fra generell borgerlig trend

Adresseavisens overskrifter bygger på den samme meldingen fra NTB som Arbeiderbladet har referert, og ligner på Arbeiderbladets oppslag, men er kanskje noe mer dempet i tonen:

Nazi arresterer jødiske dommere og sakførere. Og setter stempel i ansiktet på folk som handler hos jøder¹⁰.

Tatt i betraktning at Adresseavisen var en høyreavis¹¹, kan man innvende mot Tormod Valakers omtale av den borgerlige pressen som et «trist kapittel» i 1930-årene at akkurat denne overskriften vel ikke fremstiller naziregimet spesielt positivt. Med utgangspunkt i det siviliserte samfunnet Norge tross alt var, er det grunn til å anta at å «sette stempel i ansiktet på folk» fordi de handler i butikker eid av jøder, ble oppfattet som negativ maktutøvel-

9 Aftenposten 21. mars 1933.

10 Adresseavisen 1. april 1933.

11 Dahl og Flo, 2010, s. 22.

se. Oppslaget er imidlertid ikke av en slik karakter at det alene kan avstedkomme generelle konklusjoner om Adresseavisens syn på den antijødiske politikken i Nazi-Tyskland.

Boikotten fremstilt som konflikt mellom to parter

Ordlyden i Bergens Tidende kan kanskje karakteriseres som den mest nøytrale i utvalget:

Jødeboikotten vil neppe bli gjenopptatt. Altfor kostbar for alle parter. Dissens i den tyske regjering¹².

Her fokuserer avisen verken på undertrykkernes oppførsel eller på de undertryktes opplevelser, men på hva partene kommer til å foreta seg videre. Man kan imidlertid innvende at ved å bruke uttrykket «alle parter» legger avisen ansvaret for det som har skjedd, både på regimet og på jødene. Leser man saken, ser man at det er kommet protester fra engelske og amerikanske finansjøder¹³, og at regimet i Tyskland ikke vil gjenta boikotten dersom agitasjonen mot Tyskland opphører i utlandet. Oppslaget opprørte høyst sannsynlig så godt som ingen i samtiden, men det underbygger sentrale antisemittiske forestillinger om «pengejøden», «den internasjonale jødemakten» og «jøden» som internasjonallist¹⁴. Det kan også være verdt å nevne at kildene i oppslaget er Daily Telegraph og Reuters, som altså er henholdsvis britisk og amerikansk. Aftenposten og Tidens Tegn har egne korrespondenter i Berlin, mens Nationen i likhet med Adresseavisen og Arbeiderbladet baserer seg på NTB.

Nationen var utover i 1930-årene svært vennligsinnet innstilt til Nasjonal Samling (NS)¹⁵. Det står i for-

hold til hvordan boikottaksjonen omtales i avisen:

Hvis redsels-etterretningene ikke stanset ville man «ta jødene om deres hjerte» – nemlig om deres pengepung.

Nationen omtaler ikke bare boikottaksjonen ukritisk, avisen gjengir her også arketypisk nazistisk retorikk. Med «redselssetterretninger» menes tilfeller av jøder som forteller om overgrep og undertrykkelse.

Manglende offentlig ryggmargsrefleks mot antisemittiske forestillinger

Dagbladet skiller seg fra de andre undersøkte avisene på flere vis. Først og fremst er Dagbladet den eneste avisen som tar ettertrykkelig og tydelig avstand fra den antijødiske politikken. Mine funn er altså i tråd med Valakers beskrivelse av Dagbladet i 1930-årene¹⁶.

På lederplass skriver avisen blant annet følgende:

Men å få ødelagt hele sin borgerlige virksomhet, det man har utdannet seg til og viet sitt liv, og bli kastet på gaten i nød og

elendighet, fordi man er av en bestemt folkerase – er ikke det en like hard skjebne som om man var blitt legemlig pint og plaget. Alt dette foregikk før noen utenlandsk avis skrev – det var derfor de begynte å skrive. Og hele verdens presse vil forsømme sin plikt, om den ikke prøvde å reise all sivilisert opinion mot slikt.¹⁷

Noe som er interessant her, er at selv en så kritisk stemme omtaler jødene som en «folkerase». Det var med andre ord ukontroversielt å omtale en minoritet i rasebiologisk eller antropologisk terminologi, og begrepene folk og rase ble i offentligheten brukt om hverandre, og sammenslått som her. Det var ikke vanlig å omtale jødene som en religiøs gruppe. Men det særegne ved Dagbladets dekning av boikottaksjonen stopper ikke der. I tillegg til lederen har Dagbladet et førstesideoppslag om hva det er å være jøde. Først har de intervjuet Harry Koritzinsky, sekretær i DMT:

12 Bergens Tidende 3. april 1933.

13 Bergens Tidende 3. april 1933.

14 For mer om typiske antisemittiske forestillinger se f.eks. Eriksen, Harket og Lorenz, 2005, eller Lien, 2015.

15 Dahl og Ottosen, 2010, s. 50.

16 Valaker, 2001, s. 16.

17 Dagbladet 1. april 1933.

Jødiske kvinner deporteres fra Warszawa. Bildet trolig tatt av Propaganda Kompanie nr 689.

Inntil for 10 år siden regnet man ut fra rent religiøse kriterier, men i dag regner man det rent antropologisk. Jøde er man etter vår definisjon når man er født jøde. Det vil si: når begge foreldrene er jøder, eller hvis moren er jøde, eller i ekteskapet med en jøde har antatt den jødiske tro.

Sitatet kan tyde på at samtidens antropologiske diskurs har presset også Koritzinsky inn i en gruppetenking som virker noe kunstig og fremmedgjørende for ham.

Apokalyptisk antisemittisme

Den neste Dagbladet har intervjuet, er Dr. Jon Alfred Mjøen. Mjøen var antropolog og drev sitt eget labo-

ratorium. Han var kontroversiell i forskerkretser og utestengt fra det gode selskap ved Universitet i Oslo, mye fordi forskningen ble beskyldt for å være politisk farget og for å konkludere på sviktende empirisk grunnlag. Samtidig var han en kjent stemme i offentligheten og nøt en viss politisk innflytelse. Han siteres slik:

«Det er intet utslag av rasehovmod eller fanatisme som bevirker at Tyskland nå reiser seg mot jødene»

Riktignok finnes det enkelte likhetpunkter i disse diametrale

folkeslagenes mentalitet: begge er høyt forstandsmessig begavet og viser utpreget herskervilje, ennskjønt germaneren gjennom sin vilje mer med makt, der jøden er tilbøyelig til å gjennomføre den med list. Noen trang til å skape, bygge opp – som tilfelle er hos germaneren, er han fremmed. [...]

Det er intet utslag av rasehovmod eller fanatisme som bevirker at Tyskland nå reiser seg mot jødene. Det er et naturlig utslag av den åndskløft og den raseforskjell som hersker og som ingen makt i verden kan bygge bro over.

Mjøen fremmer her det man kan karakterisere som apokalyptisk antisemittisme, den formen for antisemittisme som ifølge Jeffrey Herf i «The Jewish Enemy»¹⁸ utgjorde noe av kjernen i nazistenes virkelighetsoppfatning. Når Dagbladet med sin tydelige brodd mot den antijødiske politikken, samtidig gjør seg til mikrofonstativ for agitasjon i ren nazistisk innpakning, kan det tyde på at det omtrent ikke fantes noen offentlig ryggmargsrefleks mot de verste formene for antisemittisk konspiratorisk paranoia forut for Holocaust. Antisemittiske forestillinger florerte og var inngrodd i den offentlige diskursen. Når det ble reagert kraftig fra Dagbladet, så tyder oppslaget på at motreaksjonen i all hovedsak handlet om den antijødiske politikken, ikke det antisemittiske verdensbildet. En slik antagelse er i tråd med Andreas Snildals funn i sin doktorgradsavhandling¹⁹, der Snildal påviser at den defineringen av antisemittisme som fantes i norske leksikon i mellomkrigstiden, i seg selv var antisemittisk.

Antisemittisk antropologi

Til sist har Dagbladet intervjuet professor Kristian Schreiner. Schreiner var i sin samtid en kjent og respektert vitenskapsmann innen fysisk antropologi. Fortsatt ligger de «Schreinerske samlinger» godt innelåst ved Universitetet i Oslo. På spørsmål om hva det vil si å være jøde, svarer Schreiner:

Sephardim har som regel smalt hode og smalt ansikt med jevnt krummet nese. De er overveiende av middelhavsrase og orientalsk rase, og stammer visstnok overveiende fra Syd-Palestina. [...] Aschenasim har bredere hode, de er ofte uttalt kortskallet, har grovere ansiktstrekk med sterkt krummet, kjøttfull nese, fremspringende overleppe og vikkende underansikt. Hos dem er de forasiatiske rasetrekk

mest fremherskende. De stammer opprinnelig fortrinnsvis fra Nord-Palestina. Ved blanding med den mellomeuropeiske og østbaltiske rase kan typen påvirkes i forskjellig retning.

Slike karakteristikk ble etter all sannsynlighet ikke sett på som nedlatende eller undertrykkende i offentligheten. Man kan imidlertid spørre seg om det ikke ble oppfattet ekskluderende av enkelte i den jødiske minoriteten.

Dekningen av Novemberpogromen

Naziregimet brukte flere ganger en spesifikk hendelse som påskudd for å iverksette kollektive forfølgelser. Påskuddet for Novemberpogromen var drapet på den tyske ambassaderåden i Paris, utført av en 17 år gammel jøde ved navn Herschel Grynszpan. Ifølge regimets pressemeldinger var voldshendelsene natten til 10. november 1938 spontane folkelige hevnaksjoner utenfor regimets kontroll. Her vil jeg se spesielt på hva avisene slår opp i titler og undertitler om regimets rolle under de voldelige angrepene og om drapet i Paris som årsak eller forklaring, med andre ord hvorvidt norske aviser gjengir nazi-regimets rapporter eller gir et mer korrekt og dermed kritisk bilde.

Aftenpostens dekning av boikottaksjonen i 1933 fremstilte regimet og SA overveiende positivt. Og ut ifra det som generelt sies om Aftenpostens forhold til naziregimet av Dahl og Ottosen²⁰ og Valaker²¹ skulle man kanskje forvente å finne en lite regimekritisk dekning også av Novemberpogromen. Det er imidlertid ikke tilfelle:

Fantastisk uhyggelige scener i Berlins gater. Pøbelen herjet vilt i de jødiske butikker. Politiet arresterer ofrene, men lar voldsmennene være i fred²².

Aftenposten har her foretatt ordvalg som understreker alvorlighetsgraden i hendelsene. Men det er særlig den siste linjen som virkelig gir inntrykk av at

18 Herf, 2006.

19 Snildal, 2014.

20 Dahl og Ottosen, 2010, s. 362.

21 Valaker, 2001, s. 16.

22 Aftenposten 11. november 1938.

Aftenposten her gir leseren et godt innblikk i nazi-regimets rettsstatsløse karakter. I nazistisk virkelighetsforståelse var jo ikke jødene ofre, de var skyldige i å ha manet frem massenes vrede, og ble avkrevd erstatning. Aftenposten avviser den nazistiske versjonen av hendelsene. Et stykke på vei kan man se dette oppslaget som et enkelttilfelle, mens flere av de øvrige funn jeg har gjort i perioden 1934–1938, fremstår som mer nøytral enn den støtten Aftenposten utvetydig ga uttrykk for i april 1933. Det kan hevdes at verken noen særlig grad av støtte eller særlig grad av avstandtaken kommer til uttrykk:

Demonstrasjoner mot jødene i Bayern. Skolegutter driver agitasjon med myndighetenes samtykke²³.

«Private mord» på jøder i Tyskland²⁴.

Tap av statsborgerretten medfører tap av arveretten.

Ekteskap med jøde kan føre til arveløshet²⁵.

Jødene i Tyskland i dag. Langsomt og sikkert trenges de tilbake, men det skjer mer lydløst enn før²⁶.

Kraftig skyts fra Arbeiderbladet

I dekningen av Novemberpogromen i de syv avisene er det bare Arbeiderbladet som, forutsigbart nok, henter frem kraftigere skyts mot naziregimet enn Aftenposten:

Villmannsorgiene i Tyskland vil sende et redselens gys over verden. Brann, plyndring og arrestasjoner for å slå ned vergeløse mennesker. Terroren mot jødene var omhyggelig organisert²⁷.

Her levner Arbeiderbladet liten tvil om sitt syn på den nazistiske staten som barbarisk og usivilisert. Riktignok nevnes ikke staten eksplisitt, slik som i Aftenposten, men det er grunn til å anta at det er regimet som ifølge Arbeiderbladet har organisert pogromen omhyggelig. Leser man videre under overskriftene, finner man ytterligere journalistiske grep som kan tolkes som at journalisten ikke finner de offisielle

23 Aftenposten 18. juli 1934.

24 Aftenposten 23. juli 1934.

25 Aftenposten 9. november 1937.

26 Aftenposten 17. desember 1937.

27 Arbeiderbladet 11. november 1938.

En ødelagt synagoge i München etter Krystallnatten 9–10. november 1938.

meldingene helt troverdige:

Fra Berlin telegraferes at til tross for to «appeller» av Gøbbels gjennom kringkastingen om å «innstille jødeforfølgelsene» har disse fortsatt i en lang rekke byer i går kveld. [...] I propagandadepartementet ble det sagt at man der tok ansvaret for begivenhetene, men at man ikke hadde noe kjennskap til at jødiske butikker var plyndret. Politiet ville sikkert ha grepet inn i så fall, ble det sagt.

Mulig å begripe naziregimets karakter

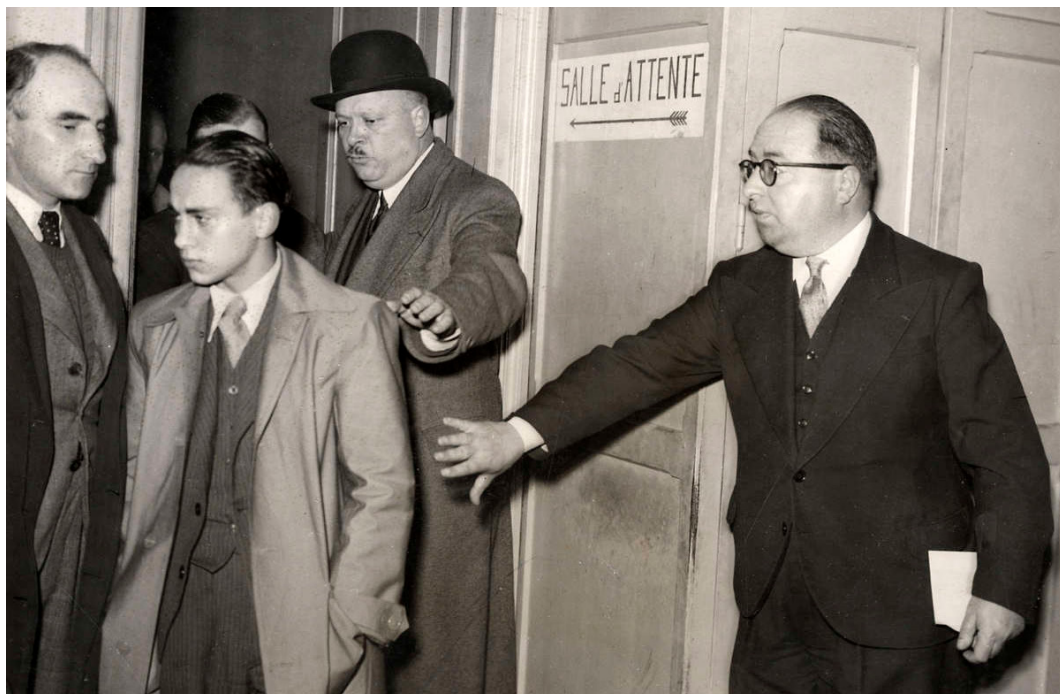
To av avisene nevner ikke myndighetene eller attentatet i sine overskrifter, men fokuserer på det rent observerbare. Dagbladet skriver:

Jøde-synagogene i brann over hele Tyskland. Forretningsgatene i Berlin strødd fulle av ødelagte varer. Syv store synagogebranner truer omgivelsene²⁸.

I Dagbladets leder dagen etterpå er det imidlertid liten tvil om Dagbladets oppfatning av hvem som står ansvarlig for pogromen, og hva avisen mener om Nazi-Tysklands antijødiske politikk:

Disse motbydelige og grusomme pøbelopptøyene fore-

28 Dagbladet 10. november 1938.

Den unge mannen i frakk, Herschel Grynszpan, tok livet av den tyske diplomaten og nazisten Ernst vom Rath, 7. november 1938. Nazistene benyttet anledningen til å gi Grynszpan skylden for at de noen dager senere iverksatte Krystallnatten. Grynszpans skjebne er uviss, men han overlevde mest sannsynlig ikke andre verdenskrig.

går ikke i et land, hvor ordensmakten er i oppløsning, og hver enkelt pøbel gjør hva han har lyst til. De foregår i Europas mest disiplinerte og fastest regjerte land – i et land hvor en diktator har all makten i sin hånd: ikke bare militær og politi, men også presse og kringkasting, de viktigste midlene til å påvirke folkestemningen. Og disse midlene er uten skrupler blitt

brukt, ikke til å stanse, men til å fremkalle grusomhetene²⁹.

Dette viser at det var mulig å forstå ganske mye av naziregimets karakter i 1938.

Det samme viser reutgivelsen av Ragnar Volds «Tyskland marsjerer» fra 1934³⁰. Samtidig er det altså lite i

selve overskriften som viser Dagbladets ståsted. Det samme kan sies å gjelde oppslaget i Tidens Tegn:

*«Syv store synagogebranner
truer omgivelsene»*

Synagogene i brann over hele Tyskland. Jødiske forretninger plyndres og mengden lager autodafé på varer og inventar i gatene. Ødelegelsene løper opp i mange millioner³¹.

Disse to oppslagene gir i liten grad grunnlag for å vurdere avisenes syn på Nazi-Tyskland og den anti-jødiske politikken. Også brødteksten i artikkelen i Tidens Tegn er preget av en nøytral distanse. I oppslaget, som er basert på telegram fra United Press, fremkommer det at politiet ikke har grepet inn noe sted, og at jøder utvises. Stort mer står det ikke om

29 Dagbladet 11. november 1938.

30 Vold, 2015.

31 Tidens Tegn 11. november 1938.

regimet. Men i en leder fra 1935, i forbindelse med innføringen av Nürnberglovene, kan Tidens Tegn karakteriseres som krystallklar i sitt syn på den antijødiske politikken i Nazi-Tyskland på det tidspunktet:

Det er ingen tvil om at det rasebiologiske grunnlag, som offisielt ligger til grunn for den tyske jødeforfølgelse, savner ethvert vitenskapelig bevis. [...] Og den virkelige forklaring på det som foregår i Tyskland bunner ikke først og fremst i rasespørsmålet: – den er av sosial og nasjonal natur. Gjennom mange hundre år har jødene vært en stat i staten, dels fordi de er blitt tvunget til det, dels fordi de har valgt det selv. Problemet løses ikke ved å avsondre dem. Det kan bare løses ved å gå den stikk motsatte vei av den som Tyskland har valgt: ved å assimilere dem, ved å oppsluke dem, ved å gjøre dem til ett med det samfunn skjebnen har ført dem til. [...] Den evige jøde har spøkt i Europa i snart to tusen år. Og vi blir aldri kvitt ham, før den dag vi glemmer at det finnes jøder³².

Lederen viser at «jødespørsmålet» eller «jødeproblemet» var en forestilling som ble diskutert langt utenfor de nazistiske kretser. Lederen er grovt

antisemittisk, men verken i den rasebiologiske nazistiske formen eller i den religiøse (antijudaistiske) formen. Lederen avviser kontant den nazistiske antisemittismen. Begrunnelsen for kravet om fullstendig assimilasjon ligger i ideen om den moderne, liberale nasjonalstaten, som det ble hevdet at jødene ikke kunne eller ville la seg integrere i. Slik sett trekker avisen her indirekte en linje tilbake til innføringen av paragraf to i Grunnloven av 1814, der jøder ble nektet adgang til riket. Håkon Harket har dokumentert at begrunnelsene for paragrafen, særlig fremmet av Georg Sverdrup, Christian Magnus Falsen og Nicolai Wergeland, nettopp sprang ut av ideen om at jødene ville utgjøre en «stat i staten».³³

«Den evige jøde har spøkt i Europa i snart to tusen år, og vi blir aldri kvitt ham, før den dag vi glemmer at det finnes jøder»

Talerør for naziregimet

Redaktøren i Tidens Tegn i den aktuelle perioden, Rolf Thommesen, ble valgt til leder for partiet Frisinnede Venstre i 1934 og innledet samarbeid med Nasjonal Samling. Avisen hadde også sterke koblinger til Fedrelandslaget³⁴. Dermed kan det slås fast at Tidens Tegn og Dagbladet sto nokså langt fra hverandre politisk, uten at avisenes politiske ståsted i særlig grad kan leses ut av oppslagene om Novemberpogromen. Det samme kan ikke uten videre sies om Nationen:

De jødiske synagoger i Tyskland i brann som svar på attentatet. Myndighetene utarbeidet i natt nye strenge bestemmelser mot jødene³⁵.

Her slår Nationen opp at det som har skjedd i Tyskland er en hevnaksjon, et svar på hendelsen i Paris. Nationen fremhever også myndighetene, men ikke i form av å se på myndighetenes rolle i angrepene. Nationen er allerede gått et steg videre ved å si hva myndighetene nå vil gjøre

videre med situasjonen. Ved å fremheve at regimet nå skjerper bestemmelsene overfor jødene ytterligere, er det nærliggende å tolke oppslaget dithen at myndighetene mener jødenes oppførsel nødvendiggjør innstramminger, et budskap Nationen ukritisk videreformidler. Når det er dokumentert at Nationen generelt var positiv til naziregimet³⁶, er det vanskelig å tolke oppslaget som noe annet enn en fortsatt støtte til regimet, til tross for at denne pogromen representerte en ny form for forfølgelse i Nazi-Tyskland. Brødteksten er ikke mindre tydelig i sin gjengivelse av ren naziretorikk som skylder på jødene og «den internasjonale jødededom». Den begynner slik:

32 Tidens Tegn 17. september 1935.

33 Harket, 2014

34 Dahl og Flo, 2010, s. 342.

35 Nationen 11. november 1938.

36 Dahl og Ottosen, 2010, s. 50.

Reuters Berlin-korrespondent telegraferer til NTB at rikskansler Hitler, Göring, Hess, Göbbels, von Ribbentrop og noen andre medlemmer av regjeringen holdt møte i natt for å overveie de tiltak som skal treffes mot jødene. Man ventet tiltakene i morgen, og i offisielle kretser ble det sagt at de blir meget strenge. Tysk telegrambyrå har utstedt følgende om de jødefiendtlige demonstrasjoner: «Meddelelsen og den unge tyske Paris-diplomats død har av hensyn til den internasjonale jødedoms forbryterske opphisselsesagitasjon fremkalt en uhyre forbitrelse over hele Tyskland ...»

17-årig jøde gis skylden

Av de syv avisenes dekning av Novemberpogromen skiller Nationen seg klart ut ved å være den eneste avisen som kan sies å stille seg helt og fullt på nazi-regimets side gjennom sin gjengivelse av den versjonen som det nazistiske propagandaapparatet ønsket å skape. Adresseavisen slår i likhet med Nationen opp at pogromen er en hevnaksjon for attentatet, men det kan sies å være en gradsforskjell mellom Nationens oppslag og Adresseavisens, i det man kan hevde at Adresseavisen har et mer alvorspreget ordvalg som beskriver noe av ofrenes lidelser:

«Det kan synes naivt, siden avisen samtidig rapporterer om tusenvis av arresterte jøder»

Jødepogromer over hele Tyskland. Plyndring av forretninger, synagoger stukket i brann. Forferdende eksesser i går. Hevn for attentatet i Paris³⁷.

Ser man imidlertid på brødteksten i oppslaget, finner man at 17-årige Herschel Grymszpan tillegges det meste av skylden for de tyske jødernes lidelser:

... lider idag tusener og atter tusener av hans rasefeller i Tyskland på den frykteligste måte under følgene av hans gjerning³⁸.

Det fremstår som underlig etter fem år med naziregime i Tyskland at en norsk avis kan skrive om tuse-

ner av tyske jøders lidelser, og samtidig legge skylden for lidelsene på en 17-åring i Paris.

En annen nokså naiv variant finner man i oppslaget i Bergens Tidende:

Organisert jødepogrom i mange storbyer i Tyskland. Ni synagoger brent og forretninger og private hjem herjet. Dr. Goebbels oppfordring til å stanse terroren ikke respektert³⁹.

Her gjengis meldinger fra høyeste hold i naziregimet og fra SA-menn som korrespondenter har intervjuet på gata. Den tilsynelatende motsetningen mellom at pogromen er organisert, samtidig med at Goebbels oppfordring ikke er blitt respektert, forklares med at pogromen er organisert på lavt nivå

blant menn i SA som opptrer uten uniformer. Det kan synes naivt, siden avisen samtidig rapporterer om tusenvis av arresterte jøder og gjengir anklager om at arresterte jødiske butikkinnehavere har be-

drevet assurancesvik. Det er liten tvil om at regimet sendte ut Goebbels appell om å stanse opptøyene. Det fremkommer også i Arbeiderbladets reportasje, men i brødteksten og med langt mer kritisk distanse enn Bergens Tidende.

Bergens Tidende har nøyaktig samme ingress som Adresseavisen, der Herschel Grymszpan fremholdes som ansvarlig for pogromen. Til tross for at Bergens Tidende var en venstreavis⁴⁰ og Adresseavisen en høyreavis, er det få signifikante forskjeller i de to avisenes dekning av Novemberpogromen. Adresseavisen oppgir at kilden til ingressen er et privattelegram, mens Bergens Tidende refererer til egen korrespondent. Bergens Tidende oppgir for øvrig flere andre kilder for sin dekning: Times sin Berlin-korrespondent, Reuters sin Berlin-korrespondent, NTB, United press, i tillegg til tyske kilder. Det indike-

37 Adresseavisen 11. november 1938.

38 Adresseavisen 11. november 1938.

39 Bergens Tidende 11. november 1938.

40 Dahl og Flo, 2010, s.: 49.

rer at, til tross for at det var langt til Tyskland i 1938, så var informasjons- og kildetilfanget under pogromen forholdsvis omfangsrikt. Og det virker ikke som det var forbundet med spesiell fare å rapportere fra hendelsene som utenlandsk korrespondent. Bergens Tidende rapporterer at korrespondenten til Times var blitt arrestert av SA-menn, men at politiet løslet ham straks de hadde fått klarhet i hans identitet⁴¹.

Oppsummering

Arbeiderbladet var svært negative til naziregimet allerede før boikottaksjonen 1. april 1933. Det kommer også klart frem både i avisens nyhetsdekning av boikottaksjonen og Novemberpogromen. I likhet med Arbeiderbladet viser også Dagbladet sin tydelige motstand mot nazismen, men på litt ulikt vis. Dagbladet er den avisen som tydeligst er opp-tatt av hvordan regimets barbari påfører de tyske jødene lidelser – vel og merke på lederplass. Selve nyhetsdekningen i Dagbladet er gjort i en mer nøytral form enn i Arbeiderbladet, både i 1933 og i 1938. Samtidig viser Dagbladets dekning, der til og med apokalyptisk antisemittisme gjengis ukritisk, at det knapt fantes motstand mot antisemittiske forestillinger, som florerte i samtiden.

Aftenposten er den avisen der forskjellen er størst mellom dekningen av boikottaksjonen og Novemberpogromen. Nyhetsdekningen av førstnevnte hendelse fremstilte regimet i rosende ordelag, mens dekningen av Novemberpogromen verken kan beskrives som positiv eller nøytral overfor naziregimet. Den var negativ. Det kan se ut som om Aftenpostens begeistring for naziregimet dempet seg i tråd med utfoldelsen og utviklingen av den nazistiske staten, og at Novemberpogromen utgjorde en type forfølgelse man tok klart avstand fra. Nationen, som i likhet med Aftenposten skrev positivt om boikottaksjonen, skrev også om Novemberpogromen på en måte som vanskelig kan karakteriseres som noe annet enn støttende overfor regimet.

De tre resterende avisene er mer nøytrale i sin dekning

av både boikottaksjonen og Novemberpogromen, i den forstand at det er vanskelig å si hvordan avisene stiller seg, og dermed også hvilke inntrykk de ønsker å gi sine lesere. Imidlertid kommer det tydelig frem i den refererte lederen fra Tidens Tegn i 1935 i forbindelse med innføringen av «Nürnberglovene» at avisen deler nazistenes syn på «jødeproblemet». Tidens Tegn mener «problemet» bare kan løses ved fullstendig assimilasjon, ikke gjennom den segregeringspolitikken naziregimet fører. Det kan også betegnes som bemerkelsesverdig når Adresseavisen legger skylden for Novemberpogromen på en 17-åring i Paris.

Litteratur

- Dahl, H F og Flo, I (red.) (2010). *Norsk presses historie 1660–2010. Norske aviser fra A til Å*. Bind 4. Oslo: Universitetsforlaget.
- Dahl, H F og Ottosen, R (red.) (2010). *Norsk presses historie 1660–2010. Parti, presse og publikum 1880–1945*. Bind 2. Oslo: Universitetsforlaget.
- Eriksen T B, Harket, H og Lorenz, E (2005). *Jødehat. Antisemittismens historie fra antikken til i dag*. Oslo: Cappelen Damm.
- Harket, H (2014). *Paragrafen. Eidsvoll 1814*. Oslo: Dreyers forlag.
- Herf, J (2006). *The Jewish Enemy. Nazi Propaganda during World War II and the Holocaust*. Cambridge: Belknap Press.
- Hjeltnes, G (1990). *Avisoppgjøret*. Oslo: Aschehoug.
- Lien, L (2015). «... pressen kan kun skrive ondt om jødene». *Jøden som kulturell konstruksjon i norsk dags- og vittighetspresse 1905–1925*. Avhandling for ph.d-graden i historie (levert, men foreløpig upublisert). Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Snildal, A (2014). *An Anti-Semitic Slaughter Law? The Origins of the Norwegian Prohibition of Jewish Religious Slaughter c. 1890–1930*. Disputas for doktorgraden i filosofi. Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Valaker, T (2001). Holdninger i pressen på 30-tallet. I Pettersen, F (red.) *Den nordiske presse og nazismen*. Oslo: Krigsinvaliden.
- Vold, R (2015). *Terror underveis blir terror ved veis ende*. Oslo: Aschehoug.

41 Bergens Tidende 11. november 1938.

Fedraheimen.

Pris for Fjerdungsaaret Kr. 1.10
med Porto og alt. Betaling frysast.

Eit Blad aat det norske Folket.

Lysingar kostar 10 Øre Petalinen
og des etter Maaten for større Bokstavar.

No. 26.

Kristiania den 28de Juni 1884.

8. Aarg.

Nye Tider.

**Fred er komen, Fridomen er grunnfest i gamle Norig,
me hev fenget Johan Sverdrup til Ministar.**

Torsdag den 26de Juni Kl. 12 utnemnde Kongen:

Til Statsminister: **Johan Sverdrup**, Statsminister i Kristiania.
Generalkonsul **Ole Richter**, Statsminister i Stockholm.

Til Statsraadar: Landsdomar **Ludvig Daae**.
Landsdomar **Aimar Sörensen**.

Prest **Jakob Sverdrup**.

Bonde **Baard Haugland**.

Byrettsdomar **Jakob Stang**.

Professor **Elias Blix**.

Lensmann **Arctander**.

Den tiande er inkje utnemnd endaa.

Det utrlege hev hendt, me kann inkje Gud fulltakka.

Norig hev vunnet att sin Heider fraa forne Dagar, inkje med blodugt Sverd, men med Sanning og Retts gjæve Vaapen.

Fremst skrid no Norig millom Nordlandi, no er me kanskje det friaste Folk i Verdi.

No vert her sælt i gamle Norig, no skal me byggja paa heinleg Tuft.

No skal Kvarmanns Dugleik finna sin Plass; no skal kvart sant Krav i Folket koma til sin Rett.

Det som Mannsaldar hev stridt for, det som vaare beste Menn hev blødd for, det som me hev vonat, men aldri kunnat tru — det hev me naatt, Fred i Landet, Samarbeid millom Konge og Folk. No vert Kongedomet fast i Landet.

Lat Bakstrævet dundra, dei vil tverrast burt som ein Røyk.

Me vil minnst Dagen, me vil heidra Kongen, me vil takka vaare gjæve Menn, Heider og Heppa fylgje vaar fyrste Mann — Johan Sverdrup. To Dagar skal kransa hans Minne: den 9de Juni 1880 og den 26de Juni 1884; 17de Mai er den 3dje Blomen i denne Kransen. Tri Fargar i Flagget vaart, og tri Festdagar for Folket — denne Jonsokdagen skal inkje verta den minste. No sit det i Styret Menn som hev vaar fulle Lit; kor her vert trygt og godt i Landet! Ein Bonde er komen inn i Kongens Raad.

Lenge, lenge skal dette Styret standa.

Fire fullgode Maalmenn hev me fenget i Regjeringi — og so Statsministaren sjelv den 5te. Menn som i Stortinget hev talat so gildt for vaar Sak, og Professor Blix, so varm ein Hug for Maalsaki er det faae som eig. ein Meistar i skriva Landsmaalet; saart vil det norske Samlaget sakna hans gjæve Pen, men Hjelpi hans fær me att paa andre Leider, ingen Talsmann for oss kunde me heller ynska i Kongens Raad enn han.

Lytte upp Hovudet Maalmenn og vere hugheile, no tarv ingen blygiast lenger.

No skal Maalsaki verta eit av dei fyrste Arbeid i Landet. Tidi er komi, no norske Menn og Kvende, lat oss arbeida, fast og utrøyteleg, so hev me Sigeren i Hende.

Lat oss visa oss som Fridoms verduge Sønner.

Striden er endt, Arbeidet skal taka til. Fred og Sela skal byggja i Dal og Fjord.

Ein Drøm.

Eg var paa Reis upp paa Landet. Bland mange andre Folk eg treffe var og ei Gjente, fin og fager som Vaaren. Ho hadde svart Haar og glimande myrke Augo; Kjinni var fine og Munnen velformad; midjemaa var ho og snaal i alle Maatar. Eg reddet mykje med henne og fann stor Hugnad i det; men daa det leid paa, vart det liksom tyngre og tyngre for meg, aa faa sagt nokot, og daa me skildet, var eg stød paa, at eg var hugteken. Eg gjekk og tenkte paa henne all Dagen og um Notti og drøynde eg, at eg sat i den hyggelige Stora aat Foreldri hennar og svalad og gartad saman med henne og med henne aaleine. So laut eg daa draga til Byen att. Men um eit Bil fekk eg høyra, at ho og var paa den Leidi og skulde truleg til sama Staden. Eg vart beit um Bringa med ein Goog. Eg kjende og, at Blodet strøynde til Hovudet, so eg inkje torda annat enn: aa meg fraa haa, som kom med Tidendi, so haa ingen Ting skulde merka. Eg saag meg ikking alle Stadar, og eg saag etter henne, herre etter henne. Men ho var ingen Stad aa sjaa. Eit Par Googere var og vist ganske nær henne; men Ulukka er den, at eg er so nær-synt, at eg inkje kann sjaa stort vidare enn eg sjelv er laug til, og det vert inkje mange Mil. To stod og snakast ved; den eine sagde: "Ho er med ho . . . det er svært so snaal Gjente". Eg snudde meg vekk, so haa inkje skulde sjaa meg i Andliet.

Eg kom like til Byen utan aa hava treft henne paa Veggen; men eg hadde god Von um aa treffa henne i Gatarne ein elder annan Stad, daa eg visste, at Landsfolk gjerne vil sjaa seg um, naar dei kjem til Hovudstaden. Eg gjorde nokre Svingar sama Kveidstun. Men eg skynd, at det var for seint for den Dagen. Eg sov litt um Notti. Tidleg neste Dagen var eg paa Heim og gav meg til aa rusla Gate upp og Gata ned, for eg kjende det paa meg, at eg laut treffa henne, dersom eg skulde faa ein saal Dag meir. Men det saag ut for, at eg gjekk til ingen Nytte. Jan endelig ut paa Eftan fekk eg sjaa henne. Ho gjekk i Gata eit Stykke framfyr meg. Eg etter av alle Krefter. No hadde eg naatt henne og var ferdig til aa halsa; men i det sama gjekk ho inn i ei Kraambud. Eg stussad, og ventad paa at ho skulde koma ut att; men Tidi fall for lang. Det var ei Sigaret ho hadde gjeget inn i. Men kvat skulde ho der? Ho røykte vel inkje? Aa nei; men ho var kanskje kjend der. Eg saag etter i Pungen; jau der var 10 Øyrr; plent nok til ein Sigar; um haa no inkje vart av beste Slaget, fekk inkje hjelpa. Eg gjekk inn. Der sat ho og ei til inna for Disken. Eg var raud og tok til Hatten; men med det sama saag eg,

Fra avisa Fedraheimen, 28. juni 1884. Avisen ble gitt ut i samme tidsrom som Vestmannen, som artikkelen i hovedsak handler om.

Frilyndte bondeanarkistar og puritansk reaksjon i *Vestmannen* i Volda 1887–1889

Roy Krøvel
Professur i journalistikk, Høgskolen
i Oslo og Akershus
roy.krovel@hioa.no

I denne artikkelen set eg søkjelys på ein litt annleis religiøs minoritet: ei gruppe fritenkjarar, bondeanarkistar, for ein stor del ateistar, i bygda Volda i 1880-åra. Desse kvinnene og mennene var inspirerte av nye tankar i vitenskap, kunst og kultur, både lokalt, nasjonalt og internasjonalt, og utfordra kyrkje og embetsmenn i lokalt styre og stell. Med avisa *Vestmannen* laga dei seg ei plattform for kritisk diskusjon om vitenskap, religion, litteratur, målsak, skule og utdanning, men også for antikapitalisme og internasjonal solidaritet. Det er ikkje til å undrast over at puritanske og konservative krefter mobiliserte til motstand, gjennom brev til bladstyret, kritikk på offentlege møter, disiplinering gjennom sosial stigmatisering og ved å motverke at «dei frilyndte» fekk ledige postar på skulane i distriktet.

Artikkelen byggjer på ein fullstendig gjennomgang av alle artiklar publisert i *Vestmannen* frå 1887 til 1889, i tillegg til andre tekstar som Anders Hovden, Anders Vassbotn, Rasmus Steinsvik og Ola Rotevatn fekk publisert i *Fedraheimen*, Den 17de Mai og enkelte stader elles.

Eg vil bruke døme frå *Vestmannen* til å presentere striden, men ynskjer også å knyte døma til litteratur som dei på den tida las på målskulen i Volda, og som dei refererte til i avisene. Denne litteraturen kan dermed gjere det enklare for oss i vår tid å forstå tenkjemåten deira. Linjene her går til Arne Garborg, Peter

Anders Hovden (1860–1943), prest og forfatter.

Kropotkin, Leo Tolstoj, Karl Marx, Friedrich Nietzsche og Albert Parsons.

Ved fyrste augekast kan det sjå ut som dei frilyndte tapte striden då Synnøve Riste døydde i 1889, og Rasmus Steinsvik og P.M. Gjærder stakk frå bygda, men ein nærare analyse viser at mange av tankane og ideane slo igjennom med stor kraft i løpet av få år.

Bakgrunn og litteratur

Synnøve Riste, som tok initiativet til å starte *Vestmannen*, var fødd Aarflot. Faren Rasmus Aarflot var bonde, lensmann og stortingsmann, medan oldefaren

Sivert dreiv trykkeri på Ekset i Volda (Grepstad, 2006; Øyehaug, 1995). Slekt Aarflot hadde altså ein lang bokleg tradisjon – ikkje minst kunne Synnøve rekne med ei viss hjelp då dei starta opp avisa. Per Riste var lærar, kyrkjesongar, gardbrukar og målmann frå Sande, som gifta seg med Synnøve Aarflot og fekk kjøpt eit gardsbruk nedst på Rotset i Volda (Høydal 1995). Der starta Synnøve og Per målskule saman med den litt yngre venen Rasmus Steinsvik (Gausemel 1937). På målskulen studerte dei mellom anna omsette tekstar frå radikale tenkjarar og aktivistar i fagrørsler, som dei så diskuterte i fellesskap – slik vart mange nye tankar førte til bygda.

Men det var ikkje fyrste gongen at revolusjonære idear kom til bygda. Gausemel fortel i biografien sin om Rasmus Steinsvik at foreldra heime på garden i Dalsfjorden heldt det radikale målbladet Fedraheimen, der Arne Garborg var redaktør og seinare fast skribent (Gausemel, 1937).

Garborg hadde på reiser i Europa vorte stadig meir radikal, inspirert av anarkistar og andre frilyndte revolusjonære. Rolf Thesen meinte at det aldri har funnest ein meir ihuga antikapitalist i Noreg enn nettopp Arne Garborg (Thesen, 1933). Det må ha vore forteljingar som kveikte hugen åt den unge Rasmus, for det tok ikkje mange åra før også han erklærte seg som anarko-kommunist.

Volda var på slutten av 1880-åra ei skulebygd med eit gryande organisasjonsliv. Mykje var organisert av småbønder for å stimulere til samarbeid om kvalitet i jordbruket, men det fanst også skyttarlag, boklag, diskusjonsklubb og anna der småbønder, lærarar og statlege tenestemenn møttest for å samarbeide eller diskutere viktige spørsmål i tida, slik som allmenn stemmerett, parlamentarisme, kvinners stemmerett, vitskap, skulepolitikk, målsak osv. Det var spesielt ungdomar frå relativt små gardar som reiste ut for å studere på folkehøgskular, lærarskular eller teologiske seminar, som stod tok initiativ til å bygge mange av dei lokale organisasjonane. Ein av dei som markerte

seg, var Anders Vassbotn, som reiste ut for å gå på folkehøgskulen i Hornindal men sende heim fyldige tekstar om det han lærte om agronomiske spørsmål, til lokalavisa. Anders Hovden var ein annan. Han studerte teologi, men deltok like fullt i den lokale debatten. Begge desse to vart seinare kjende diktarar, men hadde allereie på slutten av 1880-åra skarpe pennar. Ein tredje var Ola Rotevatn, som skreiv fargerike skildringar frå fiskeriet langs kysten og seinare frå livet som emigrant i Sør-Afrika. P.M. Gjærder lyt også nemnast. Gjærder hadde studert det nye trykkeriet til Bergens Tidende gjennom vindaugst frå gata. Då striden i Volda spissa seg til, og Vestmannen ikkje lenger fekk bruke trykkeriet på Ekset, bygde Gjærder like godt eit eige trykkeri med hjelp frå den lokale smeden og sønene hans (Krokvik, 1987; O. Riste, 1970). Desse deltok alle på mange vis i både målskulen på Riste-garden og som skribentar i Vestmannen. Dessutan var dei aktive i det lokale laget av radikale Venstre, i tillegg til boklag, diskusjonsklubb og skyttarlag.

Radikaliseringa av dei unge i Volda skaut fart etter kvart som fleire vart vekte for målsaka. Språkstriden gav gjenklang i bygda – dei unge ville uttrykke seg på sitt eige språk, utan å kjenne seg som mindre verde av den grunn. I møte med høgre utdanning og styresmakter i ymse samanhengar hadde dei røynt kor mykje makt som låg i språket. Den som alltid laut uttrykke seg på ein annan sitt språk, ville alltid vere i ein underlegen posisjon. Difor var språkstriden frå tidleg av lada med opprør mot autoritetar.

Den største autoriteten, den svenske kongen, vart også råka av dette opprøret. Kampen for sjølvstende frå unionen med Sverige vart ført på mange måtar i avisa, mellom anna gjennom kritiske artiklar om kongens pengebruk og servile norske politikarar. Også kampen for allmenn stemmerett var med på å radikalisere ungdomen, særleg etter at «kaninane» i Venstre hadde svikta. Kretsen rundt Vestmannen gjekk då over til å stø det radikale venstre.

«På målskulen studerte dei mellom anna omsette tekstar frå radikale tenkjarar og aktivistar i fagrørsler»

Men inspirasjonen kom også frå utlandet. Gjennom Fedraheimen og meldingar der frå internasjonale arbeidrarblad fylgde kretsen i Volda godt med på framveksten av arbeidarrørsla både i Noreg og elles i verda. Olaus Fjørtoft frå Haram hadde allereie i 1870-åra omsett tekstar av Karl Marx til nynorsk (Risnes, 1985), men det var fyrst og fremst frilyndte kommunistar som fanga hugen til Vestmannen. Rasmus Steinsvik og dei andre kunne nok kjenne samkjensle med arbeidarane sin kamp på dei industristadane som vaks fram, men sjølve hørde dei ikkje til noka arbeidarklasse. Dei var småbønder, lærarar, skribentar og intellektuelle. Klaus Langen har i doktorgradsavhandlinga si om Ivar Mortensson-Egnund, som vart ein nær ven av Steinsvik og andre i kretsen, hevda at dei norske bondeanarkistane kunne kjenne seg igjen i anarkisten Tolstojs idylliske gren-der av frie småbønder. Det var ikkje slik at dei roman-tiserte livet i grendene dei vaks opp i, men dei kunne sjå eit potensial, noko som kunne minne om eit like-verdig fellesskap med rom for individuell kreativitet. Samstundes var dei opptekne av natur, miljø, biologi, skogdrift, husdyr og så vidare. Samspelet mellom menneske og natur spela ei viktig rolle i stykka dei publiserte. Difor er det heller ikkje til å undrast over at anarko-kommunisten Peter Kropotkin fekk mykje å seie med framstillinga si av læra til Darwin. For Kropotkin var det ikkje *konkurransen for å overleve* som var det avgjerande aspektet ved evolusjonen, men heller evna til å *samarbeide*. Mennesket var kreativt skapande, men også samhandlande i fellesskap (Kropotkin, 2007). Førstillingar om fellesskap spela alltid ei viktig rolle i analysane i Vestmannen.

Ei anna sak gjorde også inntrykk på bondeanarkistane akkurat på denne tida: dødsdommane mot og avrettingane av dei syndikalistiske og anarko-kommunistiske fagforeiningsleiarane i Chicago (Messer-Kruse, 2011). Saka starta med ein eksplosjon i samband med eit demonstrasjonstog i 1886 og gjekk deretter parallelt med oppstartinga av Vestmannen fram til avrettingane av fire leiarar i november 1887. Det var

desse hendingane i Chicago som førte til at 1. mai vart ein internasjonal kampdag. Også denne saka medverka til at radikalismen i Vestmannen kom frå den antiautoritære leiren i arbeidarrørsla, den som la like stor vekt på individuell fridom som på fellesskap og samarbeid.

Om me dreg linjene fram til Kristofer Uppdals tibandsverk *Dansen gjennom skuggeheimen* om framveksten av den norske arbeidarklassen, ser me nokre interessante parallellar. Men der Uppdal i *Røysingfolket* (Uppdal, 1990) skildrar fritt-tenkjande storbønder i Trøndelag i kontrast til gudfryktige og puritanske småbønder, var det nettopp småbøndene i Volda som var mest fritt-tenkjande.

Arne Garborg har seinare analysert den puritanske bylgja som skyldte over delar av Vestlandet på denne tida. Han legg avgjerande vekt på framveksten av kapitalismen, som førte til kri-

setid og krisestemning i bygdene. Puritanismen må slik sett sjåast som ein reaksjon på den veldige omskiftinga, hamskiftet, som samfunnet gjekk gjennom – med overgang frå embetsmannsstat til gryande folkestyre, bohemske opprør i kunst og litteratur, marknad og konkurranse vert ein del av kvardagen for bøndene, med konkurs og oppkjøp som resultat for mange, omfattande migrasjon til industriarbeidsplassane i byene osv. Poenget her er ikkje om Garborg hadde rett i sin analyse, men at det var denne analysen som også forma og ramma inn diskursen til *Vestmannen* då striden blussa opp i Volda.

Metode

Denne presentasjonen bygger på eit større prosjekt som i 2014 fekk stønad frå Rådet for anvendt medie-forskning (RAM). I dette prosjektet skal eg studere radikal nynorsk journalistikk frå 1887 til ca. 1914 i fire aviser: Vestmannen, Fedraheimen, 17de Mai og bladet Samhald, som var medlemsblad for ungdomslaget i

*«Det var desse hendingane i Chicago
som førte til at 1. mai vart ein
internasjonal kampdag»*

Åmdalen i Ørsta¹.

I den vidare framstillinga har eg valt nokre døme på viktige stridstema som illustrerer korleis debatten gjekk føre seg. Eg har gruppert døma i fire kategoriar: «Vitskap mot overtru», «Kristendom», «Kvinnekamp» og «Opplysing og framgang».

Vitskap mot overtru

Eit stykke frå seinhausten 1887 gir oss ein peikepinn på ei gryande konflikt som inneheldt element av både strid om vitskap og generasjonsskilje. Stykket er ikkje signert, men har tittelen «Vinteren er aa segja komen» («Vinteren er aa segja komen», 1887). Skribenten ler av gamlefolket som brukte å sveltefore dyra i fjøset om vinteren. Det er ei moderne tid, no, og me veit at kyr lyt ha nok mat. Kyr er «som ein kjemisk fabrikk», forklarar skribenten, med eit moderne bilete som må ha vore noko utanom det vanlege på den tida. Det er tydeleg at skribenten vil forbetre fjøsdrifta for å betre liva til både dyr og gardfolk, men i vegen står djupt forankra overtru.

Det finst ei rad slike stykke som illustrerer tyrst etter ny kunnskap som kan gjere liva til småbøndene betre. Utdanning spelar ei viktig rolle i spaltene til Vestmannen. Anders Vassbotn, som gjekk folkehøgskule i Horndalen, skreiv utførlege referat om det dei hadde lært om agronomi, skogbruk og andre naturfag på folkehøgskulen (Botnen, 1889). Dei strevar, men det

1 Denne delen av undersøkinga er gjort på tradisjonelt hermeneutisk vis – eg har lese alle artiklane

som vart publiserte i Vestmannen. I løpet av lesinga har eg plukka ut ein stad mellom 400 og 500 relevante artiklar som eg har katalogisert med tittel, forfattar, dato og stikkord. Dei utplukka artiklane handlar alle, på ein eller fleire måtar, om dei religiøse aspekta i striden mellom dei frilynde og den puritanske reaksjonen. Det er så desse artiklane som eg i hovudsak har lese og tolka basert på eksisterande litteratur om samtida, og som eg har brukt for å skrive historie om korleis og kvifor striden gjekk føre seg.

«skribenten vil forbetre fjøsdrifta for å betre liva til både dyr og gardfolk, men i vegen står djupt forankra overtru»

Per Riste (1846–1930), lærar, gardbrukar og målmann.

har gått framover i Horndalen – det har liksom kome inn frisk luft i bygda på grunn av folkehøgskulen, meiner han. Dei gjer framsteg med opplysing. Vassbotn sluttar gjerne stykka med eit dikt som lovprisar sku-

legong, læring, framgang og opplysing. Vestmannen trykte i 1888, nokså uvanleg, eit føredrag av Arne Barstad på bokmål. Forklaringa ligg nok allereie i innleiinga – det handlar

om «opplysing». Eit menneske må vere allsidig og fordomsfritt, skriv Barstad. Ein må leve opplysinga. Anders Vassbotn slår frampå om at bonden også treng opplysing. Ikkje minst er det naudsynt at jentene får skulegang (Barstad, 1888; «Frå Horndalen», 1888; Vassbotn, 1889b).

Det var på mange måtar den moderne tida som gjorde sitt inntog i bygda med nye tankar om årsaker og

samanhengar som før hadde vore dulde. I 1880-åra kunne det framleis verte svolt om vinteren dersom hausten slo seg vrang, spedalsksjuka og tuberkulose herja framleis på Vestlandet, og kvart år miste mange fiskarbønder livet på sjøen når stormane kom for brått på. Det var mange grunnar til at ungdomen sette sin lit til at vitskapen skulle kunne løyse nokre av problema.

Nokre år seinare skreiv Rasmus Steinsvik ein artikkel om nettopp sjukdom, svolt og daud (Steinsvik, 1894). Det har kome nye serum mot difteri og rabies, fortel han. Utviklinga går framover i medisinen – det gir von. Men om dei berre kunne finne opp noko mot den sjukdom som kjem av svolt og frost, skriv han. I dag kan me kanskje, frå vår distanserte, postmoderne posisjon, smile litt av dei som sette sin lit til at verda ville gå framover, at vitskap og opplysning skulle gjere framsteg mogeleg og at historia hadde ei retning. Men det kan samstundes vere greitt å minne om årsakene til at dei hadde von om noko betre.

Kristendom

Per Riste var kjend som ein av dei fremste talsmennene for opplysning og vitskap. Dessutan var han kjend som ein dyktig og kunnskapsrik lærar. Difor gjorde Vestmannen, kanskje litt ugild, framlegg om at Per Riste burde tilsettast som lærar på den høg-re allmugeskulen i Volda. Det hadde vore problem med litt svak søknad til skulen den siste tida, men det ville verte betre med Riste som lærar, meinte den anonyme skribenten i Vestmannen. Men det var motstand mot å gje Riste lærarpost. Han søkte også stilling som skulemeister i Follestaddalen i Ørsta, men vart forbigått av ein yngre, lokal kar. Olai Brudevoll skrei eit olmt brev til Vestmannen. Riste var den klart beste kandidaten, meinte Brudevoll, men «preste-tru» folk hadde laga underskriftsaksjon mot den frilyndte Riste.

Per Riste let seg ikkje temme. I 1888 skreiv han eit stykke om utgravingane i Ninive der han siterte ein

Synnøve Riste (1858–1889), født Aarflot.

*«om dei berre kunne finne opp
noko mot den sjukdom som kjem
av svolt og frost»*

professor som hadde publisert ei bok om funna etter utgravingane. Professoren forklarte at syndfloda berre hadde vore ein flaum i Mesopotamia. Per Riste skreiv at me no lyt fortolke bibelen biletleg, ikkje bokstavleg. Den verda dei visste om den gongen, var ikkje verda, men berre Romarriket, forklarte han. Ein

kan tenkje seg at påstanden om at Bibelen berre må lesast bokstavleg, kan ha provosert meir bokstavtru kristne (P. Riste, 1888).

Ei anna sak som vekte debatt, var spørsmålet om ein ny liturgi på landsmål. Presten hadde i eit innlegg hevda at gudstenesta kom til å verte for lang dersom den nye liturgien på landsmål skulle takast i bruk. Det ville gå ut over andre oppgåver, forklarte han. Dessutan ville det verte langdrygt for dei som skulle høyre på. Riste var ikkje samd, og skreiv eit

innlegg der han argumenterte for ny liturgi på eige språk. Kanskje ville det verte lengre, som presten seier, men «ein held også lenger ut når ein får vere med sjølv», skreiv han. Lengda kan ein bøta på med å skjera ned på preika (R., 1888).

Vestmannen fortalde også frå skulemøter med kraftig debatt om vitskap og læra i skulen. Ved eitt høve skal den lokale læraren ha vorte overmanna av protestane frå ein lekpredikant midt i eit foredrag om helse og sunnleik. Lekpredikanten meinte visst at bøn var einaste botemiddelet mot Guds straffedom, og ville ikkje høyre noko meir av forklaringane til læraren. Då ryktet om det som hadde skjedd på møtet, nådde Vestmannen, skreiv redaktøren eit kvast forsvor for lærarane. Dei måtte gå fyrst i opplysningsarbeidet mot overtru.

Kvinnekamp

Den hardaste striden stod det likevel om kvinna sin posisjon i lokalsamfunnet. Synnøve Riste fortalde i eit brev til venen, teologistudent Anders Hovden, at noko tungt og dystert hadde kome over dei elles så friske og livskåte jentene i bygda. Det var ei puritansk vekking på gang, og jentene skulle ikkje lenger få korkje smile, le eller leike. Alvorlege skulle dei vere. Og for å høyre på predikanten gjekk dei kvinne av huse. Synnøve ville av stad for å høyre på predikanten, skreiv ho. Men det vart lite hugnad. Predikanten peika henne ut der ho sat midt mellom dei andre. Ho måtte sitte der, utan å kunne ta til motmæle, medan predikanten skjemte henne ut. Skriv eit dikt, skreiv ho til venen. Og Anders Hovden skreiv eit langt dikt som fekk stort oppslag i Vestmannen. Det slutta med ei oppmoding til jentene om å ta til vettet og kaste av seg trældomen som knogar dei ned.

Også i spørsmålet om stemmerett gjekk Vestmannen radikalt til verks. Rasmus Steinsvik skreiv hausten 1887 ein artikkel der han freista å forklare kvifor Venstre ikkje hadde gått inn for allmenn stemmerett for både menn og kvinner. Steinsvik prøvde å vise at det

var naudsynt å få gjennom éin ting om gongen. Jon Aasen svarte straks at stemmerett for kvinner ikkje kunne vente til etter at kampen for stemmerett for all menn var fullført ((Steinsvik), 1887; Aasen?), 1887). Steinsvik var nok egentlig heilt samd med Aasen. Og det var, så vidt eg kan sjå, siste gongen Steinsvik freista å sjå slike spørsmål frå perspektivet til Venstre realpolitiske. Vestmannen fjerna seg frå både kyrkje og moderate Venstre. Steinsvik tok ikkje seinare taktiske omsyn for å forsvare Venstre når spørsmål skulle utgreiast.

Kulturpolitisk vart Vestmannen stadig meir radikal og såg samfunnet gjennom auga til dei lengst nede på rangstigen. Ein notis fortalde at ei «gjente på 16 freista å drukne seg i kanalen i Gøteborg». Jenta hadde vorte tvungen ut i prostitusjon og hadde hamna

i ulukka. Vestmannen omtalte med forakt dobbeltmoralen i samfunnet som fordømte seksualdrift samstundes som det aksepterte at dei pengerike kunne kjøpe seg sex. Slike jenter

var reduserte til «røyr som kristelege brukar til avlaup for raaskapen sin» («Frå samfundslivet», 1889), skreiv Vestmannen.

Det var eit hardt slag for heile kretsen då Synnøve Riste døydd i barselsfeber i 1889. Nekrologane lét etter seg eit tydeleg bilete av Synnøve som den drivande krafta i miljøet. Ho var, som Steinsvik skreiv, «fjøyra som dreiv». Særleg når det gjaldt synet på kvinner og plassen til kvinna i samfunnet, spela ho ei spesielt viktig rolle. Men også i det praktiske arbeidet var ho avgjerande. Skriftene ho etterlét seg, tyder på at det ikkje berre var enkelt å vere ei sterk kvinne midt i ein puritansk reaksjon («Synneve Riste», 1889; «Synneve Riste er død», 1889; Vassbotn, 1889a; Vassbotn, Rotevatn, Heltne, Aasen, & Brudevoll, 1894).

Opplysing og framgang

Desse stridane mellom dei unge radikale og dei «preste-tru» hadde alltid eit maktaspekt ved seg. Vestmannen førte ikkje berre kamp for opplysing, men

*«Den hardaste striden stod
det likevel om kvinna sin posisjon
i lokalsamfunnet»*

også mot dei tradisjonelle autoritetane. Innimellom var kampen for opplysning og striden mot prestetru autoritetar to sider av same sak, slik som eit stykke frå 1887 om skulebarn og pedagogikk. Ein anonym skribent fortel om då han var lærar og presten kom for å høyre borna. Ein liten gut fortalde bibelsoga, og kom til å seie at «Jesabel var kjerringi aat Ahab». Då vart presten harm – slikt språk får ein ikkje bruke om Gud, skjente han. Lærarsveinen kjente seg ille til mote, men måtte berre bite det i seg, og guten miste heilt lysta til å snakke (Vestlandsposten?, 1887). Det var ikkje berre kvinna som vart knua til trældom av det strenge blikket til prest og prestetru, men også skuleborn, meinte *Vestmannen*. Den autoritære puggeskulen stod i skarp kontrast til opplyssingsidealet for læring der leik og utfalding var naudsynt for at borna skulle slå ut i full blom.

På lærarmøtet i Volda prosti i 1889 kom det til skarp diskusjon om både pedagogikk og målsak («Målsaka og vantru», 1889). Fedraheimen fortalde at

nokre lærarar meinte at skuleborna nærast var som smådjevlar å rekne, smådjevlar som måtte temjast og tukkast. Stykket er polemisk i stilen og kan ikkje utan vidare reknast som ein rettvis representasjon av motstandaren sitt argument. Men stykket gir oss i alle fall eit innblikk i bondeanarkistane sitt syn på korleis læring og skulegang burde gå føre seg i eit fritt samfunn som lèt den barnlege kreativiteten bløme. Slik sett er desse stykka tidlege døme på framveksten av ein anarkistisk pedagogikk (må ikkje forvekslast med fri læring eller fri oppseding) som seinare fekk norske talspersonar som Kristofer Hansteen, og ei rad europeiske og amerikanske variantar (Hansteen, 1900; Haworth, 2012).

Eit siste aspekt av striden skal også nemnast: Dei seksuelle undertonane i skildringa av dei karismatiske lekpredikantane. Allereie Synnøve Riste skreiv i brevet til Anders Hovden at lekpredikanten ikkje hadde problem på jentefronten. Dei unge jentene sverma rundt han. Anders Vassbotn tok argumentet

eit steg vidare i ei litterær reiseskildring trykt i 1890. Han er komen nesten heilt heim då han får auge på lekpredikant Bø som står mellom nokre kvinner. Bø er på turne fram på Rotevatn og ned i Vassbotn. Ei av kvinnene har smerter i bringa, og lekpredikanten, med bibelord på leppene, legg varleg øyret sitt inn til bringa hennar. Slik blir dei ståande eit bel, medan Vassbotn bestemmer seg for å gå vidare. Synet av predikanten som legg øyret på bringa til kvinna, vert hengande i lufta som ein metafor på alt som er gale med den puritanske vekkinga: Smerter i brystet som burde ha vore handsama av ein lækjar, ikkje ein lekpredikant. Preike og bøn som middel til å forføre. Den puritanske vekkinga som ei utløyning av djupe lengsler med seksuelle undertonar (Bjørn Botnen (Anders Vassbotn), 1890).

Anti-autoritær kollektivism

Det er av fleire årsaker naudsynt å bruke litt tid på å freiste å sirkle inn radikalismen som vaks fram i avismiljøet i Volda

og andre liknande stader på denne tida. Det finst ein del litteratur om nynorskavisene, Garborg, Steinsvik og bonderadikalismen på slutten av 1800-talet. Mesteparten er enten ramma inn av historia om framveksten av eit nynorsk skriftspråk, ein norsk litteratur eller norsk nasjonalisme og sjølvstende frå Sverige. I desse perspektiva vert inspirasjonen frå frilyndte kommunistar som Kropotkin, Tolstoj, Parsons osv. som kuriosa å rekne, ei avsporing på vegen mot forteljinga om Noreg, nordmenn og eit norsk språk. Dermed har det vorte lagt mindre vekt på analysen av kva rolle avisa spela i arbeidet med å tenkje gjennom stridsspørsmåla og endringsprosessane i tida. Også i den andre store tradisjonen av norsk historie frå slutten av 1800-talet og utover fell viktige aspekt ved bonderadikalismen utanfor ramma. Mykje god historie er skriven om småbøndene som vart industriarbeidarar og var med på å bygge opp fagrørslar og arbeidarparti. Men også her har den frilyndte bondekommunismen ein tendens til å falle utanfor rammene for forteljinga som gjerne strøymar forbi den

«Det var ikkje berre kvinna som vart knua til trældom av det strenge blikket til prest og prestetru»

Arne Garborg, som malt av Eilif Peterssen i 1894. Garborg var også ein bondeanarkist, med sin djupe og filosofiske politisk tenking.

russiske revolusjon, Moskva-tesane, Tranmæl, Gerhardsen og sosialdemokratiet. Marxistisk-inspirerte historikarar kan fort kome til å oversjå antikapitalisme, som ikkje høver inn i den marxistiske eller leninistiske framstillinga av klassekamp og kapital.

Av dei norske bondeanarkistane var det utan særleg tvil Arne Garborg som kom djupast i filosofisk og politisk tenking. For Garborg var det nettopp dette tvisynet som skilte han frå dei som kalla seg «vitskaplege sosialistar», og som meinte dei hadde greie på dei grunnleggande drivkreftene i samfunnet. På den eine sida var Garborg, som Émile Zola, naturalist. Han meinte at det var naudsynt å strekke seg nådelaut etter sanning, men i motsetnad til Zola trudde ikkje Garborg at det var råd å vere objektiv. Det var uråd å sjå verda utan ein subjektiv posisjon. Tvisynet kom

også til synes noko seinare då han skreiv at han las Nietzsche og Tolstoj på same tid. Noko motviljug måtte han vedgå at han stort sett heldt med Nietzsche.

Poenget her er å drage opp nokre grensegangar mellom den norske anarko-kommunismen som vaks fram i Vestmannen, og marxismen. Steinsvik, Garborg og dei andre var nok inspirerte av Marx og den politiske økonomien, men kunne ikkje godta framstillinga av klassekampen som fundamental drivkraft, slik som vitskaplege sosialistar hadde framstilt det. Det kollektive aspektet måtte sjåast på som ein halvpart av heilskapen der fridom alltid måtte vere den andre. Samstundes er det viktig å avgrense mot individualismen til dei litterære bohemanane og individualistiske kapitalistar nettopp fordi bondeanarkistane søkte kollektive løysingar.

Nettopp difor kan me finne ei rad artiklar der Vestmannen, Fedraheimen og Den 17de Mai bed bøndene om å lære av arbeidarane. I tillegg trykker dei gjerne Karl Marx' eigen analyse av bondestanden i revolusjon og reaksjon («Arbeidar og bonde», 1889; Marx, 1894). Solidariteten med arbeidarrørsla gjekk både til streikande norske kvinner på fyrstikkfabrikkane eller Seglduksfabrikken og til dei dødsdømde fagforeiningsleiarane i Chicago. Avrettinga av anarkistane i Chicago gjorde inntrykk og var nok også medverkande årsak

til at Vestmannen vart stadig meir radikal (Parsons, 1891; «Sosialistane gjorde oppstyr burt i Amerika no når dessa anarkistane vart drepne», 1887; Spies, 1890; Steinsvik?, 1894). Dei siste

månadene av levetida til avisa stod det på fyrste side i Vestmannen: «Anarko-kommunistisk organ».

Også mot Tolstoj og det «idylliske bondesamfunn» lyt me gjere nokre avgrensingar (Langen, 1957). Det var ikkje berre idyll i Volda i slutten av 1880-åra. Rasmus Steinsvik skreiv i 1889 ein detaljert gjennomgang av slektskap og maktrelasjonar i grenda, der han sette eit skarpt søkelys på bondehøvdingane. Alliansen med bondehøvdingane hadde vore naudsynt i stri-

*«den pietistiske rørsla forvandla
dei unge kvinnene til stille, alvorlege
og sarte vesen»*

den mot embetsmennene, hevda han, men no var det på tide å ta striden mot høvdingane (Steinsvik, 1889). Det vil likevel vere feil å antyde at inspirasjonen fyrst og fremst kom utanfrå. Kunnskap om Nietzsche, Tolstoj, Kropotkin, Parsons osv. kom gradvis og litt etter litt. Mange av dei tekstane som eg her har referert til, er skrivne etter at striden i Volda var på det hardaste. Dei er mest av alt interessante fordi dei syner kva slags forfattarar og tekstar bondeungdomen festa seg ved i leitinga etter svar på dei mange spørsmåla som samtida deira stilte. Gjennom Fedraheimen kom dei i kontakt med eit stort nettverk av radikale arbeidarlad og tidsskrift. Spaltene byrja snart å få artiklar frå arbeidaraviser i England, Tyskland, Italia og USA. Her var perspektiva nye og friske, sakene snudde heilt om, slik som i sakene om europeisk imperialisme i Afrika. Brått var det ikkje europearane som var heltane.

Likevel må dei sterkaste og utløyssande kreftene i radikaliseringsprosessen ha kome innanfrå. Det var til dømes lite om posisjonen til kvinner å hente frå dei internasjonale blada, dersom ein skal bygge på det utvalet som Vestmannen trykte. Derimot var det ein lang lokal tradisjon for relativt stort sjølvstende og aktiv deltaking for kvinnene. Dei unge kvinnene kunne til dømes bu fleire veker og månader på setrene som budeier. Det gav dei ei viss form for sjølvstende, slik fleire bøker om livet på setrene har synt (Hustadnes, 2005, 2007). Bøker frå den tida syner også ein god del foto som fortel om aktive kvinner som gjekk på ski, klatra i fjellet og deltok saman med menn i arbeid på gardane. I lange periodar medan mennene måtte reise på fiske, var det kvinnene som sytte for gardane åleine heime. Kvinnene hadde lært seg å greie det meste, enten det no gjaldt arbeid på garden, i fjellet eller i lek. Difor var det at Synnøve Riste vart vonbroten då ho såg at den pietistiske rørsla forvandla dei unge kvinnene til stille, alvorlege og sarte vesen.

Også andre lokale tradisjonar peikar framover til den kollektivistiske retninga som ungdomsopprøret i Volda fekk i 1880-åra. Gardbrukarane hadde til dømes ein lang tradisjon for å gå saman i dugnad, samnøyte, som dei kalla det, for å hjelpe kvarandre

Rasmus Steinsvik (1863–1913), redaktør og forfattar. Fotokjemisk postkort, fotograf: Gustav Borgen (Christiania). Eier: Nasjonalbiblioteket.

når det trongst. Og gjennom arbeidet med skuledrifta hadde mange i bygda lært samarbeid og organisering av komplekse prosjekt. Slik drog særleg sanitetskvinnene seinare i gang arbeidet med å få til eit sjukehus og ei rad andre tiltak.

Men opprøret var ikkje anti-kristendom

Det synest klart at Rasmus Steinsvik vart ateist og heldt fram med å vere det resten av livet sitt, men han var ikkje meir anti-kristeleg enn at han gifta seg med Martha, som vart den fyrste norske kvinna som heldt preike i ei kyrkje. Arne Garborg var også ateist, men skreiv så godt og djupt om etiske spørsmål, til dømes i *Jesus Messias*, at han offentleg måtte nekte for at han hadde vorte kristen. Anders Hovden studerte teologi og vart prest, men skreiv likevel vakre, erotiske dikt. Ivar Mortensson-Egnund, redaktør av Fedraheimen og ein god ven av Garborg og Steinsvik, hadde også studert teologi. Anders Vassbotn skreiv

songen «Å leva det er å elska», som slutta med linja «å spegla ein himmel av». Men då han fekk spørsmål om å trykke songen i den nye salmeboka, med justeringa «spegla Guds himmel av», var han ikkje verre på det enn at han takka ja.

På denne bakgrunnen kan ein knapt seie at opprøret var anti-kristent. Tvert imot fann alle desse stor inspirasjon i kristen etikk, om ikkje i den forma som kyrkja forkynte. Jesus var eit slags etisk ideal, også for dei som ikkje var kristne.

Det kan igjen vere naturleg å samanlikne med Tolstoj. Han stod for ein kristendom utan kyrkje, inspirert av Jesus, men utan presteskap. Det høyrst kanskje underleg ut, men kristne anarkistar har ein lang tradisjon innanfor den anarkistiske rørsle. Her i Noreg var det Kristofer Janson og hans unitariske kyrkje som kanskje stod nærast Tolstoj i å forkynne ei kristen lære utan presteskap. Ikkje uventa fekk Janson brei dekning i avisa Den 17 de Mai, redigert av Steinsvik og Garborg, då han kom heim att frå USA i 1890-åra.

Korleis gjekk det?

Vestmannen var misnøgd med stortingsmann Aarflot, og sette i gang ein kampanje mot attval. Det var kanskje ikkje noko sjakktrekk. Stortingsmann Aarflot var onkel til Synnøve og eigar av trykkeriet på Ekset, men Vestmannen meinte at dei gamle kreftene i Venstre hadde svikta. Det heile enda med at avisa vart kasta ut av trykkeriet. På kort sikt løyste dei problemet då Gjærder bygde eit nytt, men striden hadde kosta abonnentar og stønad. Dessutan hadde kristne i Volda starta eit eige blad i konkurranse med Vestmannen. Kritisk vart det då Synnøve vart gravid. Det var ikkje mannen Per som var barnefaren, syntet seg, men Rasmus Steinsvik. Som ein kan tenkje seg, så vart ikkje venskapen mellom Per og Rasmus heilt det same etterpå, og då Rasmus Steinsvik fekk brev frå Ivar Mortensson-Egnund med spørsmål om han ville ta over Fedraheimen, tok han like godt med seg trykkeriet,

trykkaren Gjærder og kona hans og reiste til Tynset det Fedraheimen heldt til.

Nokre månader seinare kom meldinga om at Synnøve var død i barselsfeber. No kunne det sjå ut til at alt var tapt. Synnøve var død, Rasmus sat på Tynset og Per og Rasmus veksle hatske brev. Likevel vert det for enkelt å slutte her, for målskulen gjekk vidare. Per Riste heldt fram med undervisning i Ristegarden på Rotset, i fyrste omgang saman med Anders Hovden. Gradvis vart også prestane omvende til målsaka. Anders Vassbotn og Ola Rotevatn vart vyrde karar i bygda etter å ha reist omkring i landet og verda – begge vart valde til ordførar. Anders Vassbotn vart også

stortingsmann for Venstre gjennom mange periodar. Rasmus Steinsvik lukkast ikkje med å halde liv i Fedraheimen, men greidde seinare å bygge opp Den 17de Mai til å verte den fyr-

ste store riksdekkande avisa på landsmål. På sett og vis var det mildare og meir diplomatiske utgåver av dei opprørske bondeanarkistane som tok plass som akta redaktør i Oslo og ordførarar i Volda, men det er fort gjort å oversjå kor mange av ideane dei kjempa for, som slo igjennom i lokalsamfunnet. Det gjaldt ikkje berre i målsaka, men også skulesak, kampen for stemmerett for alle og sjølvstende frå unionen med Sverige.

På mange måtar var striden rundt bondeanarkistane i Vestmannen med på å forme bygda for framtida. I stor grad slo tankane i Vestmannen gjennom i lokalsamfunnet, sjølv om det tok tid.

Konklusjon

Eg har ein mistanke om mange slike historier er med på å forme forståingshorisonten vår når me i dag møter og diskuterer samtidige spørsmål knytte til fridom versus religiøse innskrenkingar av fridom. Då eg vaks opp i Volda, var det ikkje lov til å danse på fest på ungdomsskulen, og kommunestyret diskuterte eit framlegg om å forby sal av surmjølk fordi surmjølk inneheld litt alkohol.

*«Kritisk vart det då Synnøve
vart gravid»*

Det finst sikkert mange som kan relatere dei personlege historiene sine til kampen for individuell fridom mot religiøse påbod. Den samla kollektive førestillinga vår om frigjerings inkluderer forteljingar om komikarar som parodierer prestar, om Agnar Mykle, Jens Bjørneboe, Friele, Beranek osv. Dei er alle ein del av vår sosialt konstruerte horisont for å forstå framveksten av ytringsfridom i Noreg.

Vestmannen er berre ein liten av mange slike episodar, men eg trur likevel at han fortel noko som er verdt å ta med seg. Eg trur det er særleg tre årsaker til at utfallet av striden rundt Vestmannen trass alt vart eit positivt bidrag til nytenking og re-orientering i lokalsamfunnet.

For det fyrste slår det meg kor inkluderande Vestmannen var. Her fekk alle slepe til, også dei som ville kritisere redaktøren. Vestmannen var ofte saftig og spøkefull i stilen, med retorisk snert, på alle måtar «moderne», men samstundes alltid vyrdsam i språk med omtanke i stil og form. På alle måtar minner argumentasjonsmåten i Vestmannen om dei råda Arne Næss seinare gav for å dyrke fram ein god offentlig debatt. Det var nettopp inkludering av motstandaren i debatten som la grunnlaget for at den kollektive refleksjonen kunne munne ut i produktive resultat.

For det andre var avisa samstundes eit auge ut til verda. Redaktøren og skribentane var så nyfikne på nye forklaringar, synsmåtar og perspektiv at dei søkte seg ut i verda. Slik vart avisa eit ting for kollektiv refleksjon, ein stad der endogene prosessar møtte eksogene, og forklaringar og perspektiv utanfrå kunne bryne seg på indre erfaringar. Heilt avgjerande i denne kollektive tenkjeprosessen var det som filosofen Roy Bhaskar legg vekt på: Det går føre seg ein permanent interaksjon mellom den sosiale verda og naturen som omgir oss og som me er ein del av. Denne interaksjonen medverkar til å forme og skape diskursane våre. Særleg fekk vitskap med ny

innsikt om sjukdom, elektrisitet, fjøsstell osv. mykje å seie for diskusjonen. Det var også startpunktet for at den ordrette tolkinga av Bibelen vart utfordra, og dermed også kyrkja si makt. Vestmannen er eit døme på korleis global kommunikasjon med post, telegraf, nettverk av aviser osv. medverka til å skape endringsprosessar lokalt.

For det tredje trur eg det var avgjerande at Vestmannen ikkje gjekk inn for motstand (resistance), men *resilience*. Eg brukar her det engelske omgrepet for å knyte meg til ny litteratur om sosial resilience, om korleis sosiale fellesskap gjennom sjølvorganisering og autonom læring kan finne nye løysingar når kriser råker. Den grunnleggande årsaka til striden låg i den omfattande krisestemninga som fylgde med det store hamskiftet. Den pietistiske reaksjonen må reknast som ein slags

motstand mot endringane som trengde seg på. Men Vestmannen ville ikkje bevare det som hadde vore. Vestmannen ville overvinne, skape noko nytt. Dermed vart avisa ein stad for kollektiv autonom læring – for re-konstruksjon av den førestilte fellesskapen i Volda.

*«kommunestyret diskuterte
eit framlegg om å forby sal av sur-
mjølk fordi surmjølk inneheld
litt alkohol»*

Litteratur

- (1887). Vinteren er aa segja komen. *Vestmannen*, p. 2. Henta frå <http://sedak.ikamr.no/2012/sed0012-aasentunet/sed0012016/01/#/3/zoomed>.
- (1889). Arbeidar og bonde. *Fedraheimen*, 13 (14), 56.
- (1889). Målsaka og vantru. *Fedraheimen*, 13 (18), 71.
- (1889). Nyt offer. *Fedraheimen*, 13 (29), 114.
- (1887, 02.11.). I herradstyrelsesmøtet no måndag var spørsmålet um den høgre almugeskulen framme igjen. *Vestmannen*, p. 2. Henta frå <http://sedak.ikamr.no/2012/sed0012-aasentunet/sed0012016/01/#/5/zoomed>.
- (1887, 02.11.). Sosialistane gjorde oppstyr burt i Amerika no når dessa anarkistane vart drep-

- ne. *Vestmannen*, p. 3. Henta frå <http://sedak.ikamr.no/2012/sed0012-aasentunet/sed0012016/01/#/5/zoomed>.
- (1887, 07.12.). Ein læresvein fraa maalskulen på Rotset. *Vestmannen*, p. 2. Henta frå <http://sedak.ikamr.no/2012/sed0012-aasentunet/sed0012016/01/#/15/zoomed>.
- (1887, 21.12.). Um skulemeisterinnsetjingi. *Vestmannen*, p. 1. Henta frå <http://sedak.ikamr.no/2012/sed0012-aasentunet/sed0012016/01/#/18/zoomed>.
- (1888, 15.02.). Nokre ord om opplysning. *Vestmannen*. Henta frå <http://sedak.ikamr.no/2012/sed0012-aasentunet/sed0012016/01/#/33/zoomed>.
- (1889). Frå samfundslivet *Fedraheimen*, 13(50), 199.
- (1889). Synneve Riste er død. *Fedraheimen*, 13 (44), 175.
- (1889). Synneve Riste. *Fedraheimen*, 13 (45), 177.
- Aasen, N.J. (1887, 16.11.). Lat kvinna få røysterecht. *Vestmannen*, p. 2. Henta frå <http://sedak.ikamr.no/2012/sed0012-aasentunet/sed0012016/01/#/9/zoomed>.
- Barsky, R.F. (1997). *Noam Chomsky: a life of dissent*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Barstad, A. (1888, 08.02.). Om folkeoplysningen (innledningsforedrag holdt i «Laget Ungdom»). *Vestmannen*. Henta frå <http://sedak.ikamr.no/2012/sed0012-aasentunet/sed0012016/01/#/30/zoomed>.
- Botnen, Bjørn (Anders Vassbotn) (1890). Vekkjelseliv (frå ei sunnmørsbygd). *Fedraheimen*, 14(8), 31.
- Botnen, N. (1889). Folkehøgskulen i Seljord. *Fedraheimen*, 13(15), 58.
- Brudevoll, O. (1887, 30.11.). Lærarposten i Folstaddalen. *Vestmannen*, p. 2. Henta frå <http://sedak.ikamr.no/2012/sed0012-aasentunet/sed0012016/01/#/13/zoomed>.
- Douzinis, C., Žižek, S., Badiou, A., Balibar, E., Bosteels, B., & Buck-Morss, S. (2013). *The Idea of Communism*: Verso.
- Frå Horndalen. (1888, 01.02.). *Vestmannen*. Henta frå <http://sedak.ikamr.no/2012/sed0012-aasentunet/sed0012016/01/#/28/zoomed>.
- Gausemel, S. (1937). *Rasmus Steinsvik*. Universitetet i Oslo, Oslo.
- Grepstad, O. (2006). *Viljen til språk: ei nynorsk kulturhistorie*. Oslo: Samlaget.
- Hansteen, K. (1900). *Unnervisning uten dogmer*. Kristiania.
- Haworth, R.H. (2012). *Anarchist Pedagogies*. Oakland: PM Press.
- Hustadnes, V. (2005). *Sæterliv i Voldafjell : [1]: Sætrar langs Austefjorden frå Fylsvik til Volda*. Austefjorden: Valborg Hustadnes.
- Hustadnes, V. (2007). *Sæterliv i Voldafjell : 2 : Sætrar i Bjørkedalen - Folkestad - Dalsfjorden*. Austefjorden: Valborg Hustadnes.
- Høydal, R. (1995). *Det kulturradikale trugsmålet – eit tildriv til etableringa av Voldens Privatseminarium. Volda Lærarskule 1895–1995*. Volda
- Krokvik, J. (1987). P.M. Gjærder (1862–1940). *Tidsskrift for Vanylven sogelag*.
- Kropotkin, P.A.k. (2007). *The Conquest of Bread*.
- Langen, K. (1957). *Ivar Mortensson Egnund*. Oslo: Samlaget.
- Marx, K. (1894). Napoleon og småbonden. *Den 17de Mai*, 1 (11), 3.
- Messer-Kruse, T. (2011). *The trial of the Haymarket anarchists: terrorism and justice in the Gilded Age*. New York: Palgrave Macmillan.
- Parsons. (1891). Parsons arbeidarsong. *Fedraheimen*, 15(4), 13.
- R., P. (1888, 08.02.). Den nye liturgia. *Vestmannen*. Henta frå <http://sedak.ikamr.no/2012/sed0012-aasentunet/sed0012016/01/#/30/zoomed>.
- Risnes, B. (1985). *Olaus J. Fjørtoft : biografi og tekstar*. Oslo: Samlaget.
- Riste, O. (1970). Rotset. In P. Aarviknes (Ed.), *Volda-soga : gardar og slekter : 1*. Volda: Volda bygdeboknemnd.

- Riste, P. (1888, 01.02.). Syndeflodi. *Vestmannen*. Henta frå <http://sedak.ikamr.no/2012/sed0012-aasentunet/sed0012016/01/#/30/zoomed>.
- Spies, A. (1890). Or forsvartalen til August Spies. *Fedraheimen*, 14(6), 24.
- Steinsvik, R. (1889). Bygdearistokrati. *Fedraheimen*, 13 (15), 58.
- Steinsvik, R. (1889). Eit offer. *Fedraheimen*, 13 (39), 156.
- Steinsvik, R. (1894). Nye voner. *Den 17de Mai*, 1 (127), 1.
- Steinsvik, R. (1894, 11.01.). 1. mai. *Den 17de Mai*, 1, 1.
- Steinsvik, R. S. (1887, 02.11.). Aalmenn Røysterecht. *Vestmannen*, p. 4. Henta frå <http://sedak.ikamr.no/2012/sed0012-aasentunet/sed0012016/01/#/4/zoomed>.
- Thesen, R. (1933). *Arne Garborg*. Oslo: Aschehoug.
- Uppdal, K. (1990). Røysingfolket: Sjugur Rambern og bøndene. Dansen gjennom skuggeheimen / Kristofer Uppdal (Vol. [8]). Oslo: Aschehoug.
- Vassbotn, A. (1889a). Ein lauvdusk paa gravi aat ei framstigskvinna. *Fedraheimen*, 13(46), 183.
- Vassbotn, A. (1889b). Horndalens Folkehøgskule. *Fedraheimen*, 13(39), 156.
- Vassbotn, A., Rotevatn, O., Heltne, L., Aasen, J., & Brudevoll, O. (1894, 10.05.). Synnøve Riste. *Den 17de Mai*, 1, 1.
- Øyehaug, I.R. (1995). *Synnøve Riste: «Fjøyra som dreiv»: målstrid og kulturkamp i 1880-åra*. Ålesund: Sunnmøre museum.

Sametingsbygningen i Karasjok. Bygningen stod ferdig i 2000.

Fra usynlig til synlig

Omtaler av samer i avisa Nordlys 1970–2000

Arne Johansen Ijäs
Førstelektor, Samisk høgskole,
Kautokeino
arneji@samiskhs.no

Fra 1970 ser man at interessen for minoriteter øker i den vestlige verden. Dette skulle gi seg utslag i at minoriteter og minoritetssaker ble mer synlige i media. Denne artikkelen tar for seg dekningen av samene i avisen Nordlys i perioden 1970–2000. Hvor mange samiske saker ble skrevet, og hva er innholdet i dem? Artikkelen ser også på hvordan utviklingen har vært i perioden når det gjelder antallet saker som omhandler samer, og hva som kan forklare eventuelle svingninger.

Samene er Norges eneste urbefolkning og er i Grunnloven likestilt med nordmenn som ett av to folk. Samene har sine tradisjonelle bosettingsområder i Norge, Sverige, Finland og Russland. Vanlige anslag er at det mellom 50 000 og 80 000 samer totalt. Norge er det landet som har den største samiske befolkningen, anslagsvis rundt 40–50 000. Fra midten av 1800-tallet ble det innledet en kulturpolitisk linje overfor samene og kvenene med en stadig klarere fornorskingsprofil. Skolelovene fra slutten av 1800-tallet slo fast at all undervisning skulle foregå på norsk, og det ble nærmest utarbeidet et premieringssystem for de lærerne som klarte å fornorske mest. Resultatet var at det samiske språket og kulturen ble borte i de fleste kyst- og fjordstrøkene i Troms og Finnmark. Den kanskje viktigste begivenheten i etterkrigstida er Alta-saken, neddemmingen av Alta–Kautokeinovassdraget som startet i 1979. Mange samer deltok i motstanden mot kraftutbyggingen, og striden før-

te til en bevisstgjøring både blant samene og i den norske befolkningen for øvrig. Sametinget ble opprettet som et resultat av Altasaken og offisielt åpnet av kong Olav i 1989.

En bok som kom til å få stor betydning for forskningen omkring minoriteters representasjon i majoritetsmedier, var Edward W. Saids *Orientalismen*, som kom ut i 1978 (Said, 1978). I boken var han kritisk til det negative bildet Vesten hadde skapt av Orienten som irrasjonelt, uutviklet og ukultivert. Orienten ble framstilt som et kontinent som trengte Vestens hjelp. I Norden har forskningsfeltet minoriteter og medier oftest tatt utgangspunkt i innvandrere og ikke i nasjonale minoriteter (Horsti, 2008, s. 280; Tuftes, 2001). Dette har også vært tilfellet i Norge. Forholdsvis lite har vært gjort når det gjelder den samiske minoriteten og majoritetsmediene.

Nordlys er en avis med hovedredaksjonen i Tromsø. Avisen ble i sin tid grunnlagt av Arbeiderpartiets første stortingsrepresentant, den legendariske presten Alfred Eriksen på Karlsøy, og kom ut med sitt første nummer på Karlsøy 10. januar 1902. Avisen ligger ikke midt i det samiske kjerneområdet, men er en sentral avis for samer i Troms og Vest-Finnmark. Avisen er en sterk regionalavis, og har lange tradisjoner som menings- og kommentaravis. Nordlys er og har lenge vært den største avisen i Nord-Norge med et opplag på rundt 21 000 ifølge Mediebedriftenes landsforening (Mediebedriftenes landsforening), men avisen hevder at den når ut til langt flere, og den kommer ut både som nettavis og e-avis (Nordlys 20.3.2015). Reidar Nielsen fra Finnmark ble redaktør i 1974, og var redaktør under Alta-konflikten. De skarpeste brytningene mellom journalistene og den redaksjonelle ledelsen kom i denne perioden fra 1979 til 1981. Den

kanskje mest markante redaktøren fra 1980-årene var Ivan Kristoffersen. Han avløste Reidar Nielsen som ansvarlig redaktør i 1982 og satt fram til 1997. I hans periode ble de tette båndene til Arbeiderpartiet kuttet, og tiden som partiavis var over. En avvikling av partipressen fant for øvrig sted over hele landet (*Norsk presses historie 1660–2010, 2010, bind 3, s. 146–147*)

Metode

Min hovedmetode i denne artikkelen er kvantitativ innholdsanalyse med de muligheter og begrensninger som det medfører. Sigurd Allern framhever metoden som velegnet når det gjelder større datamengder, og når man skal finne «typiske trekk» ved innholdet i medietekster. Den kvantitative innholdsanalysen betyr altså ikke at man ren-dyrker tall eller det som går an å måle, men at den også beskjeftiger seg med kvalitative vurderinger (Allern 2001, s. 76–77). Den kvantitative innholdsanalysens hovedpoeng er å få fram underliggende meninger og forhold ut fra statistikk og tall.

Når jeg bruker betegnelsen *samisk sak*, er det et innslag som har et samisk hovedfokus, men ikke at saken er skrevet på samisk. Dette er ikke uproblematisk fordi en samisk sak er forskjellig i et samisk område og et norsk. Eli Skogerbø avgrenset definisjonen til at innslaget må «omhandle – i noen grad – samiske forhold, altså at saken spesielt handler om samisk næringsliv, kultur, politikk eller annet, og at det går fram av sammenhengen saken blir presentert» (Skogerbø, 2000, s. 36).

Kildene til artikkelen er altså saker i Nordlys som er gjennomgått som mikrofilm og i A-tekst. Jeg bruker antall samiske saker som grunnlag for registrering. Det betyr at jeg teller saker med samisk hovedfokus og registrerer dem i forhold til «norske» saker. Nordlys inneholdt 320 506 saker i alt i 1970 (Christensen og Tjelmeland, 2004, s. 380). 22 av disse var altså samiske. Jeg deler min undersøkelsesperiode i tre: fra 1970 til 1978, fra 1979 til 1981 og fra 1982 til 2000. Dette gjør

jeg fordi saksmengden i 1970-årene fortsatt er lav og synet på samene et helt annet enn i dag. Perioden fra 1979 til 1981 er da striden om Alta-utbyggingen raste. Den fikk store utslag for samers plass i mediene, og senere for synet på samer. Tiden fra 1982 til 2000 er perioden da samekulturen blir mer kjent og samene innlemmes i riket av offisielle myndigheter. Assimileringspolitikken er over.

Samer i mediene før 1970

Før 1950 var det lite stoff som omhandlet samer i norske medier, særlig i riksmidlene, men Nordlys var heller ikke noe unntak i så måte. Samer opptrådte også innenfor få tema. I sin undersøkelse om minoriteter i norsk presse gjennom hundre år påpeker Elisabeth Eide og Anne Hege Simonsen at de ofte ble framstilt som femtekolonnister og som fullstendig fremmede overfor det

moderne samfunnet med sine tekniske hjelpemidler (Eide og Simonsen 2007, s. 32–35). Først i forbindelse med Samekomiteens innstilling i 1959 fikk Nordlys gradvis øynene opp for at det samiske var mer enn reindrift og eksotisk kultur. I begynnelsen av 1960-årene var det to journalister med samisk bakgrunn i Nordlys, Edmund Eriksen og Erling Hirsti, som begynte å vise interesse for å ta opp samiske spørsmål (Christensen og Tjelmeland, 2004, s. 406–424).

Samer i Nordlys i 1970-årene

Jeg starter med en gjennomgang av antall saker i 1970-årene. Dette inkluderer alle typer saker, både store reportasjer, små notiser og inserater eller leserinnlegg.

Tabell 1. Saker med samisk hovedfokus i Nordlys 1970–1978

År	Nordlys
1970	22
1971	15
1972	15

1973	23
1974	36
1975	48
1976	36
1977	31
1978	31

Tallene var lave i forhold til «norske» saker. I 1973 var antallet bare 23, i 1974 36 og i 1977 var det 31 samiske saker. Dette skal utgjøre rundt 1 promille av det totale nyhetsstoffet (Christensen og Tjelmeland, 2004, s. 380).

Hva skrev så Nordlys om samer og samiske forhold i 1970?

Fordelingen av stoff var dominert av to hovedtema: politikk og kultur. I 1970 var diskusjonen om utbygging av Alta–Kautokeinovassdraget i gang, og et aktuelt alternativ for å utnytte kraftressursene maksimalt var på det tidspunktet å demme ned hele den samiske bygda Masi i Kautokeino kommune. I Nordlys ble det i 1970 laget fem nyhetsreportasjer i forbindelse med planene om å demme ned Masi-bygda.

Tabell 2. Saker med samisk hovedfokus i Nordlys i 1970

Dato	Tittel	Tema	Sjanger
20.02.	Samekulturen er en anakronisme	Kultur (Politikk)	Inserat
10.04.	Lappologen Adolf Steen er død	Minneord	Annet
21.04.	Ingen lærermangel ved Samisk gymnas	Skole/Utdanning	Nyhetsartikkel
24.04.	TV serverte forbudt reinslakting i et program	Kultur (Media)	Nyhetsartikkel
29.05.	Samene må få språklig rettigheter (Stortinget)	Kultur (Språk)	Nyhetsartikkel
06.06.	Samisk kultur berikelse for hele samfunnet (førsteside)	Kultur (Politikk)	Nyhetsartikkel
07.07.	Tabbe om reindriftsskolen flyttes	Skole/Utdanning	Notis
27.07.	Samisk kirkestevne på Lyngseidet	Kultur (Religion)	Nyhetsreportasje

Fra serien om samegutten Ante. Sverre Porsanger som Ante, og Nils Utsi som hans far.

Kultursakene var den andre store hovedgruppen av saker i 1970 og utgjorde samlet over 30 prosent av de samiske sakene. To reportasjer handlet om det samiske språket og viktigheten av at det skulle bestå.

Tradisjonelt har reindriften vært et område som de nasjonale nyhetsmediene alltid har interessert seg for. I tillegg har næringen i alle fall lokalt i Nord-Norge ofte oppfylt nyhetenes krav til konflikt fordi det har handlet om indre stridigheter i næringen og konflikter i forhold til norske interesser. I 1970 var det imidlertid bare én sak i Nordlys som direkte omhandlet reindriften.

Politikk dominerte som nyhetstema også i 1975, og innenfor dette feltet var det tydelig at spørsmålet om utbygging av vannkraft i tradisjonelle samiske områder var blitt et tema som mye sterkere enn tidligere engasjerte både vanlige avislesere, samer og norske myndigheter. I Troms fylke hadde det blitt gjennom-

ført store kraftutbygginger med regulering av mange elver og vann i 1950-, 1960- og tidlig i 1970-årene, og nye utbygginger stod for tur. Det hadde i liten grad vært debatt om de samiske rettighetene i forbindelse med disse utbyggingene. Samene hadde fått økonomisk kompensasjon for tapt beiteland som plaster på såret uten at andre erstatningsformer var aktuelle. I

1975 var man klar til å sette i gang en ny, stor utbygging i Skibotndalen i Nord-Troms, og dette var grunnlag for mange av de samepolitiske sakene i Nordlys.

*«noen mente at reindriften
var en gammeldags næring som
ikke hadde noen framtid»*

I 1975 fikk reindriften en nokså stor dekning i forhold til resten av samisk stoff og utgjorde 15 prosent. I tillegg var dette temaet innbakt i de politiske sakene om vannkraftutbyggingene. Mange av innslagene satte fokus på reindriftens framtid, og noen mente at reindriften var en gammeldags næring som ikke hadde noen framtid.

Ellers inneholdt Nordlys i 1975 flere innslag om samisk

kultur av forskjellig slag, i alt 15 saker, som utgjorde 21 prosent av alle samiske saker. Det nye universitetet i Tromsø markerte tidlig en tydelig samisk profil og var kilde til flere nyhetsoppslag. En kulturbegivenhet som ble gjenstand for stor medieoppmerksomhet, var filmserien om samegutten Ante, som NRK sendte på norsk fjernsyn vinteren 1975. Filmen fortalte historien om en gutt fra en reindriftsfamilie som måtte forlate hjemmet for å gå på internatskole. Her opplevde han ikke å få snakke samisk. Han kom på kant med læreren fordi Ante ikke kunne akseptere dette. Nordlys hadde flere saker i forbindelse med serien, og de fleste handlet om hvorvidt den fortalte sannheten om samenes situasjon i dag eller ikke. Journalist Ulf Jørgensen laget en nyhetsartikkel den 7. januar 1975 som konkluderte med at Antes situasjon i skolen ikke var dagens hverdag for samiske barn. Universitetslektor Nils Jernsletten avviste imidlertid at serien ikke gav et riktig bilde av skolesituasjonen, og noen mente til og med at serien ikke burde vært produsert. Det var altså synspunkter både for og imot. Det var igjen de samme tre hovedtemaene som dominerte dekningen av samiske forhold i avisen i 1978, nemlig politikk, reindrift og kultur. De politiske innslagene utgjorde over halvparten av sakene, og mange handlet om utbyggingen av Alta–Kautokeinovassdraget, som for alvor hadde begynt å sette samene på dagsordenen. Den endelige avgjørelsen om utbygging var ennå ikke tatt, og mange av sakene gikk på lokale vedtak for eller imot utbygging, slik som den 10. mars da avisen meldte at Kautokeino kommunestyre aksepterte en mindre utbygging (Nordlys 10.3.1978). Flertallet av kildene når det gjaldt samiske saker, var norske eksperter som utgjorde nesten 40 prosent. Samiske politikere og organisasjonsfolk utgjorde bare 13 prosent, og vanlige samer 11 prosent. Nesten 50 prosent av sakene var fra Indre Finnmark, og svært få fra sjøsamiske områder.

Hovedforklaringen på den nokså svake oppmerksomheten samene fikk i norske nyhetsmedier i 1970-årene finner man først og fremst i samenes plass i det norske samfunnet. Samene som folk var mye mindre synlig enn tilfellet er i dag i stort sett hele tiåret. Den nasjonale assimileringspolitikken og fraværet av en aktiv

minoritetspolitikk hadde ført til at mange samer fant det mest hensiktsmessig å framstå som nordmenn og ikke markere en samisk tilhørighet.

Samer i Nordlys 1979–81

Tabell 4. Saker med samisk hovedfokus i Nordlys i 1979, 1980 og 1981, 1978 i parentes

År	Nordlys
1979	110
1980	108
1981	135
(1978)	31)

Det var mer enn tredobling av antallet saker der samene var i hovedfokus fra 1978 til 1979, og de tre årene Alta-konflikten stod på, var antallet mye høyere enn i 1970-årene.

Tabell 5. Fordeling av tema i samiske saker i Nordlys i 1981

Nyhetstema	Antall saker
Politikk (Alta)	125
Politikk (Annet)	47
Reindrift	10
Kultur	24
Kriminalitet	6
Urfolk	7
I alt	219

De politiske sakene dominerte i 1981, som tabellen viser, men det gjaldt også både i 1980 og 1979. I løpet av de tre årene konflikten varte, var samene rundt 150 ganger på førstesiden, og det ble det skrevet 26 ledere i Nordlys om samer og Alta-saken. I januar og februar i 1981 toppet konflikten seg med demonstrasjoner i Alta og i Oslo, med nye sultestreiker, samiske kvinner som «okkuperte» statsminister Gro Harlem Brundtlands kontor, og et stort politioppbud i Alta. I januar og februar hadde avisen 39 førstesideoppslag om Alta-saken der samiske interesser var et ho-

vedtema. I en teoretisk betraktning kan man forklare den sterkt økte stoffmengden under Alta-saken ved å se på de to amerikanske medieforskerne Clint C. Wilson og Felix Gutierrez' tidsakse når det gjelder dekningen av minoriteter i majoritetsmedier. Tiden før utbyggingen av Alta–Kautokeinovassdraget kan karakteriseres som en truende fase, og 1979–81 som en konfrontasjonsfase. De to forskerne bruker indianernes kamp mot den hvite ekspansjonen og de svartes kamp for sine borgerrettigheter på 1900-tallet i Amerika som eksempler. Ifølge Wilson og Gutierrez blir minoriteter virkelig synlige i majoritetsmediene når majoritetens interesser og makt er truet. Og dette kan etter min mening overføres til samenes situasjon (Wilson og Gutierrez, 1985, s. 133–149).

Når det gjelder mengden samiske saker og hvor synlig samer og samisk kultur ble i nyhetsmediene, er betegnelsen «a turning point» absolutt på sin plass. Hovedårsaken til økningen var imidlertid ikke en plutselig interesse for den samiske minoriteten som sådan, men konflikten om utbyggingen av Alta–Kautokeinovassdraget, der samene stilte sterke krav til norske myndigheter. Samene ble på en helt annen måte enn tidligere mennesker som angikk den norske befolkningen og norske myndigheter. En ringvirkning av dette var den sterkt økende medieinteressen for mange sider av den samiske kulturen. I Nordlys ble andre samer enn reindriftssamer, blant annet sjøsamer, mer synlige både i nyhetsartiklene og kommentarene. Samer som gruppe ble ikke lenger oppfattet som ensartet på alle områder, men framstilt med forskjeller både med hensyn til næringer, språk og politisk oppfatning. Dekningen av samiske spørsmål var i overveiende grad positiv.

Samer i Nordlys 1982–2000

Mediestøyen rundt samene og samiske spørsmål kunne naturligvis ikke fortsette i samme omfang etter at Alta-kampen var over, selv om samiske saker var kommet for å bli. En viktig bærebjelke i nyhetsdekningen var borte, nemlig dramatikken. Dermed falt tallet på samiske saker i Nordlys, og det skulle ta flere år før de nådde samme omfang som under Alta-kampen.

Tabell 6. Saker med samisk hovedfokus i Nordlys i 1980-årene

År	Nordlys
1982	100
1983	73
1984	80
1985	69
1986	67
1987	82
1988	86
1989	158

Tabell 7. Saker med samisk hovedfokus i Nordlys i 1990-årene

År	Nordlys
1990	171
1991	76
1992	99
1993	246
1994	291
1995	198
1996	217
1997	273
2000	335

1989 ble igjen et tydelig skille. Nordlys hadde i 1989 158 saker som direkte hadde et samisk hovedfokus. Antallet hadde fortsatt ikke nådd nivået fra toppåret under Alta-konflikten, 1981, men tallet på samiske saker viste en sterkt økende tendens. Hovedårsaken til økningen i 1989 var at kong Olav åpnet Sametinget. Den politiske utviklingen som samene var blitt lovet under Alta-kampen, begynte nå å få konkrete utslag. Sameloven ble vedtatt i Stortinget i 1987, og den sikret det samiske samfunnet vern om det samiske språket, en egen høyskole og ikke minst et eget politisk organ, Sametinget. Fra 1993 stabiliserte antallet innslag til over 200, og i år 2000 var tallet over 330.

Kong Olav åpner Sametinget i 1989.

Tabell 8. Fordeling av tema i samiske saker i Nordlys i 1989

Nyhets tema	Antall innslag
Politikk	97
Reindrift	11
Næring (Andre)	2
Kultur	29
Skole/Utdanning	11
Diskriminering	2
Urfolk	3
Sport	1
Reiseliv	2
Til sammen	158

Hvis man ser nærmere på de ulike temaene om samer som var oftest å se i Nordlys etter Alta-saken, kan det igjen være fruktbart å stoppe ved 1989. Politikk var den største gruppen. Kultur var igjen det andre store, samiske nyhetstema. 18 prosent av artiklene kan rubriseres som kulturstoff, og innslagene

varierte i innhold. Nordlys hadde fulgt den samiske teatergruppen Beaivváš nokså tett siden den ble startet tidlig i 1980-årene. Også samisk forskning og høyere undervisning var forholdsvis ofte å se i avisen i 1989.

Den tredje tematiske hovedgruppen var reindriften. I 1989 utgjorde innslagene i underkant av 10 prosent, og det var de svenske reineierne med sommerbeite på norsk side av grensen i Troms som var i fokus, fordi de stadig var i konflikt med norske myndigheter om beite- og landrettigheter. Det negative søkelyset som reindriftssakene ofte hadde, kom blant annet til uttrykk 29. juli 1989. Overskriften var «Reindrift i krise», og bakgrunnen var de store problemene på Finnmarksvidda. Lønnsomheten i næringen var liten, prisen på reinkjøtt hadde ikke fulgt den generelle prisveksten, og reinflokkene var nå mindre produktive enn før. 50 000 til 70 000 reinsdyr måtte bort, og 700 reindriftssamer kunne risikere å stå uten jobb om kort tid (Nordlys 29.7.1989).

De tre første månedene i år 2000 utgjør slutten av

min undersøkelsesperiode. Antallet saker var 131, og fordelingen av tema var som følger.

Tabell 9. Fordeling av tema i samiske saker i Nordlys januar–mars 2000

Nyhets tema	Antall saker
Politikk	40
Reindrift	16
Kultur (identitet)	56
Skole/utdanning	11
Næringer	3
Reiseliv	1
Kriminalitet	1
Kongelige	1
Kjendis	1
Nekrolog	1
Til sammen	131

Et nærmere blikk på de politiske sakene viser at den tematiske bredden var stor, fra rikspolitisk stoff til lokale saker. Statsminister Kjell Magne Bondevik hadde i sin nyttårstale lovet penger som erstatning for de skadene som fornorskingspolitikken hadde påført samene. Sametinget skulle forvalte pengene. Denne saken ble tatt opp i Nordlys, som til stor skuffelse for mange kunne fortelle at samer som hadde mistet sin skolegang under andre verdenskrig, ikke var omfattet av ordningen (Nordlys 05.01.2000). Saken ble en gjenganger i flere år.

Den politiske aktiviteten i Sametinget og i de samiske organisasjonene ble fortsatt fulgt forholdsvis tett. Nordlys hadde fulgt stridighetene i Kåfjord kommune rundt den samiske språkloven i 1990-årene, og avisen fortsatte å dette spørsmålet også etter årtusenskiftet. Avisen laget også en større nyhetsartikkel i begynnelsen av mars, da kommunestyret mot ordførerens vilje bevilget penger til lokale arrangementer på samefolkets dag den 6. februar. I samme nyhetsartikkel beklaget noen representanter at Kåfjord kommune ble med i forvaltningsområdet for samisk språklov (Nordlys 07.03.2000).

Ole Henrik Magga var fast kommentator på avisens tredje side, og han tok for seg aktuelle saker som berørte samene. I januar mente han at samene måtte ha mest å si når det gjaldt jordspørsmål i Indre Finnmark, og i mars tok han for seg samisk høyere utdanning og forskning (Nordlys 20.1.2000 og 18.3.2000). Reindrift fortsatte å være et forholdsvis viktig dekningsfelt for avisen når det gjaldt stoff om samiske forhold og utgjorde 12 prosent av det samlede stoffet om samiske spørsmål. Vinklingen på saker om reindriften var at den var en noe tvilsom næring med mye intern krangel (Nordlys 10.2.2000). I nyhetssaker skrev Nordlys også at reindriftssamer fikk utbetalt store summer i erstatning for rovdyrtpap (Nordlys 29.3.2000).

Kulturstoffet var de tre første månedene i 2000 blitt den største gruppen samiske saker med 43 prosent av den totale stoffmengden. Av tema innenfor kulturfeltet var det forholdsvis mye stoff om samisk språk, elleve prosent av alle sakene. Mange av artiklene og notisene var et resultat av den økende debatten i Troms og Finnmark om muligheten for å revitalisere det samiske språket. Et annet felt innenfor kulturdekningen i Nordlys var i utvikling helt mot slutten av 1900-tallet, nemlig samisk musikk og joik. Seks prosent av innslagene handlet om dette i begynnelsen av år 2000. Flere av innslagene konstaterte at joik og moderne samisk musikk var blitt en del av nordnorsk musikkultur. Utgivelsen av samisk musikk vakte oppmerksomhet hos avisens plateanmeldere, og Mari Boine fikk god dekning i forbindelse med sine konserter. Hennes musikk og sang fikk meget gode kritikker, og selv ble hun av journalister behandlet nærmest som en «naturgud» (Nordlys 21.03.2000). Vinteren 2000 var også mange kultursaker knyttet til kirke og kristenliv, og disse hadde sin bakgrunn i striden mellom sogneprest Olav Berg Lyngmo i Kautokeino og biskopen i Nord-Hålogaland, Ola Steinholdt. Også mediespørsmål skåret forholdsvis høyt, og det skyldtes først og fremst en debatt som pågikk i avisens leserpalter om hvorvidt det var riktig at NRK Sámi Radio hadde tatt over en stor del av NRK P2s sendeflate nord for Saltfjellet om morgenen og tidlig ettermiddag. Istedenfor å få P2s morgenradio

og norske kulturprogrammer på ettermiddagstid måtte norske radiolyttere tåle å høre programmer på samisk (Nordlys 26.1.2000).

Noen konklusjoner av utviklingen i hele undersøkelsesperioden

Nordlys skriver lite om samiske spørsmål gjennom 1970-årene, men har nesten en sak daglig i år 2000. Avisen hadde i 1970 22 innslag med samisk hovedfokus, i 1982 135 og i 2000 var antallet økt til 335. En hovedårsak til en liten økning i 1970-årene var at samer begynte å stille krav om eiendomsrett i forbindelse med neddemming av elver og vann. Før 1975 hadde de blitt tilbudt pengeerstatning på grunn av neddemming. Mot slutten av tiåret ble utbyggingsplanene for Alta–Kautokeinovassdraget den viktigste årsaken til at avisen skrev om samiske spørsmål. Både lokalt i Finnmark og på riksplanet ble det etter hvert større og større interesse for saken, og ofte med et samisk perspektiv.

Hovedårsaken til den store mengden samiske saker i årene 1979, 1980 og 1981 var stridighetene i forbindelse med Alta-utbyggingen. Konflikten var den mest militante i Norge etter andre verdenskrig, og samene stod i spissen for demonstrasjoner og sultestreik. Etter Alta-saken gikk tallet på samiske saker i Nordlys ned. Dramatikken var borte, konflikten dempet og en mer normal situasjon var opprettet. Konflikten fikk likevel som følge at Nordlys i større grad enn tidligere fanget interesse for samisk kultur og samfunn. Man oppdaget det spennende i samisk kulturstoff slik som billedkunst og etter hvert teater og musikk. Dette resulterte i flere samiske saker. I løpet av 1980-årene startet den sjøsamiske revitaliseringen for alvor, ikke minst i Nord-Troms, som tilhørte et sentralt dekningsområde for avisen. Det skjedde også etter hvert mye på riksplanet som angikk samer og som det var verdt å skrive om. Nordlys interesserte seg tidlig for urfolksfestivalen Riddu Riđđu i Manndalen i Kåfjord. Stoffmengden økte jevnt og trutt fram mot årtusenskiftet, og journalistene viste større og større interesse og innsikt for det samiske. De hadde definert mye av dette stoffområdet som vesentlig og aktuelt for sine lesere.

Litteratur

- Allern, Sigurd (2001). *Nyhetsverdier. Om markedsorientering og journalistikk i ti norske aviser*. IJ-Forlaget.
- Christensen, Pål og Tjelmeland, Hallvard (2004). *Flammende budbringer, Nordlys gjennom 100 år*. Tromsø: Bladet Nordlys.
- Eide, Elisabeth og Simonsen, Anne Hege (2007). *Mistenkelige utlendinger. Minoriteter i norsk presse gjennom hundre år*. Høyskoleforlaget.
- Hjeltnes, Guri (red.) (2010). *Norsk presses historie 1660–2010, Imperiet vakler 1945–2010. Bind 3*. Universitetsforlaget.
- Horsti, Karina (2008). «Overview of Nordic Media Research on Immigrants and Ethnic Relations. From Text Analyses to Study of Production, Use and Reception.» *Nordicom* nr. 29.
- Mediebedriftenes Landsforening (2014) <http://www.mediebedriftene.no/Tall--Fakta1/Opplagstall/>.
- Nordlys, avis som utkommer i Tromsø.
- Said, Edward (1978). *Orientalism*. London: Penguin.
- Skogerbø, Eli (2003). «Mediene og det samiske samfunnet: Sterotypier og identitetskonflikter». I Bjerkeli, Bjørn og Selle, Per (red.) (2003). *Samer, makt og demokrati. Sametinget og den nye samiske offentligheten*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Tufte, Thomas (2001). «Mediene og de Etniske Minoriteter i Danmark». I *Mediekultur* nr.32/2001. Universitetet i Århus.
- Wilson, C. Clint og Gutierrez, Felix (1985). *Minorities and Media*. London: SAGE Publications.

Utsending av norske rom, og splittingen av familier: Historien om Czardas Josef og hans kamp for å få Jeanne Czardas tilbake til Norge ble en symbolsak i pressen.

Pressens dekning av norske rom 1921–1956. Fra degenerert rase til mennesker med individuelle rettigheter

Lars Lien

Historiker og formidler ved HL-senteret
lars.lien@hlsenteret.no

I motsetning til jødene ble ikke norske rom viet stor oppmerksomhet i den norske pressen før andre verdenskrig. I den grad «sigøynere» ble omtalt, var det hovedsakelig gjennom eksotiske reisebrev fra andre land, hvor en blanding av avsky og beundring gjernepreget artiklene¹. Utover 1930-årene dukket det også opp en del artikler som gjenga raseforskning fra inn og utland, hvor «sigøynere» mottok høyst motstridende vurderinger².

Til tross for den beskjedne omtalen av norske rom i pressen kan den fortelle oss noe om holdningene til minoriteten, og ikke minst om holdningene til den politikken norske myndigheter rettet mot en liten gruppe som trolig aldri utgjorde mer enn 150 individer. Særs interessant i tilfellet rom er det å se på holdningsendringer i pressen før og etter andre verdenskrig, endringer som også påvirket minoritetens fremtid i Norge. Over en drøy tveårsperiode gikk pressen fra å betrakte rom som en degenert rase, til å innlemme minoriteten i folkerettslige spørsmål knyttet til

«Over en drøy tveårsperiode gikk pressen fra å betrakte rom som en degenert rase, til å innlemme minoriteten i folkerettslige spørsmål»

1 Jf. Norges Kommunistblad, 9. og 11. mars 1927 og Aftenposten, 13. april 1935.

2 Jf. Arbeiderbladet, 21. oktober–25. november 1930 og A-magasinet, 5. november 1932

**En hel jernbanevogn med
sigøinere fra Tyskland.
Både Sverige og Danmark stenger
grensene.
Norske pass, som utløp i 1929.**

Aftenposten 22. januar 1934.

statens makt over enkeltindivider i det norske samfunnet.

«En sigøinerbande som elsker Norge» I slutten av januar 1934 fortalte Aftenposten om en «sigøinerbande» som hadde forsøkt å finne veien til Norge, men hadde blitt nektet innreise av norske myndigheter³. Den omtalte gruppen hadde ankommet en liten grenseby, Padborg, mellom Danmark og Tyskland. I

gruppen befant seg familieoverhodene til norske rom: Kristian Modeste, Karl Modis, Dika Zikali, Czardas Josef, Karl Josef, Oskar Bo Josef og Josef Karoli. I alt utgjorde gruppen 68 personer som i tillegg til fa-

milieoverhodene besto av kvinner og barn. Etter et mislykket forsøk på å komme seg tilbake til Norge via Sverige forsøkte gruppen å komme seg tilbake til Norge via Danmark. På grensestasjonen ble gruppen informert av danske grensevakter om at de ikke kunne komme tilbake til Norge, fordi norske myndigheter hadde informert grensevaktene om at de

3 Aftenposten, 29. januar 1934.

“Taterplagen”.

Av omstreifermissionens general-
sekretær, pastor Ingvald
B. Carlsen.

Aftenposten 29. august 1922.

ikke var å regne som norske statsborgere. Norske myndigheter hadde bestemt seg: Norge skulle lukkes for «sigøynere».

Legitimeringen av avvisningen slik norske myndigheter betraktet saken, var hjemlet i den norske fremmedloven av 1927. Paragraf 3 tredje ledd slo ettertrykkelig fast at «Sigøynere og andre omstreifere som ikke godtgjør å ha norsk statsborgerrett, skal nektes adgang til riket».⁴ En svært interessant bemerkning ble gjort av justisminister Paal Berg, som langt på vei tåkela et av de verste overgrepene gjort mot norske statsborgere fra myndighetshold i fredstid: «Denne loven er ny, men trenger ingen nærmere begrunnelse.» Årsaken til at Berg mente at det ikke var behov for noen begrunnelse, var at saken hadde vært diskutert fra 1921 og i prinsippet iverksatt allerede i 1924.

*«Sigøynere og andre omstreifere som
ikke godtgjør å ha norsk statsborgerrett,
skal nektes adgang til riket»*

Den norske omstreifermissionen om bekjempelsen av «Zigøynrerplagen»

Sentralt for den politikken som ble utformet, sto Den norske omstreifermissionen (heretter Misjonen). Finansiert gjennom Fantefondet (opprettet 1854) hadde Misjonen fått i oppgave av norske myndigheter å gjøre «fant til folk» under oppsyn av Kirkedepartementet og senere Sosialdepartementet. Selv om Misjonens arbeidsområde i utgangspunktet omfattet

Aftenposten 29. august 1922.

eller inkluderte alle som ble betegnet som omstreifere, gjorde Misjonen det klart at de ikke vurderte «sigøynere» som deres ansvar. Dette kom også ved flere anledninger til uttrykk i Aftenposten. Selv om overskriftene «Taterplagen» og «Zigøynrerplagen» tydelig understreket at Misjonens generalsekretær, Ingvald B. Carlsen, anså både romanifolk/tatere og rom som en plage, mente han at politikken rettet mot de to minoritetene måtte differensieres. Slik Carlsen betraktet saken, var «taterne» å regne som nordmenn og sto ikke tilbake for andre

nordmenn:

De omstreifere vi ser paa vore landeveier og nede ved kysten i dag, er likesaa norske som mange av Norges slekter. De hører hjemme i Norge og det vil aldri komme paa tale om at jage dem ut av landet. Det eneste vi har at gjøre overfor disse rotløse og hjemløse mennesker, det er at hjelpe dem, saa de og deres barn kan faa en plas ved siden av os i det borgerlige samfund. De er saaledes ikke «uimotagelige for kulturel paavirkning».⁵

⁴ Justis- og politidepartementet, Ot.prp. nr. 11, 1926.

⁵ Aftenposten, 29. august 1922.

Noe annet var det med «sigøynerne» som innvandret til Norge: «Der mener jeg at hvert land maa ha nok med sin egen plage.» De «sigøynerne» som hadde kommet til Norge fra 1860-årene, var ifølge Carlsen fremmedartede for norske forhold. Han mente det derfor var norske myndigheters plikt å stenge dørene og frata dem papirer som knyttet dem til Norge:

Zigøinerne derimod er utlændinger, indvandret fra Spanien og Ungarn [...] De har ikke norsk statsborgerret. Endel af dem paastar imidlertid, at de har infødsret i Norge og hævder, at de har rett til at blive i landet, saafremt de selv ønsker det⁶.

Som han tidligere hadde understreket i samme avis, var «sigøynernes» tilstedeværelse til stor skade for det arbeidet Misjonen hadde iverksatt overfor «tatterne». At de fritt kunne vandre omkring i Norge, virket demoraliserende på andre «omstreifere», og deres «[...] reiselyst egges ved det».⁷ Han anklaget derfor norske myndigheter for å være inkonsekvente i sin motarbeidelse av «omstreiferuvæsenet», og for ikke å opprettholde bestemmelsene i fremmedlovgivningen.

Det var imidlertid ikke bare i pressen Carlsen kom til orde. Fra 1921 skrev han flere brev til Sosialdepartementet angående «sigøynerplagen». Med bakgrunn i Misjonens anmodninger meddelte Sosialdepartementet at flest mulig «sigøynere» burde utvises fra riket, og oppgaven ble overført til Justisdepartementet. Fra 1924 ble det iverksatt en omfattende registrering av rom i Norge, med håp om å få utvist flest mulig. Et gjentakende problem for norske myndigheter var at utviste rom med tilhørighet i Norge stadig ble tilbakeført av svenske eller danske myndigheter. Denne praksisen var hovedårsaken til at «sigøyner-

paragrafen» kom med i den nye fremmedloven⁸.

Omtalen av «sigøynerparagrafen»

I teorien skulle fremmedloven av 1927 forhindre at rom kom seg over grensen til Norge, men i praksis viste ikke forbudet seg å være noen garanti. Spesielt i perioden 1929–1931 kom det opp flere saker i pressen knyttet til norske rom, hvor pressens reaksjoner senere skulle få konsekvenser for minoriteten. Sakene hadde utgangspunkt i hendelser som i realiteten begynte i 1926. I håp om å kvitte seg med norske rom bemyndiget Justisdepartementet politimesteren i Romerike og Vinger til å skrive ut statsløse pass til en gruppe rom, i visshet om at gruppen var analfabeter. Da Dika Zikali, Josef Bello og Karl Josef skulle fornye passene for seg selv og familien, ble de tildelt tidsavgrensede pass som statsløse mot deres

viten⁹. Til tross for at Justisdepartementet mente at saken var blitt løst på en tilfredsstillende måte, skulle den bli et bilde på et gjentakende problem for norske myndigheter. Selv om gruppen befant seg ute i

Europa med statsløse pass, fikk de fornyet sine norske pass ved legasjonen i Paris i 1928. Året etter kom de tilbake til Norge via Bergen og ble ifølge Aftenposten observert en rekke steder i Norge der de var «[...] til stor plage for befolkningen».¹⁰

I samme artikkel gjorde Aftenposten et intervju med sjef for Centralpasskontoret, Ragnvald Konstad, hvor han beklaget seg over det slette arbeidet som legasjonen i Paris hadde gjort. Han mente imidlertid at politimesteren i Bergen måtte unnskyldes siden han var ny i jobben og ikke i tilstrekkelig grad kjente til bestemmelsene i den nye fremmedloven. På spørsmål fra Aftenposten om de ville bli utvist, svarte Konstad at det ville bli vanskelig å få noe land til å ta imot dem, men han håpet de ville forlate landet frivillig.

*«Zigøinerne derimod
er utlændinger»*

⁶ Aftenposten, 29. august 1922.

⁷ Aftenposten, 25. oktober 1921.

⁸ Rosvoll, Lien og Brustad, 2015, s. 78–81.

⁹ Rosvoll, Lien og Brustad, 2015, s. 82.

¹⁰ Aftenposten, 9. november 1929.

I et intervju som sto på trykk i samme avis tre dager senere, understreket han at problemet lå hos personalet på legasjonene i utlandet, som hadde så «[...] liten kjennskap til vore lover at det er rent vondt».¹¹ Det var derfor maktpåliggende å informere legasjonene om den nye fremmedloven hvis det skulle lykkes å holde rom utenfor riket. I desember kunne Aftenposten meddele leserne at gruppen ville bli utvist til Sverige 1. januar 1930¹².

Til tross for at Centralpasskontoret på ny sendte ut et rundskriv til politidistriktene om ikke å utstede pass til rom uten Centralpasskontorets samtykke, skulle det vise seg at det å utvise individer utstyrt med norske legitimasjonspapirer og uten et hjemland utenfor Norge, var problematisk. Kun et drøyt halvår etter at gruppen var utvist fra Norge, mottok norske myndigheter en verbalnote fra det svenske utenriksdepartementet hvor de ble bedt om å motta 18 personer med norske papirer, flere fra de samme romfamiliene som allerede var blitt utvist, og flere hadde kommet til¹³. Etter en rekke oppfordringer fra svenske myndigheter sa Justisdepartementet seg villig til å motta familiene Zikali og Josef på bakgrunn av at det var blitt gjort en feil ved norske politikamre vedrørende deres legitimasjonspapirer, men departementet nektet å vedkjenne familien Karoli noen tilhørighet til Norge. Ifølge departementet fantes det ikke engang bevis for at familien noensinne hadde oppholdt seg i landet. Ansvarer måtte derfor ligge hos svenskene, som til tross for forbudet mot «sigøynere» i Sverige, hadde sluppet dem inn. Svenskene satt imidlertid på svært detaljerte dokumenter angående familiens tilhørighet til Norge: Ekteparet var født i Norge, de giftet seg i Norge, de eldste barna

*«Etter en lengre diskusjon på tvers
av grensene gikk norske myndigheter
med på å gi familien
innreisettillatelse»*

var født i Norge, politikammeret i Sarpsborg hadde ved to anledninger skrevet ut pass til familien, og de hadde fått fornyet passene sine ved den norske legasjonen i Antwerpen. Etter en lengre diskusjon på tvers av grensene gikk norske myndigheter med på å gi familien innreisettillatelse. Avgjørelsen ble forklart som en skjønssak som gikk i svenskenes favør.

Karoli-saken som førstegrøden av en «sigøynereinvasjon»

I motsetning til tidligere diplomatiske konflikter mellom Norge og Sverige angående rom, vekket Karoli-saken interesse i pressen. Ifølge Nationen var Karoli-saken «[...] en tragisk episode som viser vaar underlegenhet i det diplomatiske spill».¹⁴ Avisen gikk også hardt ut mot rom. Ved å underkaste seg svenskene åpnet også norske myndigheter grensene for «[...] alle slags mindreverdige snyltene». Norge skulle ikke lide for andre lands feil, og saken vitnet om at Norge trengte en utenriksminister som ville hevde norsk

lov og ivareta Norges nasjonale verdighet. For Norges Handels- og Sjøfartstidende og Stavangeren var ikke problemet alene at norske myndigheter viste seg svake i diplomatiet.

Det å akseptere at rom fikk

innpass i Norge, var til direkte skade på den norske folkestammen. Norges Handels- og Sjøfartstidende satte spørsmålstegn ved hva aksepten av Karoli-familien ville bety for Norge: «Når Caroly senior og frue har opnådd å få 10 barn hvor mange barn får så de 10 Caroly juniorer?».¹⁵ Med andre ord var det ikke bare en frykt for at Karolis innpass skulle lede til at flere «sigøinere» ville finne veien over grensen, men en frykt for at Karoli-familien var en invasjon i seg selv i et langsiktig perspektiv. I Stavangeren ble det understreket at det var ikke innvandring i seg selv som var problemet, men et ønske om at norske myndigheter kunne vise seg mer selektive i sine vurderinger av hvem som skulle innvilges innpass innenfor riket.

11 Aftenposten, 12. november 1929.

12 Aftenposten, 27. desember 1929.

13 «Verbalnote. 28. august 1930», Norge-div. land.

Ang. utstedelse av norsk pass til sigøynere og spm. om innreisettillatelse til Norge, RA/S-2259/Du/L6927/0004.

14 Nationen, 21. februar 1931.

15 Norges Handels- og Sjøfartstidende, 9. februar 1931.

Sigøinerfamilien Caroly er det siste resultat av norsk mellomfolkelig politikk. [...] Nu kunde man naturligvis ta dette for en spøk. [...] Men tilfellet Caroly betyr dessverre noe mer og noe alvorligere. Det betyr at vi ikke er så nøie med hvem som tar opphold i landet. [...] Vi skal ikke lukke vårt land. [...] Men vi bør kikke dem som kommer til oss nærmere i papirene, og familien Caroly bør være de siste sigøinere som våre diplomater skaffer oss¹⁶.

Myndighetenes reaksjoner på pressens omtale av Karoli-saken kom umiddelbart. Med direkte referanse til artikkelen i Norges Handels- og Sjøfartstidende meddelte statsminister og utenriksminister Johan Ludwig Mowinckel at han hadde innskjerpet taushetsplikten overfor/til utenriksdepartementets funksjonærer og oppfordret Justisdepartementet til å gjøre det samme overfor sine tjenestemenn¹⁷. Følelsen av å bli ydmyket både gjennom underkastelse i det diplomatiske spillet med Sverige og kritikken i pressen førte til en ny tilnærming og intensitet hva gjaldt håndhevelsen av bestemmelsene i «sigøynersparagrafen». Norske legasjoner og konsulater ble behørig orientert om hvilke prosedyrer som skulle følges i møte med rom på deres kontorer, og legasjonene ble beordret til å informere andre hvis rom forsøkte å søke om nye pass eller innreisestillatelse til Norge. Den store testen kom i 1934. Gjennom samarbeid med svenske og danske myndigheter ble 68 norske rom ført ut i en uviss skjebne. Etter å ha blitt plassert på et herberge for hjemløse i Altona og innestengt i en arbeidsleir i Bahrenfeld, ble gruppen overført til Belgia av tysk politi, et land hvor de praktisk talt ble innestengt frem til deres møte med den nazistiske okkupasjonsmakten. Det skulle ta tjue år før norske rom igjen befant seg på norsk jord, men Aftenpos-

«Gjennom samarbeid med svenske og danske myndigheter ble 68 norske rom ført ut i en uviss skjebne»

¹⁶ Stavangeren, 11. februar 1931.

¹⁷ «Det kgl. Utenriksdepartement, Mowinckel 11. februar 1931, Norge-div. land. Ang. utstedelse av norsk pass til sigøynere og spm. om innreisestillatelse til Norge, RA/S-2259/Du/L6927/0004.

En sigøinerbande
som elsker Norge.
Den vil bosette sig her
fordi reiselivet ikke
lønner sig lenger.

De norske myndigheter betakker sig

Aftenposten 29. januar 1934.

tens «sigøinerbande» var på dette tidspunktet sterkt redusert i antall.

«Du har ikke gjort rett norske mann! Du har ikke gjort rett mot oss!»

En sensommernatt i 1954 passerte Czardas Josef og kona Norges grense. Familien hadde i motsetning til de fleste rom som hadde befunnet seg i Belgia, overlevd det i franske leirsystemet. Av 66 norske rom som hadde blitt sendt til Auschwitz, var det fire

som hadde overlevd oppholdet i Zigeunerlager: fra familien Modis var Jeanne Galut Modis den eneste overlevende, i Josef-familien var det kun Klara (kall) Karoli (født Josef), mens i familien Karoli overlevde brødrene Milos og Stevo. Veien tilbake til Norge var lang. I årene etter krigen forsøkte overlevende rom ved flere norske legasjoner og konsulater i ulike land å få innpass i Norge, men til ingen nytte. Først når familien Josef fikk kjøpt seg falske franske pass, fikk familien innpass via Sverige. Riktignok etter nok en gang å ha blitt avvist i Danmark. Etter at ekteparet hadde etablert seg, kom flere etter.¹⁸

På dette tidspunktet levde «sigøynersparagrafen» videre, til tross for en omfattende revidering av den nor-

¹⁸ Rosvoll, Lien og Brustad, 2015, s. 150–155.

Jeannedica Czardas fotografert av VG ved kaia.

Jeannedica Czardas med et av hennes fire barn. Arbeiderbladet 16. juli 1955.

ske fremmedloven tidlig i 1950-årene. Først i 1955 ble paragrafen tatt opp til vurdering på Stortinget, etter at en gruppe franske rom hadde blitt avvist på Fornebu med hjemmel i paragraf 3¹⁹. Årsaken til at gruppen kom til Norge, var at familien Josef hadde invitert til bryllup. Der den norske pressen før andre verdenskrig hadde vært kritiske til norske myndigheters mangelfulle overholdelse av fremmedlovens bestemmelser, var tonen en ganske annen i 1955.

Utløsende for at saken fikk mye oppmerksomhet i pressen, var politifullmektig ved Asker og Bærum politikammer, Bjørn Tharaldsen. I Dagbladet beskrev Tharaldsen bryllupsfølget som en kamouflert immigrasjon som ville påføre den norske stat økonomiske byrder²⁰. Ifølge Arbeiderbladet hadde politifullmektigen heller ikke lagt fingrene imellom i sin rettferdiggjøring av

«For å si det rett ut. Vi kan stanse dem vi ikke liker trynet på»

utvisningen: «For å si det rett ut. Vi kan stanse dem vi ikke liker trynet på».²¹ Etter å ha blitt kalt inn på teppet av justisminister Jens Christian Hauge forklarte Tharaldsen at uttrykket ble brukt av journalistene, men han innrømmet imidlertid at han overfor Dagbladet

hadde uttalt at «[...] vi har nok av tivolifolk og boms her i landet».²² Reaksjonene lot ikke vente på seg. Under overskriften «Politiets rasepolitikk» bemerket Dagbladet at utvisningen

sammenfalt med 7. juni-feiringen til minne om den demokratiske utviklingen etter 1905. At Norge fortsatt kunne gjøre seg kjent av en «sigøynerparagraf», falt avisen tungt for brystet, og frem til den ble fjernet anbefalte avisen at man burde snakke «[...] sakte om rasediskriminering ellers i verden».²³

19 Stortingstidende, 19. oktober 1955.

20 Dagbladet, 7. juni 1955.

21 Arbeiderbladet, 9. juni 1955.

22 Notat: Avvisning av sigøynerne på Fornebu, RA/S-4242/D/L0045.

23 Dagbladet, 9. juni 1955.

Utvist sigøyster- familie tilbake

„Endelig vises rettferdighet“

Det norske sigøysterparet, Josef og Jeannedica Czardas, som sist onsdag sto ensomme igjen på kaia i Oslo og så deres datter og hennes fire små barn bli tvangssendt ut av landet med båten til Antwerpen, fikk i går kveld den gladelige nyhet at datteren, omgående får vende tilbake til Norge med barna sine.

Arbeiderbladet 16. juli, 1955.

Marie Czardas
**BLIR IKKE
BILLIG!**

**Departementet må
betale for bruken
av fremmedloven**

Dagbladet 27. juli 1955.

En måned senere eskalerte saken ytterligere. Siden et medlem av Josef-familien hadde vært til stede ved utvisningen av franske rom på Fornebu, ble myndighetene bevisste på at norske rom var tilbake i Norge. Gruppen befant seg på Stampsletta på Lillehammer og ble nøye overvåket av politiet. Den 13. juli ble alle utenom Czardas Josef og kona stuert inn i lastebiler og ført til kaia ved Vippetangen. I alt ble 14 personer ført inn på båten Drabant, blant andre Josefs datter Jeanne (Marie) Czardas (Josef).²⁴

Ifølge Arbeiderbladet sto Josefs kone, Jeannedica Czardas, gråtende på kaia og ropte: «Du har ikke gjort rett norske mann! Du har ikke gjort rett mot oss!». ²⁵ Ropene var til ingen nytte. Datteren og fire barnebarn forlot Norge med retning Antwerpen. Ifølge hovedstadspressen minnet utvisningen om et gufs fra fortiden. Arbeiderbladet beskrev at forbipasserende hadde opplevd opptrinnet «[...] med sorg og smerte scener som man kjente av omtale fra andre land, men som man håpet å aldri få oppleve i Norge».²⁶

*«Kanskje det snarere er så at noe
av det rent menneskelige står i fare
for å bli borte»*

Rom og borgerrettigheter i pressen

Der det før krigen hadde handlet om lovendringer og paragrafer for å hindre rom adgang til riket, handlet store deler av presseoppslagene om krav om humanisme, menneske- og borgerrettigheter. Som påpekt av VG:

«Bestemmelsene om utenlandske omstreifere er formet så kategorisk at her er det ikke rom for skjønn [...] Uten norsk statsborgerskap er det bare en mulighet – utvisning. [...] Kanskje det snarere er så at noe av det rent mennes-

kelige står i fare for å bli borte, når alt blir så altfor velordnet og velorganisert».

**Et overgrep mot rom var
et overgrep mot alle nor-**

ske borgere: Hvis staten kunne sende forsvarsløse og ubemidlede mennesker til en uviss skjebne, hvilken garanti hadde norske borgere for at de ikke kunne bli utsatt for det samme? Utvisningen ble en prinsipp sak: borgerrettigheter versus staten.

Særlig skulle Czardas Josef og hans advokats kamp for å få Jeanne Czardas tilbake til Norge bli en symbolsak i pressen. Utvisningen var ikke bare en utvisningssak, men splittet en familie i to, rev barnebarn bort fra besteforeldrene. Gleden var derfor også stor da Justisdepartementet tapte saken i Eidsivating lagmannsrett og det ble avgjort at Jeanne Czardas skulle

²⁴ Rosvoll, Lien og Brustad, 2015, s. 161–163.

²⁵ Arbeiderbladet, 14. juli 1955.

²⁶ Arbeiderbladet, 16. juli 1955.

bringes tilbake til Norge på statens regning. Justisdepartementet anket dommen til Høyesterett, men anken ble avvist. Kritikken av Justisdepartementet var klar. Morgenbladet mente at det måtte være noe galt når selv ikke domstolene lot til å stanse departementets utvisningsiver²⁷. Dommen i lagmannsretten og ankeavvisningen hos Høyesterett ble derfor betraktet som en seier for borgerne mot staten. Vårt Land hoverte: «[...] i en tid da det administrativt skaltes og valtes med mennesker, [...] er det betryggende å få demonstrert at rettens hånd er sterk nok til å sette også staten på plass».²⁸ Ifølge VG var «sigøynersaken» viktig fordi den viste forholdet mellom individ og samfunn og ble symbolsk for den viktigste saken i etterkrigstiden: omfanget av administrative inngrep i den enkelte borgers liv²⁹.

Konklusjon

Offisielt ble fremmedlovens paragraf 3, tredje ledd, bedre kjent som «sigøyneparagrafen», fjernet fra den norske fremmedloven i januar 1956. Det skulle imidlertid ta neste tjue år før alle de berørte fikk innvilget sitt norske statsborgerskap. Den oppmerksomheten norske rom fikk i pressen, ledet heller ikke til noen betydelige forandringer for minoritetens status i Norge på sikt.

Fra et presseperspektiv er likevel oppslagene om norske rom fra 1955 svært interessante. Selv om man ikke kan snakke om en konkret holdningsendring til rom, kan man likevel snakke om en generell holdningsendring hva gjaldt menneskesyn før og etter andre verdenskrig. Debatten rundt opphevelsen av «sigøyneparagrafen» ble i større grad en folkerettsdebatt enn en debatt som i realiteten gagnet norske rom på andre måter enn at paragraf 3 tredje ledd ble fjernet. Likevel kan det argumenteres for at debattene bidro til å forandre holdningene til svakerestilte grupper i samfunnet, som i likhet med andre borgere i samfunnet burde være beskyttet av staten fremfor å bli utsatt for overgrep. At det foregikk en helomvending innenfor norske presse, fremkommer tyde-

lig i sammenheng med utvisningssaken: Der pressen før krigen var opptatt av å bevare og forsvare den norske folkestammen, snakket pressen etter krigen om verdien av og viktigheten av å ivareta hvert enkeltmenneske, uansett opphav.

Litteratur

- Rosvoll, Maria, Lien, Lars og Brustad, Jan Alexander (2015). *«Å bli dem kvit». Utviklingen av en «sigøynepolitikk» og utryddelsen av norske rom*. Oslo: HL-senteret.
- Skogsaas, Peder og Lilleholt, Kåre (1978). *En for hverandre*. Sigøynerne Milos Karoli og Frans Josef forteller. Oslo: Gyldendal.

Kilder

- A-Magasinet
Aftenposten
Arbeiderbladet
Dagbladet
Justisdepartementet
Morgenbladet
Nationen
Norges Handels- og Sjøfartstidende
Norges Kommunistblad
Sosialdepartementet
Stavangeren
Stortingstidende
Utenriksdepartementet
VG
Vårt Land

²⁷ Morgenbladet, 27. juli 1955.

²⁸ Vårt Land, 18. juli 1955.

²⁹ VG, 18. juli 1955.

Flere kvinnelige terrorister

ALF OLE ASK

OPPDATERT: 02.OKT. 2013 09:56 | PUBLISERT: 02.OKT. 2013 09:56

Disse to kvinnene i burka måtte møte pressen etter at de ble stanset i forbindelse med et planlagt selvmordsangrep i Pakistan i 2010.

FOTO: Rashid IQBAL

Stadig flere kvinner melder seg som selvmordsbombere. Ett av motivene er anerkjennelse.

Artikkelen tar for seg Aftenpostens dekning av muslimske kvinner fra 70-tallet frem til 2010. Her, en faksimile fra Aftenposten 2. oktober 2013, hvor islamske kvinner knyttes til en sak om økning i antall kvinnelige terrorister.

Bildet av «muslimske kvinner» i Aftenposten 1975–2010

Dr. Margaretha A. van Es
Forsker, Universitetet i Oslo
m.a.v.es@iakh.uio.no

Hvordan har den norske avisen Aftenposten framstilt kvinner med muslimsk bakgrunn mellom 1975 og 2010? Hvorvidt er det snakk om stereotypier? Hvordan har deknningen endret seg i løpet av disse årene? Er debatten om frigjøring og integrering av muslimske kvinner polarisert i de siste tiårene, eller begynner vi å se et mer mangfoldig bilde?

I denne artikkelen beskriver jeg endringer i framstillingen av kvinner med muslimsk bakgrunn, og forklarer dem ved å se på forandringer i maktforhold mellom den norske majoritetsbefolkningen og disse kvinnene.

De siste årene har det vært mye debatt om muslimske kvinners likestilling og integrering. Mens noen mener at islamkritikk er nødvendig for å frigjøre kvinner, mener ulike forskere og kvinneforkjempere at debatten om kvinner med muslimsk bakgrunn er blitt mer og mer stigmatiserende, og at dette påvirker deres likestilling negativt. I tillegg har flere påpekt at norske medier altfor ofte framstiller muslimske kvinner som passive ofre for en undertrykkende kultur eller religion¹. Likevel har det ikke vært noen forskning

på hvordan denne debatten har utviklet seg over en lengre periode, eller hvordan kvinner med muslimsk bakgrunn har blitt framstilt i norske medier de siste tiårene. Dette er viktig for å forstå hvordan eventuelle moderne stereotypier om muslimske kvinner har oppstått, og hvordan de endres fortløpende.

Denne studien er basert på en analyse av avisartikler som ble publisert i Aftenpostens morgenutgave mellom 1. januar 1975 og 31. desember 2010². Relevante artikler – det vil si alle artikler som forteller noe om kvinner med muslimsk bakgrunn i Norge – ble samlet gjennom Atekst Retriever og Aftenpostens eget online arkiv³, totalt 1275 artikler. Artikkelen ble studert ved hjelp av kritisk

diskursanalyse, som retter oppmerksomheten mot hvordan spesifikke minoritetsgrupper blir framstilt i en offentlig diskurs. Målet er å avdekke eventuelle skjeve maktforhold i sam-

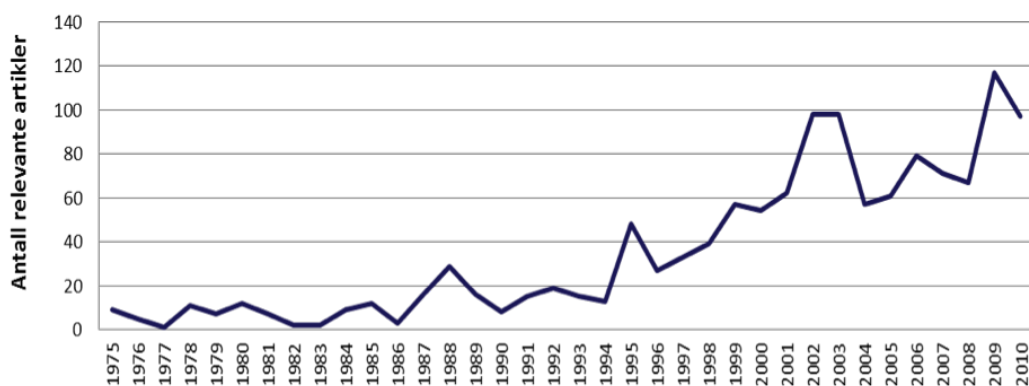
funnet. Denne studien fokuserer på endringer over tid, både når det gjelder mediebildet og maktforholdene. Tekstene som diskuteres i denne artikkelen, illustrerer mønstre i forskningsmaterialet som helhet i en viss periode. Fordelen med å studere mange artikler innenfor én avis i stedet for å sammenligne ulike

*«De siste årene har det vært mye
debatt om muslimske kvinners
likestilling og integrering»*

2 Studien har vært en del av en doktorgradsavhandling om hvordan kvinner med muslimsk bakgrunn har framstilt seg selv i møte med fordommer og stereotypier om muslimske kvinner: Se van Es, 2015.

3 Det følgende ble brukt som søkeord: «Norge AND kvinne AND (islam* OR muslim* OR innvandrere* OR minoritet* OR utenlandsk* OR Pakistan* OR somal* OR tyrk* OR marokk* or bosnisk*)».

1 Figenschou, 2004, s. 33–54; Razack, 2004, s. 129–174; Teigen og Langvasbråten, 2009, s. 256–272.

Antall relevante artikler i Aftenposten per år.

aviser er at vi kan spore subtile forandringer. Aftenposten ble valgt fordi avisen synes å tilstrebe objektivitet og å presentere kvalitetsjournalistikk. Hvis vi likevel finner stereotypier, vil disse stereotypiene si mye mer om storsamfunnet enn om vi hadde funnet dem i en avis som har en mer populistisk eller ideologisk vinkling på stoffet.

Stereotypier og kategorier

Stereotypier forveksles ofte med kategorier, men det er vesentlige forskjeller mellom de to begrepene. En kategori er en generali-

sert forestilling der enkeltmennesker blir klassifisert basert på visse forskjeller og likheter. Som mennesker trenger vi kategorier for å kunne forstå verden rundt oss. En stereotypi er derimot en inngrodd, essensialistisk forestilling om en gruppe mennesker som er sterk utbredt i samfunnet i tekster og/eller bilder. Stereotypier oppstår vanligvis der maktforholdene er asymmetriske, det vil mer spesifikt si når visse mennesker, for eksempel en etnisk eller religiøs majoritet, har en sterk definisjonsmakt over en annen gruppe, for eksempel en etnisk/religiøs minoritet. Visse – og som oftest negative – egenskaper presenteres som iboende og eksklusive for denne minoritetsgruppen. Denne forestillingen blir sjelden endret ved et direkte møte med medlemmer av denne gruppen.

«I disse artiklene ble islam nevnt stadig oftere, ikke sjelden i direkte tilknytning til ulike problemer»

Resultatet er at folk blir fratatt sin individualitet⁴.

Fra «innvandrerkvinner» til «muslimske kvinner»

Før jeg går over til å beskrive ulike stereotypier og alternative representasjoner som har oppstått gjennom årene, er det viktig å gå inn på noen generelle endringer i avisartiklene. Til å begynne med er begrepet «muslimske kvinner» til en viss grad en moderne oppfinnelse. I det norske samfunnet, og også i andre vesteuropeiske land, har det blitt stadig mer vanlig

å referere til kvinner med muslimsk bakgrunn som «muslimske kvinner» – uansett om de er religiøse eller ikke, og uten hensyn til hvordan de ønsker å definere seg selv. Kvinner som i dag ville blitt kalt muslimske kvinner, ble i 1975 omtalt som utenlandske kvinner, innvandrerkvinner eller pakistanske kvinner – hvis de overhodet ble omtalt. Storsamfunnets oppmerksomhet mot disse kvinnene var svært liten da i forhold til nå. Som vi kan se i figur 1, har antallet relevante avisartikler i Aftenposten økt sterkt fra 1975 til 2010. I disse artiklene ble islam nevnt stadig oftere, ikke sjelden i direkte tilknytning til ulike problemer.

⁴ Pickering, 2001, s. 2–5 og s. 73.

Dette tyder på at religionen er blitt tildelt en stadig større og mer negativ rolle.

Helt fra begynnelsen av har det i disse artiklene vært fokusert på kvinners likestilling. I Norge virker det nesten umulig å skrive om en kvinne med muslimsk bakgrunn uten å måle hvor undertrykt eller frigjort hun er. Hvert år er likestilling tema i over to tredjedeler av artiklene; i mange av dem er likestilling hovedtemaet.

Likevel ser vi også en annen viktig utvikling gjennom denne perioden, nemlig at kvinner med muslimsk bakgrunn deltar mer i den offentlige debatten. Så sent som i 1990-årene ble nesten alle artiklene, inkludert kronikkene, skrevet av ikke-muslimer med etnisk majoritetsbakgrunn. Mot slutten av det første tiåret av 2000-tallet ser vi stadig flere kronikkforfattere med minoritetsbakgrunn – blant dem flere kvinner som profilerer seg som troende muslimer. De opphissede debattene om hijab, kvinners stilling i islam og muslimske kvinners integrering og likestilling har åpenbart stimulert disse kvinnene å gjøre seg hørt. Dessuten har Aftenpostens redaktører i økende grad forsøkt å inkludere flere stemmer. Journalistene spør også stadig oftere kvinner med muslimsk bakgrunn hva de selv synes om temaene ovenfor. Hvordan dette har påvirket Aftenpostens framstilling av muslimske kvinner, vil jeg utdype senere. Men først går vi tilbake til 1970-årene, da de første artiklene om de «utenlandske» kvinnene som nylig hadde fulgt sine menn fra Pakistan, ble publisert.

«Den stakkars undertrykte husmora»

Aftenposten skrev altså sjelden om kvinner med muslimsk bakgrunn i 1970- og 1980-årene. Mellom 1975 og 1987 finnes det sjelden mer enn ti relevante artikler per år. De få artiklene som ble publisert, ga et svært ensidig bilde av kvinnene: De beskrev dem nesten utelukkende som «stakkars undertrykte husmødre». Særlig kvinner fra Pakistan ble gjerne beskrevet som

hjemmeværende, isolerte kvinner som verken kunne norsk eller å lese og skrive, som ble holdt hjemme av mannen, og som var redde for å delta i det norske samfunnet. Én av de første artiklene henvendte seg til leserne på denne måten:

Det finnes i Norge i dag en gruppe kvinner hvis hverdag er preget av mangel på menneskelig kontakt, store sprogproblemer, isolasjon og depresjoner. [...] Kvinnen er hjemme hele dagen, alene med familiens yngste barn. Kvinnene er ofte analfabeter, de har liten eller ingen skolebakgrunn fra sitt hjemland – de kan ikke norsk. For disse kvinnene er den daglige innkjøpstur i butikken ofte en umulighet.⁵

Siden det finnes så få artikler fra denne perioden, er det vanskelig å si om vi kan snakke om en stereotypi i den forstand at forestillingen var sterkt utbredt i det norske samfunnet. Aftenpostens framstilling hadde i hvert fall mye til felles med gamle orientalistiske forestillinger om undertrykte kvinner i Midtøsten, som levde tilbaketrasket i sine hjem eller i et harem. Disse forestillingene hadde sine røtter i kolonitiden og ble spredt i Norge av misjonærer, journalister og forskere lenge før pakistanske innvandrerkvinner bosatte seg i Norge⁶.

I 1980- og 1990-årene vokste tallet på innvandrere med muslimsk bakgrunn, blant annet på grunn av familiegjennforening. I kombinasjon med ankomsten av store antall flyktninger førte dette indirekte til økt motstand mot immigrasjon i det norske samfunnet⁷. I 1989 skapte Rushdie-saken stor debatt om mulige antivistlige holdninger blant muslimer i Norge. Religiøs og kulturell annerledeshet ble stadig viktigere i Aftenposten-artiklene om kvinner med muslimsk

5 Kvinnenes hverdag preget av isolasjon og sprogproblemer, Aftenposten 20. oktober 1975, s. 4.

6 Said, 1978, s. 6, 167, 186 og 190; Simonsen, 2008, s. 151–187 og s. 155.

7 Tjelmeland og Brochmann, 2003, s. 156–157, 193–195 og 279; Brochmann og Hagelund, 2010, s. 244–246.

bakgrunn. Forestillingen om pakistanske kvinner som «stakkars undertrykte husmødre» utviklet seg til en viktig stereotypi i denne perioden, og den ble ofte eksplisitt eller implisitt kontrastert med «den likestilte norske kvinnen»⁸. Dette kan vi best forstå gjennom begrepet «annengjøring», som viser til en sosial prosess der forestillinger om andre grupper som iboende annerledes og mindreverdige styrker den dominante gruppens positive selvbylde⁹. Journalister henviser i denne perioden ofte til kvinnes eksotiske utseende for å understreke at de er annerledes. Et typisk eksempel ser vi i en artikkel fra 1991 om Grønland i Oslo:

Lang borte ligger Grønland. [...] Hvor kvinner ikke har permanentkrøller men lange sorte fletter. Hvor det blaffer i posebukser. [...] Norge er langt borte. [...] Med ekte-mannen som støtdemper et par meter foran skriker pakistanske kvinner bort-over Tøyengaten¹⁰.

«Aftenposten publiserte flere historier om flyktningkvinner for å gi «innsikt i deres situasjon»»

I dette avsnittet blir Grønland presentert som et fremmed land innenfor norske grenser. Det virker ikke som om forfatteren ønsket å skape et negativt bilde; meningen var sannsynligvis å beskrive et «eksotisk» nabolag på en pittoresk måte. Men å framstille et område som om det ikke lenger er en del av Norge fordi det finnes mange folk med minoritetsbakgrunn der, er en ekstrem form for annengjøring.

«Den stakkars undertrykte husmora» har aldri helt forsvunnet fra det norske mediebildet, men stereo-

8 Se for eksempel: Mona Røkke tar initiativ: Særlig tar for innvandrerkvinner, Aftenposten 11. oktober 1984, s. 64; Verre for innvandrerkvinner, Aftenposten 9. november 1987, s. 4; Ut av et låst rom, Aftenposten 18. mai 1989, s. 10; Vold mot kvinner lar seg ikke bortdefinere, Aftenposten 19. mars 1994, s. 9.

9 Eide, 2002, s. 120.

10 Lille Pakistan den lange reisen til naboer, Aftenposten 5. oktober 1991, s. 22.

typien har utviklet seg gjennom årene. Etter årtusenskiftet fantes det to varianter: «den isolerte gamle innvandrerkvinnen» og «hentebruden». Førstnevnte hadde bodd i Norge i mange år, men mannen hennes hadde aldri tillatt henne å integrere seg. Hun levde nå et isolert liv og hadde mange helseproblemer¹¹. Hentebruden var kommet til Norge noen få år tidligere gjennom et tvangsekteskap med en ung norskpakistaner. I Norge ble hun mishandlet, låst inne i hjemmet og brukt som gratis husholdningshjelp av ektefelle og svigerforeldre¹².

«Den modige flyktningkvinnen»

Ved siden av «den stakkars undertrykte husmora» oppsto det tidlig i 1990-årene et helt annet bilde av kvinner med muslimsk bakgrunn i Aftenposten, nemlig den «modige flyktningkvinnen». Sent i 1980-årene og tidlig i 1990-årene kom det mange flyktninger til Norge, blant annet fra muslimske land som Iran, Irak, Bosnia og Somalia. Aftenposten publiserte

flere historier om flyktningkvinner for å gi «innsikt i deres situasjon»¹³. Disse historiene har mange likhetstrekk. Kvinnene ble gjerne beskrevet som sterke og modige kvinner som hadde vært gjennom mye. I sitt opprinnelsesland var de blitt offer for krig eller et autoritært regime, og i Norge møtte de strenge asylover.

11 Se for eksempel: Aldri hørt om mulighetene, Aftenposten 8. desember 2002, s. 3; Hvor blir det av feminin integrering?, Aftenposten 2. mai 2003, s. 11; Med raita i ryggsekken, Aftenposten 2. september 2006, s. 4.

12 Se for eksempel: Levde som slave for sin mann, Aftenposten 13. juni 2002, s. 3; Opphold i Norge etter ekteskapsvold, Aftenposten 13. august 2004, s. 3; Innvandrerkvinner fyller krisesentrene, Aftenposten 4. november 2006, s. 4.

13 Se for eksempel: Verst for flyktningkvinner, Aftenposten 11. januar 1991, s. 12; Asylsøkerne – Hvordan tar vi imot dem? Ny hverdag i et fremmed land, Aftenposten 4. april 1992, s. 26.

Avslørende om omskjæring på TV 2

Riksadvokaten vurderer å ta ut tiltale mot imam

Ikke chador og skjult kamera ble somaliske Kadra rådet av mektige imamer i Norge til å velge omskjæring. Riksadvokaten vurderer å ta ut tiltale etter TV 2-programmet "Rikets tilstand".

FRODE PEDERSEN

Etter at programmet "Rikets tilstand" ble sendt på TV 2 i går kveld, tok debattprogrammet Tabloid tak i temaet "omskjæring av kvinner". Her krevde Barne og Familieministeren at den meget respekterte imamen Ebrahim Saily offentlig måtte beklage sine uttalelser overfor Kadra.

Tonje Steinsland (bak) og TV 2 satte i går kveld søkelyset på omskjæring av unge kvinner. Med skjult kamera tok somaliske Kadra oss med inn i en verden som oser av dobbeltmoral om et fenomen som i Norge er ulovlig. Hun bor nå på skjult adresse.

FOTO: ARASH A. NEJAD

Etterspillet av Rikets tilstand, hvor somaliske Kadra Noor filmet norske imamer med skjult kamera for å sette fokus på deres holdninger til omskjæring av jenter.

Likevel gjorde de alt for å skape et nytt, trygt liv i sitt nye land:

I juli 1989 landet X på Karmøy flyplass med to barn. Med seg i «kofferten» hadde hun sitt eget sprog, en gjennomsyrende nysgjerrighet og en uslukkelig livsgnist. Hun ville ikke bli en «villand» i den norske virkeligheten. I dag kan X mer om Ibsens verker og Ivar Aasen enn de fleste artianere. 22 måneder i Norge er premiert med seks i norsk muntlig

til examen artium¹⁴.

«Den modige flyktningkvinnen» var ikke et passivt offer, men vakte både medlidenhet og beundring. I 1992 publiserte *Aftenposten* en artikkelserie om en ung somalisk kvinne som hadde fått opphold i Norge, men som dro på en farlig og heroisk reise til Etiopia for å hente sin datter og sine søstre:

.....
14 Fra Iran til 6er i norsk, *Aftenposten* 15. juni 1991, s. 27. Hovedpersonene i artiklene er anonymisert av etiske hensyn.

Y har begynt jakten på sin fem år gamle datter og tre småsøsken i Etiopia. Den modige 22-åringen dro fra Oslo i går. [...] Jeg kan ikke vente, selv om det er farlig. Krig og nød betyr ingenting i forhold til å redde barna. [...] Jeg frykter ikke døden for meg selv. Jeg har sett for mange mennesker bli drept. Mitt eget liv betyr ingenting, sier den modige, somaliske kvinnen¹⁵.

Religion eller likestilling spilte en relativt liten rolle i disse artiklene. Det er vanskelig å si om artiklene gjenspeilet den dominerende oppfatningen av flyktningkvinner i det norske samfunnet, eller om Aftenposten prøvde å gi en motvekt til mer negative forestillinger om flyktninger som «tok over landet» eller «misbrukte velferdsstaten»¹⁶. I det sistnevnte tilfellet var «den modige flyktningkvinne» i hvert fall et viktig alternativt bilde.

«Den tvangsgiftede pakistanske jenta» og «den kjønnslemlestedede somaliske jenta»

De første tjue årene skrev Aftenposten nesten utelukkende om voksne, giftede kvinner; jenter og unge kvinner med muslimsk bakgrunn var stort sett usynlige. Dette endret seg plutselig i løpet av andre halvparten av 1990-årene, da norske medier kom med dramatiske og spektakulære nyhetsreportasjer om jenter som ble offer for tvangsekteskap og vold. Historiene var ekte, men medienes vinkling var svært ensidig. Inntrykket Aftenposten gav av jenter med pakistansk (eller indisk eller marokkansk) bakgrunn, var at de var ofre for en voldelig, kvinneundertrykkende «ukultur». Den stereotypiske «tvangsgiftede pakistanske jenta» eller «den tvangsekteskapstruede jenta» var oppvokst i Norge «mellom to kulturer». Hun opplevde å være under streng kontroll fra sin familie; hun fikk ikke omgås gutter, og hun fikk heller ikke ta høyere utdanning. I stedet ble hun tvunget

til å gifte seg med en fetter fra Pakistan, som brukte henne som levende visum for å komme til Norge. Hvis hun protesterte, ble hun banket opp, drapstruet eller bortført til opprinnelseslandet av sine foreldre¹⁷. Jenter som hadde klart å rive seg løs fra sin familie og som hadde valgt den «norske» friheten, ble presentert som positive unntak:

Izzat er æresbegrepet på urdu, en ære som strengt regulerer jentenes livsløp og bevegelsesfrihet. [...] For X selv har uvesenet tatt slutt. Hun har valgt å leve på sine egne premisser, selvstendig. Ikke underdanig i skyggen av en fremmed og uønsket ektemann. Kle seg som hun vil, snakke med hvem hun vil, gå ut hvor hun vil. Uten å tenke på at sladder eller rykter kan ødelegge «æren» eller føle seg «løssluppen» og uten moral¹⁸.

I år 2000 skapte en tv-dokumentar om kjønnslemlestelse eller kvinneomskjæring stor debatt. I årene som fulgte, vokste det fram en ny stereotypi i Aftenposten: «den kjønnslemlestedede somaliske jenta» – enten hun allerede var blitt omskåret i Somalia eller i hemmelighet i Norge, eller hun skulle omskjæres på en ferietur som foreldrene hennes planla i opprinnelseslandet. Foreldrene mente at ritualet ville dempe deres datters seksualitet, og de var uvitende om smerten og de medisinske komplikasjonene som ritualet ville forårsake. Jenta selv turte ikke å be om hjelp i Norge, fordi hun

«ofre for en voldelig, kvinneundertrykkende «ukultur»»

.....

17 Se for eksempel: Flere hundre gutter og jenter i Norge: Bortført og tvangsgiftet, Aftenposten 3. oktober 1997, s. 3; Norsk-pakistanske jenter visum til Norge, Aftenposten 14. oktober 1999, s. 4; Reell likestilling langt unna, Aftenposten 19. november 1999, s. 1; Under større og mindre grad av tvang, Aftenposten 9. august 2000, s. 10.

18 Kvinner ofres på ærens alter, Aftenposten 17. mars 1996, s. 26.

15 Håper å finne barna, Aftenposten 23. juni 1992, s. 40.

16 Brochmann og Hagelund, 2010, s. 244–246.

Fatima danker ut Ali

NOMAN MUBASHIR

OPPDATERT: 23.JUL. 2009 08:25 | PUBLISERT: 23.JUL. 2009 08:25

Jenter med innvandrerbakgrunn gjør det bedre på skolen enn gutter med innvandrerbakgrunn. Noman Mubashir mener forskjellen kan handle om at jentene blir mer passet på enn guttene.

FOTO: ILLUSTRASJONSSCANPIX

Hvis innvandrereforeldre passet like godt på sønnene sine som på døtrene, hadde ikke Fatima danket ut Ali på skolebenken.

Faksimile fra Aftenposten 23. juli 2009.

var redd for å bli utstøtt fra det somaliske miljøet¹⁹. I disse årene presenterte Aftenposten norsksomaliske kvinner bare på tre måter: som ofre for kjønnslemlestelse, som mødre som utsatte sine døtre for ritualer, eller som aktivister som kjempet mot praksisen i sitt eget miljø. «Den modige flyktningkvinnen» som tidligere hadde spilt en så stor rolle, så ut til å ha forsvunnet helt fra mediebildet.

¹⁹ Se for eksempel: Jenter blir omskåret utenlands, Aftenposten 28. september 2000, s. 2; Stopp torturen, Aftenposten 7. oktober 2000, s. 9; Lyden av redsel, Aftenposten 20. oktober 2000, s. 13

«Den undertrykte muslimske jenta»

Terrorangrepet 11. september 2001 førte indirekte til økt bekymring for islam og integreringen av muslimske minoriteter – ikke bare i USA, men også i Europa. I Norge ble allerede eksisterende negative holdninger til muslimer styrket. På ulike sider av det politiske spektret ble det snakket om «mislykket integrering» og om at islam var uforenelig med norske verdier. Undertrykkelsen av muslimske kvinner ble ofte brukt som eksempel på at det flerkulturelle samfunnet ikke fungerte²⁰.

²⁰ Razack, 2004, s. 129–174.

Tvangsekteskap og kjønnslemlestelse, og senere også æresdrap, ble nå presentert som «muslimske» problemer, samtidig som kvinner og jenter med muslimsk bakgrunn stadig oftere ble omtalt som «muslimer». Debatten om «muslimske» kvinners integrering og likestilling nådde nye høyder og var sterk polarisert. Kvinners stilling i islam ble et viktig tema i debatten, og kritikk av islam ble ofte positivt vurdert som modig og tabubrytende. «Den tvangsgiftede pakistanske jenta» og «den kjønnslemleste somaliske jenta» ble slått sammen til en mer generell stereotypi: «den undertrykte muslimske jenta»²¹. I tillegg til at hun ble utsatt for ulike former for kulturelt og religiøst betinget vold og undertrykkelse og ble tvunget til å bære hijab, var hun også hjernevasket: Hun nektet for at hun ble undertrykt og at den undertrykkelsen hadde sine røtter i religionen Islam. Det følgende sitatet er hentet fra en kronikk av Hege Storhaug og Bruce Bawer i Aftenposten, 2010. Selv om deres oppfatninger om islam ikke var representativ for den norske befolkningen som helhet, spissformulerte de med dette sitatet noen tanker som var sterkt utbredt i hele perioden etter 2001.

*«Med islams tekster i hånden
strippes muslimske jenter og
kvinner for menneskerettigheter»*

Med islams tekster i hånden strippes muslimske jenter og kvinner for menneskerettigheter. [...] Flere og flere borgere snur ryggen til demokratiet og vender nesen mot Mekka. Større og større kvinnegrupper lever i helt eller delvis ideologisk fangenskap. [...] At islam har noe som helst å gjøre med eksempelvis ufrihet, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse, fornektes hardnakket. Islam skal beskyttes som et lite barn, barnet skal ikke beskyttes²².

Er det et stigma å være undertrykt?

I perioden 1975–2010 har det vært økende debatt

21 Se for eksempel: Rettigheter og plikter må henge nøye sammen, Aftenposten 13. juni 2003, s. 11; Intellektuelle forstår ikke fundamentalisme, Aftenposten 19. februar 2004, s. 14; Advarer mot middelalder-holdninger, Aftenposten 17. mars 2005, s. 16.

22 Fordi vi elsker friheten, Aftenposten 27. juni 2010, s. 5.

om muslimske kvinner og deres (manglende) likestilling, der disse kvinnene ofte har blitt stereotypifisert som undertrykte. Ulike forskere og kvinneaktivister har argumentert med at denne debatten er svært stigmatiserende for kvinnene man ønsker å «hjelp». Et stigma er et avvik fra en bestemt sosial norm som oppfattes som uønsket, og som gjør at noen blir sett på som mindreverdige²³. Men hva er så stigmatiserende ved å si at noen er undertrykt?

For det første er stereotypiene «den stakkars undertrykte husmora», «den tvangsgiftede pakistanske jenta», «den kjønnslemleste somaliske jenta», «den isolerte gamle innvandrerkvinnen», «hentebruden» og «den undertrykte muslimske jenta» ofte eksplisitt eller implisitt blitt etablert i kontrast til «den likestilte norske kvinnen». I den norske diskursen betyr det å være likestilt at man er moderne og sivilisert, og likestilling blir ansett som en «typisk norsk» verdi. Å være undertrykt blir da det samme som å være tilbakeliggende, usivilisert og ikke «norsk nok». Dette forsterkes ved at likestilling og integrering ofte har blitt nevnt i samme

setning, såpass ofte at det virker som om det er det samme. Når de blir definert som undertrykte, frarøves kvinner med muslimsk bakgrunn altså sin tilhørighet til det norske samfunnet.

For det andre har det å være undertrykt endret betydning. Sent i 1970-årene var undertrykkelse noe du kunne være utsatt for uansett hvordan du var som person. Innenfor datidens kvinnebevegelse presenterte kvinnene ofte seg selv som sterke kvinner som ble undertrykte i patriarkatet, men som modig kjempet for sine rettigheter. Som resultat av den voksende innflytelsen fra neoliberalismen, som legger stor vekt på enkeltindividets frihet og eget ansvar, betyr det å være undertrykt nesten det samme som å være en svak, passiv taper. En undertrykt kvinne er en kvinne som «ikke klarer seg selv». Undertrykkelse

23 Goffman, 1968, s. 9–13.

Fra 11. september-angrepet – en hendelse artikkelforfatteren setter i sammenheng med den endrede mediefremstillingen av «muslimske kvinner».

er ikke lenger bare noe som skjer med deg. Det definerer deg negativt som person²⁴. Det siste rammer alle kvinner, men kvinner med muslimsk bakgrunn rammes både av neoliberalismen og av annengjøringen vi har vært inne på tidligere. Å bli definert som undertrykt har derfor blitt et verre stigma for kvinner med muslimsk bakgrunn enn for majoritetskvinner.

Mot nye stereotyper?

Samtidig som debatten rundt muslimske kvinners likestilling og integrering eskalerte etter 11. september-angrepet, begynte flere og flere stemmer å gjøre seg

hørt i Aftenposten. Som det sømmer seg en kvalitetsavis, lette Aftenposten ikke bare etter ytterpunktene, men også etter nyanser i debatten. Noen ganger ble det for eksempel argumentert med at jenter med etnisk minoritetsbakgrunn – inkludert de fra muslimske land – stadig oftere tok høyere utdanning, og at de presterte bedre enn minoritetsgutter og majoritetsungdom²⁵. Kvinner med muslimsk bakgrunn dukket også oftere opp i artikler om temaer som ikke ble forbundet med integrering eller kvinnefrigjøring, for eksempel kunst, partipolitikk eller yrkesvalg.

²⁴ Eggebø, 2007, s. 2-7.

²⁵ Se for eksempel: Fatima danker ut Ali, Aftenposten 23. juli 2009, s. 5.

Dessuten fikk eskaleringen av debatten flere og flere religiøse muslimske kvinner til å delta og reagere mot stereotypifiseringen av muslimske kvinner. Selv om antallet journalister og redaktører med minoritetsbakgrunn åpenbart har steget, er det tallet på kronikkforfattere med minoritetsbakgrunn som har økt mest de siste årene. Stadig flere kvinner reagerte mot uttalelser som at kvinner måtte bryte med islam for å kunne frigjøre seg selv. De hevdet at islam kunne gå sammen med likestilling, avhengig av hvordan koranen tolkes. I tillegg forsvarte mange unge kvinner retten til å bære hijab i det offentlige rommet ved å påpeke at det var kvinnes eget valg, at plagget ikke symboliserte kvinneundertrykkelse og at det ikke hindret kvinner å delta aktivt i det norske samfunnet. Aftenposten og ikke minst kvinnene selv framstilte stadig oftere unge muslimske kvinner som selvbevisste og uavhengige, som motvekt til stereotypen «den undertrykte muslimske jenta»²⁶. De siste årene før 2010 utviklet disse alternative framstillingene seg nesten til en ny stereotypi som vi kan kalle «den selvbevisste muslimske jenta». Hun var ung, født og oppvokst i Norge og tok høyere utdanning – helst medisin, jus eller ingeniørfag. Hun var dypt religiøs og praktiserende muslim, men «likevel» godt integrert. Men framfor alt var hun sterk, selvbevisst, veltalende og ambisiøs: en feminist som ikke bare gjorde karriere, men som også stimulerte andre kvinner til å gjøre det.

«Den selvbevisste muslimske jenta» ble tildelt mye mer handlekraft (*agency*) enn for eksempel «den stakars undertrykte husmora» eller «den undertrykte muslimske jenta». Fra et feministisk perspektiv kan vi derfor snakke om et visst framskritt i måten kvinner med muslimsk bakgrunn har blitt framstilt på i Aftenposten. Likevel har det også vært en annen utvikling som viser at handlekraft ikke alltid gir positive konnotasjoner. Like før slutten på det siste tiåret var

det stadig flere tegn på en ny måte å framstille muslimske kvinner på, som skulle bli mye viktigere etter krigen i Syria og etableringen av den såkalte islamske staten (IS): «den radikaliserte kvinnen». Hun var ekstremt religiøs og sneversynt, gikk med ansiktsslør, var anti-vestlig og antidemokratisk orientert, isolerte seg fra det norske samfunnet og var muligens hun aktiv i terrornettverk²⁷. Her ser vi altså en overgang fra passiv offerrolle til farlig handlekraft, noe som tidligere kun var forbundet med menn. I likhet med «den selvbevisste muslimske jenta» tok «den radikaliserte kvinnen» sine egne valg, men hun tok feil.

Konklusjon

De fleste stereotypiene som oppsto om kvinner med muslimsk bakgrunn mellom 1975 og 2010, var bygd på tanken om at disse kvinnene var meget undertrykte. Stereotypiene ble satt i kontrast til «den likestilte norske kvinnen» og styrket dermed Norges nasjonale identitet som et likestillingsland. Samtidig viser Aftenpostens konstruksjon av «den selvbevisste muslimske jenta» at annerledeshet ikke alltid ble oppfattet negativt så lenge vedkommende var åpen-sinnet og likestilt. Analysen viser også hvordan noen bilder kan bli fortrent av andre: Somaliske kvinner ble først presentert som «modige flyktningkvinner», mens de senere utelukkende ble forbundet med kjønnslemlestelse.

Begrepet polarisering brukes ofte i debatten om muslimske kvinner. Dette innebærer at samfunnet beveger seg mot to ytterpunkter i debatten. Dette skjedde tilsynelatende mot slutten av 1990-årene og gjennom de første åra av 2000-tallet: Enten mente man at muslimske kvinner ble undertrykte og at det var på grunn av islam, eller så mente man at det var rasistisk å beskyldre muslimer for kvinneundertrykkelse. Men mellom 2001 og 2010 ser vi et interessant paradoks. Desto mer opphisset debatten ble, desto flere mennesker følte at de var nødt til å delta. Disse mennesker delte svært ulike synspunkter. Dette,

²⁶ Se for eksempel: *Et personlig valg*, Aftenposten 3. november 2005, s. 27; *Jeg vet at alt er mulig*, Aftenposten, 3. mars 2007, s. 10; *Religiøse plagg en berikelse*, Aftenposten 9. mars 2008, s. 5; *Vi blir undervurdert*, Aftenposten 13. februar 2009, s. 3.

²⁷ For noen tidlige spor se for eksempel: *Verdiene bak sløret*, Aftenposten 13. oktober 2007, s. 5, *Sammenligner islamisme og nazisme*, Aftenposten 21. februar 2010, s. 6.

i kombinasjon med nyhetsredaktørenes behov for flere nyanser, skapte mer mangfold i debatten. Vi snakker derfor heller om en eskalering av debatten enn om en polarisering av den.

Kritiske hendelser som Rushdie-saken og 11. september-angrepet har åpenbart påvirket mediebildet av «muslimske kvinner». Likevel finnes det også en annen måte å forstå denne utviklingen på, nemlig som et resultat av endringer i maktforholdet mellom muslimske minoriteter og den norske majoritetsbefolkningen. Kvinner med muslimsk bakgrunn ble ikke mest omtalt, stereotypifisert og annengjort gjennom 1970- eller 1980-årene da de var mest «fremmede», men på slutten av 1990-årene og etter årtusenskiftet da det ble tydelig at de var kommet for å bli. De hadde begynt å kreve sin plass i samfunnet, noe som medførte en kamp om tilhørighet der det ble viktig for mange etniske nordmenn å trekke klare grenser mellom «oss» og «dem». Maktforholdene endret seg på nytt da en ny generasjon «norske muslimer» vokste opp, en generasjon som hadde ressursene som trengtes for å delta i samfunnsdebatter og påvirke mediebildet av kvinner med muslimsk bakgrunn og av islam. Bildet av «den selvbevisste muslimske jenta» var et tydelig resultat.

Litteratur

- Brochmann, G. og Hagelund, A. (2010). *Velferdens grenser: innvandringspolitikk og velferdsstat i Skandinavia 1945–2010*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Enggebø, H. (2007). *Offeromgrepet: til last eller gagn?* Undersøking av offeromgrepet med utgangspunkt i institusjonell etnografi. Masteroppgave ved Universitet i Oslo.
- Eide, E. (2002). «Down there» and «up here»: «Europe's others» in Norwegian feature stories. Doktorgradsavhandling ved Universitetet i Oslo.
- Es, M.A. van (2015). *The stigma of being oppressed: self-representations by women with a Muslim background in minority organisations in Norway and the Netherlands 1975–2010*. Doktorgradsavhandling ved Universitetet i Oslo.
- Figenschou, T.U. (2004). Fra ofre til heltinner? Innvandrerkvinner i norske medier. I E. Jahr (red.). *Kjønn og journalistikk i mediene*. S. 33–54. Kristiansand: IJ-forlaget.
- Goffman, E. (1968). *Stigma: notes on the management of spoiled identity*. Harmondsworth: Penguin.
- Pickering, M. (2001). *Stereotyping: the politics of representation*. Basingstoke: Palgrave.
- Razack, S.H. (2004). Imperilled Muslim women, dangerous Muslim men and civilised Europeans: Legal and social responses to forced marriages. I *Feminist Legal Studies*. Vol. 12, nr. 2, ss. 129–174.
- Said, E.W. (1978). *Orientalism*. London: Routledge.
- Simonsen, A.H. (2008). Brennpunkt Midtøsten. I A.H. Simonsen og E. Eide (red.). *Verden skapes hjemmefra – pressedekningen av den ikke-vestlige verden 1902–2002*. S. 151–187. Oslo: Unipub forlag.
- Teigen, M. og Langvasbråten, T. (2009). The 'crisis' of gender equality: the Norwegian newspaper debate on female genital cutting. I *Nora: Nordic Journal of Feminist and Gender Research*. Vol. 17, nr. 4, s. 256–272.
- Tjelmeland, H. og Brochmann, G. (2003). *I globaliseringsens tid, 1940–2000*. Oslo: Pax.

	Fredag 22.07 - 19:01:00 karolinekalland @Kristinehanson helt grusomt! fant just ut at jeg har en kompis på utøya også nå. bare liiitt bekymra!
	Fredag 22.07 - 19:04:28 kris10n3 Kids updating their TWITTER at Utøya. Instead of calling the police, they are updating Twitter. This is crazy :(
	Fredag 22.07 - 19:07:57 Rafosheil vil bare våkne opp og oppdage at dette er en fryktelig drøm.. #osloexpl #Utøya
	Fredag 22.07 - 19:08:04 JudasIsOnHisWay @eelisemo de MÅ få en slutt på situasjonen på utøya snart. Håper virkelig det får bra med vennerne dine! :(
	Fredag 22.07 - 19:10:36 JeffreyMann *@kinablog: According to state broadcaster NRK - police now have control of Utøya. 5-6 killed. #oslo #utya' :((But glad it's under control

Twittermeldinger fra fredag 22. juli, like etter klokken 19. Kilde: <http://www.nrk.no/terrortwitter/>.

Islamske terrorister eller norsk ekstremist? Fiendebilder på Twitter 22. juli

Rune Ottosen
Høgskolen i Oslo og Akershus
rune.ottosen@hioa.no

Innledning

Det empiriske grunnlaget for denne artikkelen er en analyse som undertegnede har gjennomført av 60 000 Twitter-meldinger fra den samlede Twitter-feeden 22. juli 2011¹. Som et bakteppe har jeg et tidligere forskningsarbeid om endringer av fiendebildet fra kommunismen til islam på slutten av den kalde krigen i 1980-årene². Et av funnene fra den gang var at muslimske ledere som Ayatollah Khomeini og Saddam Hussein var i ferd med å erstatte kommunismen som fiendebilder for Vesten. Bakgrunnen for prosjektet som presenteres her, var å undersøke om et disposisjonelt (latent) fiendebilde av islam bidro til at mange aktører på Twitter trakk forhastede slutninger om hvem som stod bak udåden i Oslo og på Utøya 22. juli.

Jeg har tidligere skrevet om hvordan man kan skille mellom det jeg kaller et situasjonsbestemt fiendebilde – beskrivelse av konkret aggresjon gjennomført av

muslimer, og et disposisjonelt fiendebilde – beskrivelse av forventet, men ikke dokumentert aggresjon fra muslimers side (Ottosen, 1993, s. 30–32). Det situasjonelle fiendebilde vil være en naturlig del av en journalistisk dekning av enhver konflikt eller terrorhandling med muslimer som gjerningsmenn. Bruken av disposisjonelle fiendebilder som plasserer ansvar for terror uten saklig begrunnelse, er potensielt farlig fordi de er egnet til å spre fordommer og rasehat uten rot i faktiske handlinger. Her har mediene et særskilt ansvar for ikke å trekke forhastede slutninger. Etter mitt syn er denne analytiske tilnærmingen relevant for studier av sosiale medier i den første perioden etter angrepet i Oslo 22. juli da gjerningsmannens identitet var ukjent.

«Her har mediene et særskilt ansvar for ikke å trekke forhastede slutninger»

Fiendebilders funksjon³

Etter slutten på den kalde krigen er det en tendens i Vesten til å vende blikket syddover for å finne nye militære trusler som kan er-

statte de gamle. Rundt 1980 begynte frykten for radikale muslimer å erstatte den tidligere frykten for kommunistene. Dette utspilte seg blant annet i mediedekningen av krigen mellom Irak og Iran i 1981, den enorme pressdekningen etter terrorangrepet 11. september, og påstanden om at Irak hadde masseødeleggende våpen som utgjorde en global trussel, i forkant av USAs invasjon av Irak i 2003 (Ottosen, 2009).

Denne tendensen startet allerede etter den islamske revolusjonen i Iran i 1979, som Edward Said karakte-

1 Denne studien inngår i forskningsprosjektet RESCUE, ledet av Harald Hornmoen ved Høgskolen i Oslo og Akershus. Formålet med studien er å se på hvilken funksjon sosiale medier har i krisetider.

2 Se rapporten «Fiendebilder i avisenes utenriksdekning», PRIO-report nr. 2 1993.

3 Den historiske gjennomgangen er hentet fra Ottosen 2012, s. 87–89.

riserer som et vendepunkt i boken *Covering islam*. «Den grønne fare» (den muslimske farge) blir beskrevet som en «kreftbyll som sprer seg over hele verden, og underminerer legitimiteten til vestlige verdier og den nasjonale sikkerheten til USA» (Hadar, 1993, s. 28). Teorien om den muslimske faren knytter sammen isolerte begivenheter og utviklingstrekk, som bombeaksjonen i World Trade Center i New York, angrepet i London 2005, borgerkrigen i Sudan, urolighetene i Midtøsten under den arabiske våren, terrorangrepene mot turister i Tyrkia og Egypt og terrorhandlinger som 11. september og andre aksjoner utført av al-Qaida. Kort sagt blir alle større sosiale bevegelser i kjølvannet av avviklingen av den kalde krigen i Midtøsten satt inn i rammen av en større plan fra radikale islamske «fundamentalister» – en slags «islamsk internasjonal» (op.cit. s. 29). Dette fiendebildet av islam har blitt ytterligere forsterket etter den brutale framferden til den såkalte islamske staten (IS) som kontrollerer deler av Syria og Irak.

22. juli og fiendebilder

En nærstudie jeg har gjennomført sammen med Cathrine Andenæs Bull om dekningen av 22. juli i Aftenposten og Dagbladet de første timene etter hendelsene, viser at den kaotiske og dramatiske situasjonen hadde stor påvirkning på mediernes dekning det første døgnet. Spesielt rammet dette Aftenposten, som måtte evakuere sine lokaler (Otto- sen og Bull, 2012).

Analysen viser at avisene brukte flere forhåndsantakelser når de skulle omtale gjerningsmannen, spesielt før hans identitet ble kjent. Aftenposten og Dagbladet hadde få artikler som spekulerte i islamsk terror, men man kunne allikevel se spor av et tenkt fiendebilde av potensielle islamske terrorister som stod bak, blant annet i Aftenpostens lederartikkel 23. juli. Vår konklusjon var at:

«Da det ble kjent at det var en høyreekstremist som sto bak angrepet, opphørte spekulasjonene raskt»

Forsiden på The Sun 23. juli, 2011. 'Al-queda' massacre.

Norge ble fremstilt som et uvi- tende offer, fritatt for all skyld, et fredfullt land der terror ikke ek- sisterer. Gjerningsmannen ble omtalt som en brutal terrorist som er motstander av Norges demokratiske samfunn. Da det

ble kjent at det var en høyreekstremist som sto bak an- grepet, opphørte spekulasjonene raskt. Etter hvert utvi- klet det seg tre markante vinklinger: gjerningsmannen var henholdsvis «en gal person», «en selvgod, oppmerksom- hetssyk bløffmaker» og «en islamfiendtlig / ekstrem høy- reradikal / rasistisk person». (Ottosen og Bull, 2012, s. 265).

Også det internasjonale nyhetsbildet var det første døgnet preget av disposisjonelle fiendebilder av ra- dikale muslimer som mest sannsynlige gjernings- menn. Den britiske tabloidavisen The Sun hadde kjempeoverskrifter på forsiden om al-Qaida angrep og at Norge hadde fått sitt 9/11.

Avgrensninger

Jeg vil i det følgende gjennomgå aktuelle deler av Twitters trafikk 22. juli, der oppmerksomheten særlig er rettet mot følgende tidsrom:

Kl. 15:25: En bombe plassert i en Volkswagen Crafter eksploderer i Grubbegata, nær kontorene til statsministeren, og flere andre regjeringsbygninger. Åtte mennesker blir drept.

Kl. 16:55: Anders Behring Breivik ankommer Utøya. Herfra ble han fraktet med fergen MS Thorbjørn til Utøya. Han starter raskt å skyte, og etterlater seg 69 mennesker døde, de fleste av dem AUF-ere som deltok på sommerleiren.

Kl. 18:34: Breivik blir pågrepet av politiet og motsettes seg ikke arrest.

Twitter i en krisesituasjon

Sosiale medier skaper nye arenaer for kommunikasjon, og brukerne av sosiale medier har en tendens til å skape nye fellesskap med andre brukere av en valgt plattform, som Twitter, Facebook eller Instagram (Haugseth, 2013, s. 93). Spesielt Twitter har blitt anerkjent som et medium som er i stand til å trekke umiddelbar oppmerksomhet til en voksende krise eller dramatiske hendelser.

Anne Barnard, en reporter i New York Times som har dekket kriger gjennom mange år, observerte under Gaza-krisen i 2014 hvordan Twitter hadde betydning når det gjaldt å nå raskt ut med nyheter. Hun sto i akuttmottaket på Al-Shifa-sykehuset i Gaza by og så en ni år gammel jente kjempe sin døds kamp. Den israelske regjeringen, som er kjent for å ha en effektiv mediestrategi, kunne ikke lenger kontrollere nyhetsstrømmen fra konfliktområdet, slik den langt på vei lyktes med under Gaza-krigen i 2008. I 2014 kunne hun umiddelbart distribuere en kort kommentar på Twitter. Hun kalte Twitter en game changer i kampen

om hjerter og sinn (Beckermann, 2014).

Mareile Kaufmann har i en studie basert på semistrukturerte intervjuer med brukere av Facebook og Twitter den 22. juli konkludert med at sosiale medier i en akutt krisesituasjon fungerer som en effektiv kommunikasjonskanal som spontant gir muligheter for kommunikasjon og mobilisering (Kaufmann, 2015, s. 14).

Kaufmann beskriver hvordan utveksling av informasjon er mer effektiv på en felles plattform som Twitter enn i tradisjonelle medier. Informasjonen kan brukes til å redde mange personer på en effektiv måte hvis myndigheter som følger med på Twitter, systematisk kartlegger behov for hjelp og akutt tiltak. Ifølge Gjörv-kommisjonen utnyttet ikke politiet potensialet til sosiale medier den 22. juli, mens helsemyndighetene, inkludert Blodbanken, klarte å bruke sosiale medier i sin akutt-beredskap for å redde liv (Ottosen, 2015b). Kaufmann framhever at Twitter også er en arena for politisk debatt, og en kanal for kommunikasjon ofre imellom i en krisesituasjon. Sosiale medier har også gjort det mulig for enkeltpersoner på Utøya å ta vare på hverandre og skape en følelse av samhold og omsorg etter udåden (Kaufmann 2015, s. 14–15).

«Hun kalte Twitter en game changer i kampen om hjerter og sinn»

Empirisk materiale og metode

Den følgende analysen er basert på en kronologisk gjennomgang av hele Twitter-feeden på 22. juli. Den består av over 60 000 meldinger (tweets). Gjennom å identifisere fire utvalgte diskurser, samlet jeg de mest relevante tweets inn i et håndterbart Word-dokument på 75 sider (Ottosen, 2015). Jeg har da valgt ut eksempler fra de fire diskursene som presenteres i artikkelen. Utvalget er basert på skjønn og utgjøre bare et lite mindretall av alle tweets som passer inn i de fire kategoriene. Ved hjelp av kritisk diskursanalyse ble dette materialet analysert med sikte på å finne ut hvem som i Twitter-feeden ble antatt å være ansvarlig for ugjerningene 22. juli. Jeg har brukt Norman Faircloughs forståelse av tekster som en del av en sosial virkelighet (tekst i

kontekst), og bygger på hans analyse av at bestemte diskurser konstrueres i en sosialt sammenheng, og reflekterer den rådende forståelse av gitte samfunns-messige forhold (Fairclough, 1995, s. 135).

Jeg vil gjennom eksplorerende metode undersøke i hvilken grad et eventuelt disposisjonelt fiendebilde av islam bidro til å at muslimer ble pekt ut i tweets som sannsynlige gjerningsmenn for ugjerningen. Jeg vil angi avsender og nøyaktige tidspunkt for de gjen-gitte tweets i parentes etter den refererte tweeten.

Twitter-feeden 22.juli

Mindre enn fem minutter etter at bomben smalt, sendte Anders Giæver, som befant seg i VGs lokaler som var skadet av bomben, en av de første meldingene med den korte og megetsigende tweeten: *Bombe i sentrum* (15.30.31). To minutter etter tvitrer Anders Hakstun *Terrorangrep i Oslo?* (15:32:10). Vi får de første øyenvitneskildringene: Steinar Ulrichsen deler sine inntrykk: *Dette er helt forferdelig. Det ligger en skadd person på bakken. Flere kunne dødd* (15.37.19). Twitter som en effektiv arena for kommunikasjon blir framhevet av Twitter-brukerne selv: *Regjeringskvar-talet sa de på TV2. Da svitsjet jeg til Twitter så fort jeg kunne* (Anders Brenna 15.37.33).

Spekulasjoner om mulige gjerningsmenn starter med et frisk språk: *Hvis det er noen terrorfitter i gang nå, så blir jeg slapp ...* (André Johansen 15.37.19). Noen fore-slår at det kan være gassseksplasjon, men blir raskt arrestert: *Hvem andre synes det er ålreit å sprengte ting enn terrorister og lignende amøber?* (Anders Sahlin 15.39.14). Flere parallelle diskurser pågår, der konkur-ransen mellom medier raskt blir et tema. Også an-satte i mediebedriftene kaster seg på: *Som firma er vi dårlige på Twitter, dessverre. NRK.no på nett er best, men om jeg ser noen gode, norske på Twitter skal jeg si fra!* (Hege Øygaren 15.49.15).

Et Twitter-spor etableres med en nedlatende holdning til Facebook. Dette er en slags elitediskurs: Twitter er

Anders Giæver
@VGanders

Bombe i sentrum.

VGs politiske kommentator Anders Giæver med en av de første twittermeldingene etter at det smeller i Oslo.

for de seriøse, mens det trivielle foregår på Facebook: *På Twitter snakker alle om Terror-saken. På Facebook snakker folk om... Iskrem og hvor mye de hater regnet* (Marita 16.02.33). Rosen av Twitter fortsetter utover hele kvelden: *Twitter har aldri vært så nydelig som i dag* (Karin W. Bjerga 19.47.47). Tvittrerne føler seg åpenbart på høyere intellektuelt nivå enn Facebook-folket: *Når nøttehuer på Facebook benytter anledningen til å poste videoer med «Norge for nordmenn» vet du at det er på tide ...* (Freddy Kjensmo 19.53.21).

«Terrorangrep i Oslo?»

Ganske tidlig kommer det en assosiasjon til Timothy McVeigh og Oklahoma-bomberen, som skal vise seg å være en svært rele-

vant sammenligning: *Shit! Ser jo nesten ut som Okla-homa-bombingen i '95* <http://t.co/KaGsO0s> (Eyvind A. Larre 15.54.38). Men raskt kommer de første spe-kulasjonene om et mulig al-Qaida spor: *Osmas(sic!) bin Laden er ikke død* (Audun Størseth 15.55.30). PST er lite til stede på Twitter (se Ottosen, 2015b), men kommer likevel med en advarsel: *PST ber folk holde seg unna sentrum* (Kristian Myrseth 15.56.59). Twitter blir også en arena for varsling av pressekonferanser og nyheter fra myndighetene: *Statsministeren er i sikker-het, opplyser Sindre Fossum Beyer ved Statsministerens kontor ifølge DB* (Frank E. Rundholt 15.56.47). En mel-ding hadde nesten en uhyggelig forutseende henvis-ning til Utøya: *Skulle for en tid siden sende sympati til AUF som nok drukner i teltene sine på Utøya, enda mer sympati nå når Regjeringen også må flytte dit* (Karin O. Aarsæther 16.01.49).

BBC melder om eksplosjonen på Twitter klokken 15:45.

Det skjer et åpenbart vendepunkt i spekulasjonene om hvem som står bak, når skytingen begynner på Utøya. Ganske raskt kommer meldingen om at det er en hvit mann i politiuniform som står bak skytingen, og dette stemmer dårlig til beskrivelsen av en tenkt muslimsk gjerningsmann. *Støre bekreftet nettopp på BBC at gjerningsmannen på Utøya er «hvit»* (Jonas Feiring 21.46.23).

En av de første tweetene om Utøya er fra søsteren til en som befant seg på øya: *Det er skyting på Utøya, lillesøstra mi er der og ringte hjem nå!* (RT@Frk-Tiril 17.48.34).

Og dramatikken utfolder seg: *Det er skuddvekslinger på AUFs sommerleir. Fullt kaos. Politi på vei. Leiren vurderes evakuert omgående.* (Jan Fredrik Breivik 17.50.31). Den historiske dimensjon begynner å gå opp for folk: *Skuddveksling på AUF-sommerleir?! Sammenheng med bombeeksplosjonen i Oslo? Dette er helt forferdelig!!!* (Jan Fredrik Breivik 17.58.24).

Analyse av fire utvalgte diskurser på Twitter

For å få litt bedre innsikt i retorikk, språk og resonnement har jeg delt drøftingen inn i følgende diskurser som jeg vil følge som en tidslinje:

1. Norsk sikkerhetspolitikk
2. Krekar-sporet
3. Muslim-sporet
4. Høyreekstremisme-/gærning-sporet

Norges sikkerhetspolitikk

Det er raskt noen som prøver å politisere debatten ved å knytte den til norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk: *DERFOR har jeg alltid vært imot NATO ...* (Henrik no fancy name 21.22.23). Vårt bidrag til NATOs *out of area*-operasjoner er et tema: *sky news om oslo-terror: norge er veldig aktive i NATO og veldig delaktige i krig i Libya og Afghanistan.* (Camilla Vesteng 23.24.43).

Kobling til Libya og Afghanistan går igjen: *Uskylden mista vi i Afghanistan og Libya. Dette er den nye krigen.* (Morten Rolseth 16.10.28). Norsk Israel-politikk dukker opp som et

mulig motiv, og en prøver seg med en «hva sa jeg»: *Jeg har tidligere, i diskusjon om #Israel, sagt at nordmenn ville endre sitt syn på konflikten der nede om gærninger sprenger bomber i Oslo* (Sturla S 16.27.28). Et mulig hevnmotiv knyttes til norsk Israel-politikk i en tweet fra organisasjonen «Med Israel for fred»: *Kan bomben ha kommet fordi Jonas Gahr Støre sa nei til å boikotte Israel på #utoya i går?* (miffno 16.34.51). Men denne type kommentarer får raskt svar på tilfelle: *Fy faen, for en smakløst kynisk idiot!* (Jon Wessel Aas 16.39.53). Stine Andersen reagerer på forsøkene på politisering: *til alle som bruker diverse sosiale medier til å skylde på rød-grønn politikk for hendelsene i Oslo: get a grip* (16.40.09).

Krekar-sporet

Rett etter eksplosjonen i Oslo kommer det spekulasjoner om Mulla Krekar kan knyttes til ugjerningen, og

*«Uskylden mista vi
i Afghanistan og Libya. Dette er
den nye krigen»*

Krekar-sporet blir en slags første metafor for muslim-sporet: *Sånn går det når vi huser #MullarKrekar* (Gøran Myrvold 15.57.49). Dette blir fulgt opp av andre: *Krekar, Første fly hjem, Nå!! #Terrorfaen* (Ole Johnny 16.00.23). Og J. Hammershaug følger opp: *Kall meg smakløs, men jeg tenker på Krekar og Ansar al-Islam akkurat nå* (16.11.59). Det knyttes også an til norske asylpolitikk: *Sånn går det når vi huser #MullarKrekar* (Myrvold 15.157.49).

Også internasjonale medier er inne på Krekar- og Al Jazeera-sporet: *Al Jazeera kobler bomben mot tiltalen mot Mulla Krekar* <http://t.co/QeMNdIM>. I samme forbindelser nevnes palestinske kilder: *Palestinske medier referer til eksplosjon og Krekar i samme sak #Oslo* (Terje Tuseth 16.33.21). Det er også motreaksjoner mot Krekar-koblingen: *Dere med Krekarvitsene, hold for helvete kjeft* (Thomas Østerfeldt 16.19.34). Krekar-sporet dør ut når det er kjent at gjerningsmannen er hvit.

Muslim -sporet

Al-Qaida-sporet dukker raskt opp etter eksplosjonen. Både selve muslim-sporet og NRK-dekningen blir raskt et tema: *Går rykker om at #NRK allerede synser om at det er islamister som står bak. Unødvendig å bygge opp rundt fordommer før man vet noe sikkert* (Markus Nilsen 16.27.23). Dette ble også konkretisert: *Ståle Ulriksen (NUPI) spekulerer på NRK rundt begrunnelser for mulig terroranslag i Oslo* (Audun Lindholm 16.48.39). Det er klare eksempler på forhåndsdomming og resonnementer som tar det for gitt at det er muslimer som står bak: *Norge var alltid litt for fjernt og rart til å virkelig delta i det vestlige prosjektet. Nå har noen tvunget oss inn i det* (Vågard 16.03.27). Flere følger opp i samme trend: *Dette har vi bestilt. Nå får vi varene levert* (Asle Skarpenglad 16.04.19). Noen går ett skritt lenger og begynner allerede å tenke på hevn: *Kjenner nasjonalisten i meg allerede vil ha hevn for bombeaksjonen i Oslo!* (T.K. 16.05.55). Noen går enda lenger: *Jada, sitter trygt foran tv'en. Muslimer er ikke trygge i dette nabolaget lenger for å si det sånn* (krageben 16.16.59).

Men slike reaksjoner vekker også umiddelbare motforestillinger: NRK: ikke rop på islamsk terror før vi har noe mer håndfast..... (June Breivik 16.15.55). En framhever sitt eget Twitter-nettverk som et positivt forbilde: *Har enda ikke sett noen med hysteriske anti-muslimske eller aggressive tweets (med et par forventede unntak). Kudos til Twitterstrømmen min* (Oda Rygh 16.52.57). Mange usmakelige statusoppdateringer på Facebook nå. Dette har ingenting med «utlendinger i norge» å gjøre (Tommy Vedvik 16.55.49).

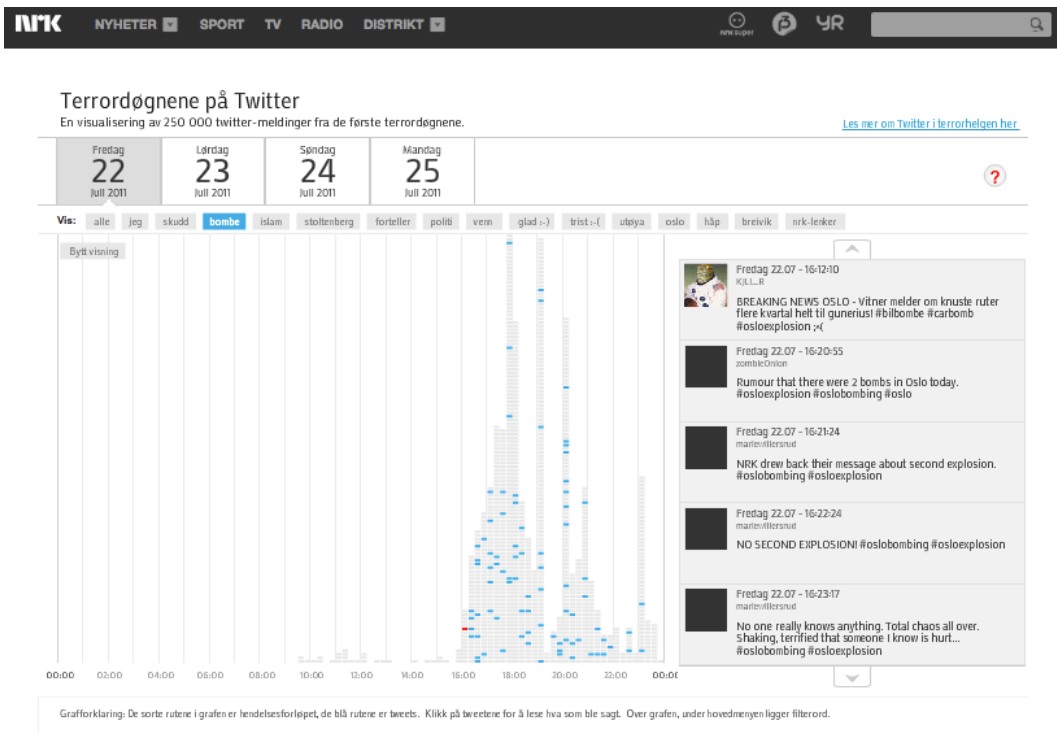
Kontrastene er store mellom forhastede slutninger på bakgrunn av disposisjonelle fiendebilder, og kravet om ettertanke: *Nå, mer enn noensinne, trenger vi å ta en tekopp med våre muslimske landsmenn. Frykten skal ikke få slå rot* (Geir Waaler 16.56.26). Noen begynner raskt å tenke politiske konsekvenser: *Vær så snill Per Sandberg, FrP: Ikke utnytt dette partipolitisk* (Stein Opsahl 17.05.51). Og: *Spår brakvalg for FrP til høsten. Venter sterke reaksjoner nå!* (Petter Testmann-

Koch 16.59.20) Dette danner opptakt til en løpende diskusjon med mange nyanser: *Nå kommer fordommene...: Vi hadde kommet et like stykke. Trist vi må*

begynne på nytt (SisSingh 16.59.22). Siv Jensen ber folk avstå fra spekulasjoner: *FrP: En alvorlig hendelse ryster Oslo og Norge. Foreløpig vet vi veldig lite og tror at vi alle gjør lurt i å avstå fra spekulasjoner nå* (Siv Jensen 18.36.45).

Noen tyr til ironi: Ifølge internett er det muslimene, jødene, den norske regjering, og romvesnene som står bak... (Oda Rygh 17.42.10). Men de disposisjonelle fiendebildene trumfer ironien: *Muslimske ekstremista har fritt spillerom i Norge. Vi har ei impotent, blåøyd regjering som er i ferd me å kjøre oss i grava* (Stephan Slettvoll 17.59.59). Også muslimer melder seg på: *Jeg er muslim, og jeg tar sterk avstand fra det som er blitt gjort.. De som gjør sånt er IKKE muslimer, men ekstremister* (Kamsaa79 18.03.15).

«Krekar-sporet dør ut når det er kjent at gjerningsmannen er hvit»

Fra NRKs visualisering av de 250 000 twittermeldingene fra det første terrordøgn. Gjennomgangen kan ses på <http://www.nrk.no/terrortwitter/>.

Disposisjonelle fiendebilder møter motstand

Når meldingene begynner å komme om at gjerningsmannen kan være en hvit nordmann, får de disposisjonelle fiendebildene motbør: *Veldig få høye, blonde ariske medlemmer i Al Qaida* (Gaia Huse 21.19.18). Og: *Dersom du ikke ser at en blond nordmann som jobber for Al Qaida er oppsiktsvekkende så er du idiot* (Vampus: 21.26.17). Det internasjonale nyhetsbilde har også et etterslep når det kommer observasjoner om en mulig hvit gjerningsmann: *CNN USA og CNN INT snakker kun om Al Qaida, men ikke et ord om at denne «one man-armyen» visstnok er en hvit mann* (Mathias Rødahl 22.04.35).

«Ro ned de rasistiske tweetene»

Ryktene begynner å gå om muslimer som blir banket opp på gata i Oslo. Det fører til flere hundre retweets av meldinger som dette: *registrerer rapporter om at Muslimer i alle aldre trakasseres i Oslo nå. Ro ned de rasistiske tweetene. Husk at barnefamilier blir banket opp* (Silje Sirevåg 21.55.01). I ettertid kan vi konstatere at det nok skjedde episoder, men ifølge Oslo politikkammer var det få anmeldelser av trakassering, og mye kan tyde på at dette var overdrevet i sosiale medier. Men de mange oppfordringene kan kanskje leses som føre-var-tenkning: *De som trakasserer tilfeldige muslimer på gata i Oslo i dag kan snarest pakke seg ut av byen* (Inger Lise 22.08.45). Men det er også personlige fortellinger om muslimer som har blitt trakassert. Også de blir gjenstand for mange retweets: *Og der ble jeg bedt om å*

dra tilbake til muslimlandet mitt, mens jeg røyker utenfor huset. Dette jeg var redd for. Norge er landet mitt! (Abukar Hussain 22.07.54). Noen minner om erfaringene fra 9/11 i USA: *Etter 11. september, ble muslimer i USA utsatt for massiv hets. Hvis det skjer i Norge nå, har vi et mye større probl...* (Eivind_ August: 20.27.16).

Kamp om liv og død

Mellom spekulasjoner om gjerningsmenn og forsøk på å avklare hva som skjer på Utøya, inneholder Twitter-feeden meldinger fra øya der AUF-ere kjemper sin kamp om liv og død: *vi sitter ved vandet. En mann som skyter ikledd politiuniform. Hjelp oss ift når politiet kommer* (Christoffer Rørtveit 18.02.08). Fortvilelsen taler sitt tydelige språk i enkelte meldinger: *foreløpig er konklusjonen i hodet mitt at Synne har løpt og gjemts seg og lagt igjen telefonen. Denne forklaringen skal jeg holde meg til* (Lily Sjølama 18.06.25). Andre formidler videre: *Bekreftet fra folk på Utøya: uniformert person har skutt flere – folk skadde, låser seg inne på rom og svømmer fra øya* (Jo Stein Moen 18.10.25).

«SISTE: Ryktes at desperadoen på Utøya er pågrepet»

Hvit nordmann i uniform

De disposisjonelle fiendebildene avtar etter at det er kjent at en hvit mann står bak, men mange retweets lever sitt eget liv som meldinger utover kvelden og natten. De politiske implikasjonene melder seg: *herregud, er noen ute etter AP eller?* (Kristian Petersen 18.05.22). En annen ser en mulig sammenheng: *Nå skal jeg ikke spekulere, men tenk om det er ÉN sinnsforvirret fyr som først sprenger bombe og så drar til Utøya...* (Frode Rebolt 18.14.08).

Så blir han tatt: *Ifølge NRKs reporter på stedet, skal gjerningsmannen være høy, blond og med nordisk utseende. Mange følger opp med følelsesmessige utbrudd, inkludert krav om «waterboarding» og henrettelser: Mannen på Utøya skal være arrestert. Skyt ham på Akershus Festning, eventuelt send ham til Guantanamo!* (Henrik Austevoll W. 19.13.10). Ryktene om hva han har sagt i forhør, begynner raskt å spre seg: *SISTE: Ryktes at desperadoen på Utøya er pågrepet, og*

vil IKKE si noe om det er en bombe der. Men han sier 2 hendelser vil skje snart (André Østgaard 19.23.35).

Omfanget av drapene og de historiske dimensjonene blir tydelige: *Kunstgjødsel basert bombe på flere hundre kilo, mener NRK ekspert. Taliban bruker denne type sprengstoff* (Irene Maardalen 19.27.48).

Det nærmer seg identifisering: *Vi vet at han snakket østlandsdialekt, og dermed mest sannsynlig norsk* (Det kommer fra AUF-vakten, via VG.) (Torech 19.35.12). Lars Erik Andersen trekker en ny historisk parallell: *Jeg tenker det er mer likt Oklahoma bombene enn noe Islamske ekstremister som står bak* (20.54.26). Politiet dementerer aktivt bånd til internasjonal terrorisme: *Politiet tror IKKE det er internasjonal terrorisme men en lokal variant rettet mot bestående politiske Norge* kilde: NTB (Morten L. Kværnstrøm 21.58.25). Flere detaljer

dukker opp: *Den pågrepte tilhører det høyreekstreme miljøet på Østlandet, og mannen har to våpen – et automatvåpen og en pistol av type Glock* (Anne Trine Smidsrød 00.32.34).

TV2 Nyhetene bruker også Twitter som kanal: *Falsk politimann sett på begge åstedene: Politiet tror samme gjerningsmann står bak begge angrep* (22.30.54). Så blir identiteten kjent: *Gjerningsmannens navn er Anders Behring Breivik* (Henning 00.49.38).

Konklusjon

Innledningsvis florerer disposisjonelle fiendebilder knyttet til muslimer, også personifisert med beskyldninger mot Mulla Kreka. Men det advares også mot forhastede slutninger i formuleringer som dette: *Sikkert at muslimske terrorister står bak? (...) Shut up, er ikke sikkert det ass.* Noen snakker også om forsoning mellom nordmenn og muslimer før identiteten til gjerningsmannen er kjent, som den tidligere nevnte *Nå, mer enn noensinne, trenger vi å ta en tekopp med våre muslimske landsmenn. Frykten skal ikke få slå rot* (Ida 16.56.26). Det advares også mot forhåndsdomming, og det rettes advarsler til mediene om å be-

	Fredag 22.07 - 16:14:41 AJELive Mullah Krekar is accused of threatening a former minister, Erna Solberg, with death. #Oslo #osloexplosion
	Fredag 22.07 - 16:52:44 espenrandom Ikke for å beskyldte muslimer, men kan det ha noe med karikaturtegningsboken fra Cappelen å gjøre? #oslobomb #osloblast #oslo #terrorism
	Fredag 22.07 - 16:56:18 futzzzz Fact:Bearded fuckwads who use name of #Islam 2 gain power,money&women,have dragged #Islam in2 da #DarkAges #Ikhwan #Salafi #OsloExplosion
	Fredag 22.07 - 16:59:37 DerErbkaiser Time to nuke Mecca, Tehran, and other cities of the goat fuckers. We are at war (jihad), it's time we begin to retaliate. #OsloExplosion
	Fredag 22.07 - 17:22:54 will_mccants body counting for #osloblast on twitter mirroring body counting on jihadi forums. reaction very different of course

Islamrelaterte tweets fra terrordøgnnet. Kilde: <http://www.nrk.no/terrortwitter/>.

sinne seg: Foreslår at tvmediene legger ut en tekstplakat med bekreftede opplysninger i stedet for å prate og spekulere (Frøydis 18.11.23).

Det foregår også en parallell metadiskusjon om rollen til sosiale medier, der vi ser tendenser til at Twitter-brukere føler seg hevet over det påstått mer fordomsfulle Facebook: *Alle som sier at alle asylsøkere må bli sendt ut på fb blir nå slettet* (FrkTiril 19.11.26). Dette kan henge sammen med observasjonen til Ida Aalen i boka *Sosiale medier*, der hun skriver at Twitter-brukere er seg bevisst at de deltar i en offentlig samtale, mens Facebook-brukere ofte er personlige og formulerer seg som om de er i en privat samtale (Aalen, 2012). Det må flere studier til før vi kan konkludere hvilken samfunnsmessig betydning sosiale medier har som arena sammenlignet med tradisjo-

nelle medier, men denne studien av Twitter den 22. juli viser at sosiale medier er en kanal for formidling av informasjon, arena for debatt og en plattform for empati og emosjoner.

Litteratur

- Beckerman, Gal (2014). Israel has a New Worst Enemy – Twitter. *Forward*, July 24, 2014.
- Fairclough, Norman (1995). *Critical Discourse analysis*. London: Longman.
- Hadar, Leon T. (1993). «*What Green Peril?*». *Foreign Affairs*, Spring 1993.
- Haugseth, Jan Frode (2013). *Sosiale medier i samfunnet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Herman, Edward S. & Noam Chomsky (1988). *Manufacturing Consent*. New York: Pantheon Books.

- Kaufmann, Mareile (2015). *Resilience 2.0: social media use and (self-)care during the 2011 Norway attacks*. Media, Culture & Society DOI: 10.1177/0163443715584101, accessed Jun16, 2015.
- Ottosen, Rune (1993). Fiendebilder i avisenes utenriksdekning. *PRIO Report nr. 2 1993*.
- Ottosen, Rune (2009). *VG, Saddam og vi*. Oslo: Høyskoleforlaget.
- Ottosen, Rune (2015). *Twitter feed 22. juli – et arbeidsdokument*. Oslo: Høgskolen i Oslo og Akershus.
- Ottosen, Rune (2015b). Blood or security on 22. July? The potential for social media in times of crisis. Paper presented to the EUPRA 2015 Conference, Tromsø, Norway September 2-4, 2015.
- Ottosen, Rune og Andenæs Bull, Cathrine (2012). Hvordan forklare «det uforståelige». I Østerud, Svein (red.) *22. juli Forstå-forklare-forebygge*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Said, Edward (1981). *Covering Islam. How the Media and the Experts Determine How We see World*. London: Routledge and Kegan.
- Øfsti, Sigurd (2011). *Mellom sladder og journalistikk. Masteroppgave Institutt for medier og kommunikasjon*, Universitet i Oslo.
- Aalen, Ida (2012). *En kort bok om sosiale medier*. Bergen: Fagbokforlaget.

Om bidragsyterne

Vibeke Kieding Banik

har en Ph. D. fra Universitetet i Oslo, og har spesialisert seg på jødisk historie. Hun har nylig avsluttet et prosjekt om jødiske kvinners bidrag til integrasjon i mellomkrigstidens Norge, og arbeider nå med en bok om de norske jødene historie fra 1814 og fram til i dag.

Cora Alexa Døving

er forsker ved Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter. Døvings forskningsfelt er minoritets-majoritetsrelasjoner med hovedfokus på pluralisme, religion og endring. Rasisme og islamofobi har også stått sentralt i hennes nyeste studier. Siste bokutgivelse er Bangstad & Døving: «Hva er rasisme», Universitetsforlaget 2015.

Margaretha A. van Es

er historiker med en spesiell interesse for kjønns historie og forholdet mellom ulike etniske relasjoner. Hun forsker på tvers av ulike fagfelt. I sin doktorgradsavhandling studerte hun de komplekse relasjoner mellom stereotypier om muslimske kvinner og selvrepresentasjoner av kvinner med muslimsk bakgrunn.

Masoud Haidari

er utdannet journalist fra Universitetet i Nordland, og jobber i dag som lærervikar ved Abildsø barne- og ungdomsskole. I tillegg arbeider han med en dokumentar om god og dårlig kommunikasjon i et multikulturelt samfunn, og konsekvenser av det.

Arne Johansen Ijäs

er førstelektor i journalistikk og mediefag ved Samisk høyskole i Kautokeino. Han har tidligere arbeidet ved Universitetet i Tromsø, Høgskolen i Tromsø, som journalist i NRK og lektor i den videregående skolen.

Erika Jahr

har arbeidet som journalist, korrespondent og redaktør i NRK i mange år, før det i Ny Tid og Østlendingen. Hun har arbeidet ved Institutt for Journalistikk som fagmedarbeider og forsker, vært redaktør for flere bøker og har hovedfag i journalistikk fra Institutt for medier og kommunikasjon, UiO.

Roy Krøvel

er professor i journalistikk (HiOA) og professor II i latinamerikanske områdestudier (UiO). Han er PhD i historie fra NTNU. Krøvel har publisert flere bøker om journalistikk, blant andre *Historier om verden* (med Orgeret) IJ-forlaget (2012) og *We Love to Hate Each Other. Mediated Football Fan Culture* (med Roksvold) Nordicom (2012).

Lars Lien

er historiker og jobber som formidler ved HL-senterets undervisningsavdeling. Artikkelen bygger på utdrag fra hans ph.d.-avhandling, «... pressen kan kun skrive ondt om jødene». *Jøden som kulturell konstruksjon i norsk dags- og vittighetspresse 1905-1925*, som ble levert høsten 2015. Avhandlingen inneholder detaljerte referanser og oversikt over kilder som vil bli tilgjengeliggjort etter disputas.

Rune Ottosen

(f. 1950) er statsviter og professor ved Institutt for journalistikk og mediefag ved Høgskolen i Oslo. Han er blant annet forfatter av *Fra fjærpenn til Internett* og flere studier av journalistikk i internasjonale konflikter. Ottosen var redaktør for bind 2 av verket *Norsk presses historie* (2010).

Harald Syse

(f.1971) er utdannet lektor og har vært ansatt som formidler ved HL-senteret (Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter) siden 2006. Artikkelen er basert på et arbeid han utførte for å samle primærkilder til bruk i undervisning. Kildene skulle belyse spørsmålet: Hva skrev norsk presse om forfølgelsen og utryddelsen av de europeiske jødene mens det pågikk?

Pressehistoriske skrifter

Nr. 1/2004

Arnhild Skre: «I dag må ingen sitte hjemme».
Presse og partiloyalitet 1957–1973.

Nr. 2/2004

Øystein Sande m. fl.: Agitasjon og opplysning

Nr. 3/2004

Else-Beth Roaldsø: Å skrive i motvind.
Ruth Thomsen og Stavanger Aftenblad.
Hallvard Tjelmeland: Aviser som historisk kilde

Nr. 4/2005

Norhild Joleik: Albert Joleik – bladstyrer i brytningstid

Nr. 5/2005

Div. Forfattere: 1905 – Nu gjælder det at holde kjæft

Nr. 6/2006

Anne Hege Simonsen: De der ute – vi her hjemme.
Utenlandsdekningen i tre norske aviser 1880–1940
Jo Bech-Karlsen På sporet av en glemt stil. Litterær
journalistikk på 1950- og 60-tallet

Nr. 7/2006

Tor Are Johansen: «Trangen til læsning stiger, selv
oppe i Ultima Thule». Aviser, ekspansjon og tekno-
logisk endring ca 1763–1880

Nr. 8/2007

Guri Hjeltne (red): «Har de ikke journalister i Aften-
bladet lenger når de sender et kvinnfolk?» Kjønnss-
perspektiv på pressehistorien

Nr. 9/2007

Tor Are Johansen: Hett bly og raske presser.
Teknologisk endring i norsk avisproduksjon

Nr. 10/2008

Sidsel Meyer: Så brøt stormen løs. Debatten om
beredskapslovene høsten 1950. Bernt Ove Flekke:
Eit historisk blikk på «Hele Norges sportsavis»

Nr. 11/2009

Henrik G. Bastiansen: Lojaliteten som brast. Partipres-
sen i Norge fra senit til fall. 1945–2000

Nr. 12/2009

Sigurd Høst: Mye mer enn Akersgata. Norsk presse-
struktur 1945–2009. Navneendring til Pressehistorisk
tidsskrift f.o.m. 11.6.2010

Nr. 13/2010

Div. forfattere: Nordisk presse under andre
verdskrigen

Nr. 14/2010

Ivar Andenæs: Halden Arbeiderblad – den siste partiavis
Arnhild Skre: «En kostbar og farlig tid». Vest-
vendingen i norsk presse 1947–1949

Nr. 15/2011

Leiar: 22/7 – eit pressehistorisk vendepunkt?
Birgitte Kjos Fonn: Da venstresiden ville
lage DU-journalistikk
Henrik G. Bastiansen: Portrett av TV-kritikeren
Sverre Evensen

Nr. 16/2011

Tor Are Johansen: Orkla Media 1983–2006.
Et medieselskap i konserndannelsen og eier
– konsentrasjonens epoke

Nr. 17/2012

Maria Utheim: Engebret-bevegelsen
Peter Larsen: Bergens Tidendes første redaktør

Nr. 18/2012

Rune Ottosen: Presse mannen Johan Falkberget
Jo Bech-Karlsen: Referatets død og intervjuets seier

Nr 19/2012

Tor Are Johansen: Et produksjonssystem i støpeskjeen. Teknologit utvikling i norske aviser 1940–2010

Nr 20/2012

Elisabeth Eide og Else-Beth Roalsø: Kriminelle, kulturelle, kapable kvinner
Birgitte Kjos Fonn: Ukebladene i 1913
Ragnhild Mølster: «Redaktrices». Kvinnelige redaktører frem til 1913
Gerd von der Lippe: Nanna With – et tilbakeblikk på sportsjournalistikk

Nr 21/2013

Hans Fredrik Dahl: Partipressen i Norge – fra utvikling til avvikling
Henrik G. Bastiansen: Fra konflikt til konsensus? Partipressens fall
Birgit Røe Mathisen: Fra partipresse til lokalisme, lokal journalistikk

Nr 22/2013

Rune Ottosen: Pressen og ytringsfrihetens vilkår ved og etter utbruddet av første verdenskrig
Anne Hege Simonsen: Den første verdenskrig i to norske aviser
Hans Christian Erlandsen: Rowland Kenney, britisk påvirkningsagent
Nils E. Øy: Jubileumsutstillingen 1914

Nr 23/2015

Ruth Hemstad: Propagandakrigen om Norge i europeisk presse
Odd Arvid Storsveen: Aviser som politiske aktører på 1800-tallet
Marthe Hommerstad: Politisk debatt mellom dannede elite og bøndene
Håkon Harket: 1814 og jødernes utestengelse fra Norge
Nils. A. Øy: Er slangene i § 100 borte etter 200 år?

Tidligere utgaver av Pressehistoriske skrifter/Pressehistorisk tidsskrift utgitt til og med 2014 koster mellom 75 og 150 kroner og kan bestilles hos Norsk Pressehistorisk Forening ved Ragnhild Holmen. Send nummeret på utgaven og antall sammen med bestillers navn og adresse til rh@mediebedriftene.no.

Fra 2015 har tidsskriftet vært open access, gratis tilgjengelig for alle på www.pressetidsskrift.no.

Dette nummeret av Pressehistorisk tidsskrift handler om norsk presses dekning av etniske minoriteter. Cora Alexa Døving, Lars Lien og Vibeke Kieding Banik analyserer alle den jødiske minoriteten slik den har blitt fremstilt over tid i norsk presse. Harald Syse går gjennom norsk presses dekning av antijødisk politikk i Nazi-Tyskland i perioden 1933–1939. Roy Krøvel og Arne Johansen Ijäs skriver om norske minoriteter, bondeanarkister og samer. Lars Lien belyser hvordan norske rom ble omtalt i pressen i mellomkrigstiden. Rune Ottosen diskuterer et mulig islamsk fiendebilde på Twitter etter 22. juli-massakren, Margaretha A. Van Es viser hvordan bildet Aftenposten har gitt av muslimske kvinner, har endret seg gjennom flere tiår. Masoud Haidari reflekterer over hvordan etniske minoriteter blir omtalt i media i dag, under tittelen Når blir jeg norsk?

ISSN 2387-3655

Norsk Pressehistorisk Forening

www.presetidsskrift.no